

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

DİHLEVÎ'NİN TEVÎLÜ'L-EHÂDİS ADLI ESERİNİN
KUR'ÂN KISSALARI AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ

Najibullah LUTFİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:

Prof. Dr. Ali AKPINAR

KONYA-2022

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Najibullah Lutfi		
	Numarası	18810601088		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	DİHLEVÎ'NİN TEVÎLÜ'L-EHÂDİS ADLI ESERİNİN KUR'ÂN KISSALARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Najibullah Lutfi

İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Najibullah Lutfi		
	Numarası	18810601088		
		Temel İslam Bilimleri / Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ali AKPINAR		
Tezin Adı	DİHLEVÎ'NİN TEVÎLÜ'L-EHÂDİS ADLI ESERİNİN KUR'ÂN KISSALARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ			

Bu tezde Şâh Veliyyullah Dihlevî'nin (ö. 1176/1762) Te'vîlü'l Ehâdis Fi Rumûzi Kısasi'l-Enbiyâ adlı eserindeki te'vîllerini Kur'ân bütünlüğü açısından değerlendirilmiştir. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde müellifin tanıtımı, eserin tanıtımı, te'vîl ilmi, kıssa ve Dihlevî'nin kıssaların te'vîlindeki yöntemi ortaya konulmuştur. İkinci bölümde Kur'ân'da kıssası geçen her bir peygamberin kıssasının perde arkasındaki sırrını Dihlevî'nin bu husustaki metodu bağlamında açıklayarak cumhurun görüşüyle karşılaştırılıp iki farklı yaklaşımdan doğulan sonucu sunulmuş, bu olandaki şüpheler ile ortaya çıkan soruların çözümü Dihlevî'nin görüşlerinde aranmıştır.

Bu çalışmada kıssaların te'vîli alanında Dihlevî tarafından sunulan yeni metodu analize ederek, bu ilmin Kur'ân ilimleri alanındaki değeri ve kapsamı taşhis edilmiştir. Dihlevî'nin Kur'ân kıssalarının te'vîlinde kullandığı yöntem bir ilmî üsula dayanan metot olduğunu ve bu ilkesel yöntemi kullanarak tefsîr alanındaki birçok problemlere çözüm bulmak mümkün olduğu kanaatini öne sürülmüştür.

Netice olarak Kur'ân ilimleri alanında yeni bir önemli ilimin tahlili yapılmıştır. Bu ilmin kendine özgü kaynağı, konusu, metodu olduğu ifade edilerek bu ilme, "te'vîlü'l-Ehâdis" ve "ilm-i te'vîli-Kısas" denilmesi önerilmiştir.

Anahtar kelimeler: Te'vîl, Te'vîlü'l-Ehâdis, Kısas.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Najibullah Lutfi		
	Student Number	18810601088		
	Department	Department of Basic İslamic sciences/Department of İnterpretation		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Ali AKPINAR		
Title of the Thesis/Dissertation	ANALYSE OF DEHLEVİ'S TEVİLU'L-EHADİS İN THE TERM OF QURAN QASAS			

In this thesis, it has been evaluated the interpretations of Shah Veliyyullah Dihlevî (d. 1176/1762) in his work, *Te'vilu'l Ahadis fi Rumuzi Kisasi'l-Anbiya*, in terms of the Qur'anic integrity. The study consists of two parts. In the first part, introduction of the author and his work, the science of interpretation and Dihlavi's method in the interpretation of the stories are presented. In the second part, the secret behind the story of each prophet whose story is mentioned in the Qur'an is explained in the context of Dihlavi's method on this issue, compared with the opinion of the public, and the result arising from two different approaches is presented, and the solution to the doubts and questions in this issue is sought in Dihlavi's views.

In this study, by analyzing the new method presented by Dihlevî in the field of interpretation of the stories, it has been identified the value and scope of this science in the field of Qur'anic sciences. It has been argued that the method used by Dihlavi in the interpretation of the stories of the Qur'an is a scientific one and by using this method, it is possible to find solutions to many problems in the field of Tafsir.

As a result, a new important science was analyzed in the field of Qur'anic sciences. It has been suggested that this science should be called "te'vilu'l-Ahadis" and "ilm-i te'vilil-Qisas" by expressing that this science has its own unique source, subject and method.

Key words: Tevil, Te'vilu'l-Ahadis, Stories.

İçindekiler

ÖNSÖZ.....	i
Kısaltmalar	ii
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE ÖNEMİ	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ	5

BİRİNCİ BÖLÜM

DİHLEVÎ, ESERİN TANITIMI VE KISSALAR TE'VÎLİNDEKİ METODU

I. ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN HAYATI VE İLMİ ŞAHSİYETİ.....	8
A. HAYATI	8
B. İLMİ ŞAHSİYETİ	9
C. ESERLERİ.....	10
1. Kur'an İlmîyle İle İlgili Eserleri:	10
2. Hadis Ve Hadis İlmî Alanındaki Eserleri:	11
3. Kelâm ve İslâm Felsefesi İle İlgili Eserleri:	11
4. Fıkıh Usulü İle ilgili Eserleri:	12
5. Tasavvuf Alanındaki Eserleri:	12
6. Siyer Ve Edebiyatla ilgili Eserleri:	12
D. TEVÎLÜ'L-EHÂDİS FÎ RUMÛZİ KISASÎ'L-ENBİYÂ ADLI ESERİNİN TANITIMI	12
1. Eserin Yazılma Amacı	13
2. Eserin Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	14
3. Tefsir Ve Ulûmü'l-Kur'an Açısından Eserin Önemi.....	14

II. İMAM ŞÂH VELİYULLAH DİHLEVÎ VE KUR'ÂN	
KISSALARININ TE'VİLİNDEKİ İLKESEL METOTLARI.....	22
A. DİHLEVÎ'NİN KISSALARIN TE'VİLİNDEKİ ÖZEL YÖNTEMİ VE ÜSLUBU	22
B. DİHLEVÎ'NİN KISSALARI TE'VİLİNDEKİ SİSTEMATİK İLKELERİNİN İNCELENMESİ.....	27
1. Birinci İlke: Her Olaydaki Asıl ve Mecaz Yahut Hayal Olanı Tanıma.....	27
2. İkinci İlke: Bir Kişinin Doğuştan Gelen Yeteneği ve Mükemmelliği.....	28
3. Üçüncü İlke: Bazı Kişilere Özel Yeteneklerine Göre Hak Dilinin Çeşitliliği.....	29
4. Dördüncü İlke: Gizli Sebepler Yolunda Olağanüstü Durumun Ortaya Çıkması	30

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN KISSALARININ ŞÂH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN TE'VİLİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

I. HZ. ÂDEM	31
A. HZ. ÂDEM KISSASI	31
1. Allah'ın İnsanı Halife Yapması	32
2. Allah'ın Meleklerle İnsanın Yaratılışını Duyurması	35
3. Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesi	43
B. CENNETTEN DÜNYAYA HZ. ÂDEM VE HAVVA'NIN HİKÂYESİ 49	
1. Hz. Âdem'in Cennette Yaşamadaki Hikmet	50
2. Havva'nın Cennette Yaratılmasının Niteliği	54
3. Cennette Hz. Âdem'e Sorumluluk Yüklenmesi ve Sonuçları	56
4. Bezm-i Elest Olayı.....	59

5.	Âdem'in Değerli Öğretileri ve İnsanlığa Bıraktığı Kalıcı Mirası..	62
II.	HZ. İDRİS KISSASI.....	63
A.	HZ. İDRİS'İN HAYATI.....	63
B.	HZ. İDRİS KISSASI.....	64
1.	Hz. İdris'in Yüce Kişiliği.....	65
2.	Hz. İdris Kıssasının Yorumları	65
III.	HZ. NUH KISSASI.....	69
A.	HZ. NUH KISSASI	69
B.	HZ. NUH KISSASININ YORUMLARI	70
1.	İnançların İnsan Hayatının Yol Haritası Olması.....	70
2.	Cahiliyenin Ortaya Çıkışı	78
3.	Kara Tufanından Küresel Tufanlara	81
4.	Nûh ve Kavminin Özellikleri.....	86
C.	DİHLEVÎ'YE GÖRE HZ. NUH'UN ÖĞRETİLERİ.....	87
IV.	HZ. HÛD VE HZ. SALİH KISSASI	87
A.	HZ. HÛD	88
B.	HZ. SALİH	92
V.	HZ. İBRÂHİM KISSASI	96
A.	HZ. İBRÂHİM'İN HAYATI	96
B.	HZ. İBRÂHİM'İN KISSASINDAKİ SIRLARIN TE'VİLİ VE KISSANIN YORUMU	100
1.	Ateşin Hz. İbrahim'e Serin ve Esenlik Olması.....	101
2.	Hz. İbrâhim'in İmamlığı	102
3.	Hanîf Milletinin Kuruluşu	104
4.	İbrâhim Ailesinde Peygamberliğin Teselsülünün Sırrı.....	106
5.	Hz. İsmail Kıssası	107
6.	Kâbe'nin Yapım Felsefesi	109

7.	Hız. İsmail'i Boğazlama Rüyasının Yorumu.....	110
8.	Hız. Muhammed ile Hız. İbrâhim'in Benzerlik Yönü.....	112
9.	Hız. Lût Kıssası.....	114
10.	Hız. İbrâhim'in İlminin Kaynağı ve Öğretileri	117
VI.	Hız. YÛSUF KISSASI.....	118
A.	Hız. YÛSUF'UN KISACA TANITIM	118
B.	Hız. YÛSUF KISSASININ TE'VÎLÛ'L-EHÂDİS İLMİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ.....	119
C.	Hız. YÛSUF KISSASININ TE'VÎLİ.....	120
VII.	Hız. EYYÛB KISSASININ TE'VÎLİ	123
VIII.	Hız. ŞUAYB KISSASININ TE'VÎLİ.....	125
IX.	Hız. MÛSÂ VE Hız. HÂRÛN KISSASININ TE'VÎLİ	126
A.	Hız. MÛSÂ KISSASI	126
1.	Hız. MÛsâ'nın Hayatı.....	126
2.	Hız. MÛsâ'nın Karakteri	127
B.	Hız. MÛSÂ KISSASININ TE'VÎLİ	128
1.	Kıptî Olayı	130
2.	Hız. MÛsâ'nın Peygamberliği ve Mucizeleri	132
3.	Sâmirî ve Buzağı.....	135
4.	Allah'ı Görmek İstemesi.....	136
5.	Tih Çölü Olayı	137
6.	Kârûn Olayı.....	138
7.	Hız. MÛsâ'nın Hız. Hızır'la Buluşması	139
8.	Bakara Kıssası.....	141
9.	Hız. MÛsâ'nın Vefatından Sonraki Düzen.....	142
X.	Hız. ŞEMUYEL, Hız. DÂVÛD, Hız. SÛLEYMAN VE Hız. YÛNUS KISSALARININ TE'VÎLİ.....	143
A.	Hız. ŞEMUYEL VE Hız. TÂLÛT	144

1. Hz. Tâlût	144
B. DÂVÛD KISSASININ TE'VÎLÎ.....	145
1. İki Davalının Kıssası.....	146
2. Beytül-Mukaddes'in Binası	147
3. Avcıların Kıssası.....	147
4. Hz. Dâvûd'un Hükümünün Hz. Süleyman Tarafından Değiştirilmesi.....	148
C. HZ. SÜLEYMAN KISSASININ TE'VÎLÎ	149
D. HZ. YÛNUS KISSASININ TE'VÎLÎ.....	151
XI. HZ. ZEKERİYYÂ, HZ. MERYEM HZ. YÂHYÂ VE HZ. İSÂ KISSALARININ TE'VÎLÎ.....	155
A. HZ. MERYEM'İN GİZEMLİ DOĞUMU.....	155
B. HZ. MERYEM.....	156
C. HZ. MERYEM'İN HAMİLELİĞİ	158
XII. HZ. MUHAMMED (S.A.V)	160
SONUÇ.....	169
KAYNAKLAR	171

ÖNSÖZ

Kur'ân ilimleriyle iştilig etmeyi ihsan eyleyen Allah'a hamd ü senalar olsun. Salât ve selâm onun kutlu elçisi Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v) üzerine olsun. Bu araştırma Kur'ân kıssalarının tasavvufi te'vîli ile alakalıdır. Bu çalışmamızda Şâh Veliyyullah Dihlevî'nin (ö. 1176/1762) *Te'vîlü'l-eḥâdîs fî rumûzi kıssaşî'l-enbiyâ'* adlı eserindeki te'vîllerini Kur'ân bütünlüğü açısından değerlendireceğiz. Bu çalışmayı yapmaktan maksadımız Kur'ân'da kıssası geçen her bir peygamberin kıssasının perde arkasındaki sırrını, Dihlevî'nin bu husustaki metodu bağlamında açıklayarak cumhurun görüşüyle karşılaştırıp iki farklı yaklaşımdan çıkan sonucu sunmak ve bu alandaki şüpheler ile ortaya çıkan soruların çözümünü Dihlevî'nin görüşlerinde bulmaktır.

Dihlevî bazı şüphelere doğrudan bir cevap vermediği durumlarda müfessirlerin verdiği cevaplar sunulacaktır. Sonra Dihlevî'nin kıssaların te'vîlinde kullandığı “usul ve eşbâh”, “hakikat ve gölge” yöntemi kullanılarak muhtemel sorulara cevap aramaya çalışacağız. Araştırmamızın öz noktası Dihlevî'nin Kur'ân kıssalarının te'vîlinde kullandığı ilmî yöntem bir ilmî usula dayanan metot olduğunu ve bu ilkesel yöntemi kullanarak tefsîr alanındaki birçok problemlere çözüm kullanılabileceğini göstereceğiz.

Bu çalışmada yardımını benden esirgemeyen Prof. Dr. Ali Akpınar hocama sonsuz şükranlarımı arz ederim, üzerimde doğrudan ve dolaylı emeği olan hocalarıma da teşekkür ederim. Bu çalışmada Dihlevî medresesinden mezun olan ağabeyime, Dihlevî'nin bütün eserlerini bana tedarik ederek devamlı desteğinden ötürü teşekkür ederim. Bana her imkânda desteğini esirgemeyen vefakâr eşime sonsuz teşekkür ederim. Tezimin okunmasına yardımcı olan bütün hocalarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Beni ilim yoluna adayıp maddi ve manevi desteklerinden mahrum bırakmayan babama hürmetlerimi bildirip sonsuz şükranlarımı sunarım.

Kısaltmalar

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Dib.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
Ö	: Ölüm
Prof. Dr.	: Profesör Doktor
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
s.	: Sayfa
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik
Trc.	: Tercüme
Vdğr.	: Ve diğerleri
vb.	: Ve benzeri
yy.	: Yüzyıl
m.	: Miladi
ts.	: Tarihsiz

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE ÖNEMİ

Şüphesiz ki Kur'ân-ı Kerim bütün semavi kitaplarda geçen konuları içeren, ayların en hayırlısı olan ramazan ayında ve gecelerin en bereketlisi olan kadir gecesinde Hz. Cebrail vasıtasıyla Peygamberlerin en hayırlısı olan Hz. Muhammed (s.a.v)'e bütün insanlığı hidayete çağırmak için inen kapsamlı bir kitaptır. Hz. Peygamber'in " *İçinizden en hayırlı olanınız Kur'ân-ı kendisi öğrenip insanlara da öğreteninizdir.*"¹ Sözü değerli ilimler arasından en değerlisi Kur'ân ilimleri olduğuna işaret eder. Çünkü bütün ilimlerin kaynağı aslında Kur'ân-ı Kerim'dir.

Dihlevî, Kur'ân'ın nazımının manasını, beş ilim dairesi içinde nitelendirir. O beş ilim şunlardır:

- 1- Ahkâm (Hükümler) ilmi: bu ilmin muhtevası ibadet, muamelat veya ictimai ve siyasi hadiseler kısmından olup muamelat, vacip, mubah, mekruh, haram, helal, ev ihtiyaçları vb. gibi hususları içermektedir. (fakihlere düşen bir husustur.).
- 2- Muhasama (Cedel) ilmi: bu ilim Yahudiler, Hristiyanlar, Müşrikler ve Münafıklar gibi ehli küfre reddiyedir. Bundan ortaya çıkan akait ilmidir.
- 3- Tezkîr bi-Âlâillah (bütün varlıkları ve Allah'ın nimetlerini hatırlatma ilmi): bu ilim Allah'ın nimetleri, Allah'ın yarattığı bütün varlıkları, Allah'ın insanlara yaşam geçim ilimlerini ilham ettiğini ve Allah'ın sıfatlarının beyanını içermektedir.
- 4- Tezkîr bi-Eyyamillah (Allah'ın günlerini hatırlatma ilmi): Allah'ın itaat edenlere nimet vermesi ve karşı gelenleri azaplandırması kısmından olmak üzere bütün kıssaları ihtiva etmektedir.
- 5- Tezkîr bi-mâ-ba'de'l-Mevt (Ölüm sonrasını hatırlatma ilmi): haşır, neşir, hesap, amel terazisi, Cennet, Cehennem gibi hususları içeren

¹ Ebu Davud, Salat, 347.

ilimdir.² Cedel ilminin asıl amacının tevhit inancını beyanı olduğu göz önünde tutulduğunda bütün ehli küfre reddiye içeren âyetler, tevhit ilmi ve Allah'ın sıfatlarının beyanının dairesi içindedir. Bütün varlıklar ve her bir mahlûka verilen nimetler Allah'ın vahdaniyetinin ispatına hizmet ettiği için Tezkîr bi-Âlâillah ilmi (bütün varlıkları ve Allah'ın nimetlerini hatırlatma ilmi) tevhit ilmine girer. Kur'ân kıssalarının bir tarafı geçmiş kavimlerden bahsedip peygamberlere itaat edenler mükâfata eriştiklerini ve isyan edenler azaba uğradıklarını beyan eder. Diğer bir tarafı ise ölüm sonrasında bahsedip ahiret, mizan, haşır, neşir, hesap kitap, cennet, cehennemi ihtiva eder. Böyleyken Allah'ın günlerini hatırlatma ilmi ile ölüm sonrasında hatırlatma ilmi kısas ilmi altına girer. Bu bakış açısına göre Kur'ân-ı Kerim'in bütün âyetleri, tevhit ilmi (Allah'ın sıfatları), ahkâm ilmi ve kısas ilmi ile sınırlanıp Kur'ân'ın hiçbir âyeti bu üç ilim haricinde değildir. Allame Şebbir Ahmed Osmânî (ö. 1949) *Tefsîri-Kabulî* adıyla meşhur olan *Tefsîri-Osmânî*'de der ki: Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de zaman zaman üç hususu karışık bir şekilde zikretmiş ve o üç konu hükümler ilmi, kıssalar ilmi, tevhit ve sıfatlar ilminden ibarettir. Kısas ilmi tevhit ve Allah'ın sıfatları ilmimi teyit edip hükümler ilminin zaruretine tekit etmektedir. Ayrıca tevhit ve sıfatlar ilmi ile hükümler ilmi arasındaki bağın derinliği, birbirinin illeti ve alameti demek mümkündür. Allah'ın sıfatları şariat hükümlerinin menşei ve aslıyken şariat hükümleri ise onun meyveleridir. Bundan anlaşılacak şu ki tevhit ilmi kısas ilmi ve hükümler ilmiyle güçlendirilir. Kısas ilmi, tevhit ve sıfatlar ilmi ise hükümler ilminin zorunluluğuna tekit eder. Bu yöntem daha güzel, daha kolay ve kabule daha layık olan bir yöntemdir. Çünkü insan tekdüze bir şekilde bağlılıktan sıkılır. Ancak eğer bir ilim başka bir

² Dihlevî, *el-Fevzü'l-Kebîr*, Thk. Muhammad Enver el-Badahşânî (Karaçi: Beytü'l-İlim, 2006/1426), s. 14.

ilme intikal ediyorsa sanki insan bir Gülistan'ı seyredip diğerine geçmiş gibi olur ve bu üç şeyin yani hakikat, menşe, meyve yahut neticenin bir arada getirilmesi daha çok karlı olduğu için Kur'ân'da daha çok kullanılmıştır.³ Dolayısıyla kıssalar Kur'ân'ın temel konularından biridir. Kur'ân-ı Kerim Hz. Âdem'den ta Hz. Muhammed (s.a.v)'e kadar bütün ibret alınacak hâdiseleri sunuyor ve Kur'ân âyetlerinin büyük bir kısmı İlâhi risaletin gayesini kıssalar içinde beyan etmektedir. Nitekim Kur'ân âyetlerinin bu kısmı tevhid meselesinin çeşitli boyutlarının objektif gerçeklerini ve pratik tecrübelerini tarih bağlamında ortaya koyup insanlar, kavimler ve medeniyetlerin durumlarını yüceltme, aşağılama, yükselme, yozlaşma, mutluluk, zulüm, kurtuluş ve yıkım gibi açılardan nesnel sonuçlarını somut olarak takdim etmektedir. Ayrıca dini meseleleri, zihinde olan hakikatlerden görülen maddi gerçeklere dönüştürmektedir. *Ta ki ölenin niçin öldüğü, yaşayanın niçin yaşadığı da apaçık ortaya çıksın.*⁴

Kur'ân kıssalarının büyük ehemmiyetini İslâm âlimlerinin bu alanda takdim ettikleri Kısasü'l-Kur'ân'lar ve Kısasü'l-Enbiyâ'lardan anlamak mümkündür. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta şu ki, bütün İslam âlimlerinin yazdıkları kısasü'l-Enbiyâlar'a baktığımızda hep kıssalara nakli açıdan bakarak kıssanın devamını bu husustaki bazı rivayetler ve isrâiliyatlarla tamamlayıp kıssanın içerdiği mesajları ortaya koymaya çalışmışlardır. Fakat her bir kıssanın perde arkasındaki sırlarını keşfedip o sırları kıssadaki karakterlerin istidatlarına bağlamaya önem vermemişlerdir. Hâlbuki Kur'ân'ın üslubu tarihi ortaya koyup, eksik bir kıssayı tamamlamaya çalışan bir üslup değil, seçici bir üsluptur. Her bir kıssanın sadece mesajlar, sırlar, ibretler ve büyük bir neticeyi içerdiği noktaları zikrediyor. Mesela Kur'ân'ın üslubuna bakıldığında Hz. Yûsuf kıssasını *en güzel kıssa*⁵ der. Çünkü

³ Şebbir Ahmed Osmânî, *Tefsîri-Kabulî*, Farsça, (Katar: Abdullah Abdulgani, 1991/1411), Pdf. www.aqedeh.com. (erişim tarih 12/10/2021), I, 237-238.

⁴ Enfâl, 9/42.

⁵ Yûsuf, 12/3.

kıssanın neticesine baktığımızda *İşte daha önce gördüğüm rüyanın mânası buymuş.*⁶ İfadesi bize Hz. Yûsuf kıssasında yaşanan bütün bu olaylar rüyasında gördüğü konuma erişmesi için Allah'ın tedbirinden ve zemin hazırlamalardan ibaret olduğunu göstermektedir.

Çalışmamızın alanı Kur'an kıssalarının te'vîli ilmidir. *hâbuki (müteşâbihlerin) te'vilini ancak Allah bilir: bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler.*⁷ İfadesine baktığımızda Te'vîl ilmi Kur'an'da ıstılahî manada geçtiğini görmekteyiz. Te'vîl ilminin iki alanı vardır. Birincisi; müteşâhib âyetler ve hadislerin te'vilini kapsıyor. Bu ilim içtihat alanı olduğu için İslâm âlimlerinin çok çalıştığı bir alandır. Te'vîl ilminin ikinci; alanı ise Kur'an kıssalarının te'vîli ilmidir. Bu alanın âlimlerinin sayısı her zaman az olmuştur.

Kıssaların te'vîli ilminin olayları iki kısımdır. Biri; rüyâ âleminde gözlemlenen olaylardır. *Sana rüyâda görülenlerin yorumunu öğretecek.*⁸ İfadesine baktığımızda bu ilim ile Hz. Yûsuf meşhur olduğunu görüyoruz. Hz. Peygamber (s.a.v)'e de bu ilim verilmiştir. Rüyâ âleminde görülen olaylar, sonradan maddi dünyada gerçekleşecek olayların te'vîle ihtiyacı olan bir şekilde zahir olmasından ibarettir. Rüyâda görülen şekiller ile dünyada somut olarak gerçekleşecek olayın şekli arasında ince bir bağ vardır. Ki, bu ilme vakıf olan âlimler, soyut şekil ile somut şekil arasındaki bağı anlayabilme kabiliyetindedir. Örneği; Hz. Yûsuf Mısır kralının rüyâsında görülen şekiller ile Mısır'da yüzverecek bolluk ve kuraklık arasındaki bağı tesbit edip o bolluk ile kıtlığın müddetini de rüyâda görülen şekillerin sayısı üzerinden beyan eder. Sonuçta maddi dünyada gerçekleşen olay, Hz. Yûsuf'un te'vîl ettiği gibi gerçekleşir.

Kıssaların te'vîli ilminin olaylarının ikinci kısmı; peygamberler ve kâmil insanların normal hayatında gerçekleşen olaylardır. Bu ilimle Hz. Hızır meşhur olduğu *ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik.*⁹ İfadesinden anlaşılmaktadır. Bu hususu Kehf sûresinde Hz. Mûsâ ile Hızır'ın yolculuğunda normal hayatta yaşanan

⁶ Yûsuf, 12/100.

⁷ Âl-i İmrân, 3/7.

⁸ Yûsuf, 12/6.

⁹ Kehf, 18/65.

üç olayda görmekteyiz. Hz. Mûsâ o yolculukta yaşanan olayların arkasındaki gizli sırlara vâkıf olmadığı için itiraz ediyor ve Hz. Hızır yaşanan üç olayın sırrını açıklarken her bir olayı bir takım sebeplese bağlıyor. *İşte hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü(Te'vîli) budur.*¹⁰ Diyor. Böylece kâmil insanların normal hayatında gerçekleşen olaylar rüya âleminde gerçekleşen olaylar gibi yorulanmaya ihtiyacı olduğu ortaya koyulmuştur.

Şâh veliyyullah Dihlevî Hz. Yûsuf ile Hz. Hızır'a verilen ilim ışığında kıssaların te'vîlini ilkesel bir metotla *Te'vîlü'l-Ehâdis* adlı eserinde ele almıştır. Çalışmamız Dihlevî'nin sistematik bir metotla ortaya koyduğu bu ilmin tesbiti, tahlili, müfessirlerin metodu ve görüşleriyle mukayesesi ve eleştirilerden ibarettir.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Dihlevî "*el-Fevzü'l-Kebîr*"de şöyle demiştir: Peygamberler kıssasını te'vîl etme konusunda Allah Teâlâ tarafından kendisine vehbî olarak bir ilim verilmiştir. Bu fende eserimizin adı "*Te'vîlü'l-ehâdis fi rumûzi kıssaşî'l-enbiyâ*" dır. Bu eserde her bir peygamberin kıssasının vuku bulma nedenini o peygamber ile kavminin istidatlarına göre açıklanmış ve bu Allah Teâlâ'nın o konuda aldığı tedbirinden ibaret olduğunu ortaya koymuştur.¹¹ Kitabın içerdiği konular ilhamî ve keşfî olup lugavî ifadelerinin de manaları derindir. Dihlevî bu eserinde Kur'an'da açıkça adı zikredilmeyen Hz. Şemuyel'i ana başlıkta zikretmişken Hz. İshâk'ı Hz. İsmâil kıssasının içinde ve Hz. Yâkûb'u ise Hz. Yûsuf kıssasının içinde zikretmiştir. Bu çalışma sonunda elde edilen sonuçlarla bu alandaki boşluğu doldurma amaçlanmıştır. Araştırmanın temel amacı Kur'an ilimlerinden önemli bir ilmin yeniden diriltilmesidir. Bu şöyle bir ilimdir ki her bir kıssa ve mucizenin illet ve sebeplerini beyan etmektedir. Bu ilim sayesinde Kur'an ilimleri alanındaki birçok problemler çözümlenir. Bu ilim *sana rüyada görülenlerin yorumunu öğretecek.*¹² Kabilinden olan bir ilimdir. Bu eserden önce kıssaların te'vîlini bu metotla hiçbir âlim ele almamıştır. Dihlevî'nin Kur'an ilimleri alanında ortaya koyduğu bu ilim birçok

¹⁰ Kehf, 18/82.

¹¹ Dihlevî, *el-Fevzü'l-Kebîr*, (Dehli: Matba'a- İlmi-Dehli, trs.), s. 40; Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, mukaddime, s. 5.

¹² Yûsuf, 12/6.

meselelere aydınlık getirerek problemlere çözüm bulmuştur. Böyleyken bu ilim de bütün tefsîr ilimleri gibi bilimsel araştırmalar arasında yer alması gerekirdi. Fakat bu ilimin terimleri, istilahları ve araştırma yöntemi bütün âlimlerin nezdinde tanınan yöntemden farklı olduğu için bu yöntemle tanışmamışlardı. Bu ilim Kur'ân ilimleri arasında çok önemli bir ilim olmasına rağmen tefsîr âlimlerinin gözünden uzak kalmış, bu hususta Dihlevî'nin *Te'vîlü'l-Ehâdis*'i yazdığını bile bilen âlimlerin sayısı çok azdır. Sadece Dihlevî'nin eserlerinin listesinde bu eserin adını da zikredip geçmekten başka bir irtibat kuramamışlardı. Âlimler bu risalenin nasıl bir ilmi içerdiğini bilmiyorlardı. Kıssaların te'vîli ilmi önemli bir boşluğu doldurmasına rağmen çalışma alanından uzak kalmaması için Dihlevî'nin bu eseri üzerine analitik bir derleme çalışması yapıp hak ettiği şöhretine kavuşturulmalıydı. Lisans döneminden itibaren Dihlevî'nin birçok eserlerini mütalaa etme şerefine nail olduğum için *Te'vîlü'l-Ehâdis*'in ihtiva ettiği ilim dikkatimi çekmişti. Bu yüzden yüksek lisans tezimi Dihlevî'nin Kur'ân kıssalarını te'vîli hususundaki görüşlerini *Te'vîlü'l-Ehâdis*'ten ve diğer eserlerinden toplayıp analiz etmeyi *Allah'a göre bu zor bir şey değildir*.¹³ Âyetine inanıp tevekkül ederek planlamıştım. Bu eser üzerinde hiçbir tez veya makale çalışmasına rastlanmadığı tespit edildikten sonra, bu eseri danışmanım Prof. Dr. Ali Akpınar hocama sundum ve çalışmamın amacını açıklayınca hocam tarafından onaylandı. Allah'tan medet dileyerek çalışmaya başladım. Bu çalışma mukâyeseli bir çalışmadır. Her bir peygamber ile kavminin yaşadıkları olayların arkasındaki sırları çözümlenecektir. Her bir kıssaya Dihlevî'nin Kur'ân kıssalarındaki te'vîl teorisi açısından yaklaşmanın yanında diğer müfessirlerin görüşlerini de değerlendirerek iki farklı teorinin sonucu sunulacaktır. Sonra Dihlevî'nin metodu bağlamında ulaştığımız ince bilgileri analiz ederek bu noktalardaki sorular ve problemlerin cevabını bu bilgilerde bulup Kur'ân ilimleri arasındaki değeri bildirilecektir. Çalışmamız tahlil, teshil, mukayese, görüşlerin analizi ve değerlendirme aşamalarından oluşmaktadır. Makamın iktizasına göre bazen önce kıssanın önemli noktalarını tespit edip sonra o tespit edilen her bir noktaya dair Dihlevî'nin *Te'vîlü'l-Ehâdis*'te ve diğer eserlerinde geçen teorisi ile görüşleri takdim edilecektir. Ardından Dihlevî'nin görüşleriyle müfessirlerin bu

¹³ İbrâhîm, 14/20.

konulardaki görüşleri arasında analitik bir karşılaştırma yapılacaktır. Bazen ise önce müfessirlerin görüşlerini takdim edip ardından Dihlevî'nin görüşleriyle karşılaştırılır. Bu konuda karşılaşılabılır bazı sorular ve problemlerin cevabını Dihlevî'nin ifadelerinde bulamadığımız noktalarda Dihlevî'nin kıssaların te'vîl hususundaki metodu kullanılarak cevaplandırılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİHLEVÎ, ESERİN TANITIMI VE KISSALAR TE'VÎLİNDEKİ METODU

I. ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN HAYATI VE İLMİ ŞAHSİYETİ

A. HAYATI

Şah Veliyyullah Dihlevî Sultan Âlemgir zamanında Dihli (Dehli) şehrinde h.14 Şevval, Çarşamba günü 1114/1704 tarihinde dünyaya gelmiş ve h.29 muharrem, Cumartesi günü 1176/1762 senesinde, Dihli'de vefat etmiştir. Nispet edildiği şehrin ismi Dihli ve Dehli şeklinde yazılmaktadır. Babasının yanında defnedilmiştir.¹⁴

İsmi Ahmet b. Abdurrahim b. Vecihüddin Ömer'î ed-Dihlevî'dir. Soyu Hz. Ömer'e ulaştığı için ona nispet edilerek Ömer'î denilmiştir. En meşhur lakabı "Veliyyullah" tır. Diğer bir lakabı ise "Kutbuddin" dir. Bu lakabı almasına sebep olan hadise: Babası Abdurrahim b. Vecihüddin'in yakınlarından Şeyh Kutbuddin Bahtiyar Ūşî rüyasında, Abdürrahim'in salih bir oğlunun dünyaya geleceğini görüyor ve eğer rüyası tahakkuk ederse çocuğa kendi isminin verilmesini istiyor. Bu rüya tahakkuk ettiğinde de Şeyh Kutbuddin'in arzusu yerine getiriliyor. Veliyyullah ed-Dihlevî "Şah" kelimesi ile şöhret bulmuştur. Şah kelimesi Farsçada "kral" anlamındadır. Hint bölgesinde Şah kelimesiyle tasavvuf ehli ve tarikat ile şeriat ilmini bir arada toplayan âlimler lakaplanmaktadırlar. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin ailesi de tasavvufla ilgilenip ehli tarikat oldukları için bu lakap onun babasına ve oğullarına da verilmiştir. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin soyu baba

¹⁴ Dihlevî, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, Seyyid Sâbık'ın yazdığı *mukaddime*, (Kahire: Dârul-Cîl, 2005/1426), I, 12-13; Siyalkûtî Muhammed Beşir, *eş-Şah Veliyyullah ed-Dihlevî hayâtuhu ve da'vetühü* (Beyrut: Daru-İbn-Hazm, 1999/1420), s. 25.

tarafından Hz. Ömer (ra)'ya ve Anne tarafından ise Musa Kazım'a ulaştığı rivayet edilmektedir.¹⁵

Şah veliyyullah Dihlevî'nin nesebi kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: Veliyyullah Ahmet b. Abdurrahim b. Vecihüddin eş-Şehit b. Muazzam b. Mansur b. Ahmet b. Mahmut b. Kıvamuddin "kadı ile şöhret bulmuş" b. Kasım b. Kebir "kadı ismiyle şöhret bulmuş" b. Abdulmelik b. Kutbuddin b. Kemaleddin b. Şemsuddin b. Şir Melik "müftü Şir Melik ismiyle şöhret bulmuş" b. Muhammed atâ Melik b. Ebu'l-Feth Melik b. Ömer b. Adil b. Faruk b. Cercis b. Ahmet b. Muhammed b. Şehriyar b. Osman b. Haman b. Humayun b. Kureyş b. Süleyman b. Affan b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Ömer b. Hattab el-Adevi el-Kureşi'dir.¹⁶

B. İLMİ ŞAHSİYETİ

Dihlevî beş yaşında Kur'ân-ı Kerim'in hıfzına başlayıp yedi yaşında hafız olduktan sonra babasından aklî ve naklî ilimleri almıştır. On yaşındayken nahiv ve sarf ilmine iyi hâkimiyet kazanıp Arapça kitaplarını mütalaa etmeye başlamıştır. Dihlevî nahiv, sarf, ilmü'l iştikak, belagat, fıkıh, fıkıh usulü, tefsîr, mantık, akait, tasavvuf kitapları, tıp, hikmet ve matematik ilimlerinin çoğunu babasından almıştır. Hadis ilmini Muhammed Afdal Siyalkûtî (ö. 1146.h) den almış ve hadis rivayet etme icazetini de ondan almıştır.¹⁷

İlim talebinde ettiği yolculukları: bütün aklî ve naklî ilimleri tamamladıktan sonra otuz yaşındayken hicaz bölgesine gidip Medine'ye yerleşip hadis âlimi olan Şeyh Ebi Tâhir Muhammed b. İbrahim el-Kürdî el-Medenî (ö. 1145.h) den bütün rivayet kitaplarını bitirip icazet alır. Sonra Mekke'ye gidip harem bölgesindeki bütün meşhur fakihlerin ve muhaddislerin ders meclislerine katılıp onlardan da icazet

¹⁵ Dihlevî, *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, Seyyid Sâbık'ın yazdığı mukaddime, (Kahire: Dâru'l-Cil, 2005/1426), I, 12-13; Siyalkûtî Muhammed Beşir, *eş-Şah Veliyyullah ed-Dihlevî hayâtuhu ve da'vetühü* (Beyrut: Daru-İbn-Hazm, 1999/1420), s. 17.

¹⁶ Siyalkûtî Muhammed Beşir, *eş-Şah Veliyyullah ed-Dihlevî hayâtuhu ve da'vetühü* (Beyrut: Daru-İbn-Hazm, 1999/1420), s. 17; Mehmet Erdoğan, "Şah Veliyyullah", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2010, XXXVIII, 260; Muhammed Kızılgöçer, *İslam Düşüncesinin İhyasında Şah Veliyyullah Dihlevî*, Bilge Adam Yay., Van 2006, 37.

¹⁷ Nedevi Ebu'l-Hasan, *Ricâlü'l-Fikir- ved-Dâ' ve fi'l-İslâm*, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2007/1428), IV, 473-478.

aldıktan sonra memleketine dönmüştür. Bu yolculuğu onun hadis ilmindeki istidadına bereket katmıştır.¹⁸

C. ESERLERİ

Şâh veliyyullah Dihlevî şeriat ilminin bütün alanlarında birçok eserler yazmasının yanında tarikat ilmi yahut tasavvuf alanında da geniş eserler takdim etmiştir. Dihlevî'nin eserlerini okuyanlar onun ufkunun genişliğini, ilminin çokluğunu, ince manâ ve hakikatlara derin daldığını görecektir. Dihlevî'nin ilmî seviyesini ancak eserlerini okuyanlar bilir ve onun bir müçtehit ve tecditçi olduğu bütün eserlerine yansımıştır. Arapça dilindeki fesahati bütün müellifleri hayrete düşürmüştür. Fıkıh, Fıkıh usulü, hadis, tefsîr, tefsîr usulü, akait ve tasavvuf ilimleri alanlarında yazdığı eserlerde bu alanlardaki boşlukları doldurmuş, eksiklikleri tamamlamış ve yeni bir ilim ortaya koymuştur.

1. Kur'an İlmiyle İle İlgili Eserleri:

“ *Fethur-Rahmân fi Tercemet-il Kur'ân*: Kur'ân'ın nazmına uygun bir şekilde eski Farsça şivesiyle yazdığı en yaygın olan meâldir.

2- *ez-Zehraveyn*: Bakara ve Âli İmrân surelerinin tefsiridir.

3- *el-Fevz-ul Kebir fi Usul-it Tefsir*: bu eser Kur'ân'daki ulum-i hamse, huruf-u mukattaa'nın te'vîli ve Kur'an-i Kerim'in ehl-i küfre karşı cedel sanatı gibi bu güne kadar kimsenin ifâde etmediği hakikatleri içermektedir. Bu eserin aslı Farsçadır. Selman el-Hüseyni en-Nedevî Arapçaya çevirmiştir.

4- *Tevîlü'l-Ehâdis*: Bu eser araştırmanızda ele aldığımız eserdir ve kitabın tanıtımının ilerleyen bölümde detaylı bahsi geçecektir.

¹⁸ Nedevi, *Ricâlü'l-Fikir- ved-Dâ' ve fi'l-İslâm*, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2007/1428), IV, 480-481.

5- *el- Feth-ul Habir*: Bu kitap el-Fevzul Kebir'in beşinci faslıdır. Sadece Kur'ân'ın garip kelimeleri ve Abdullah b. Abbâs'tan rivâyet edilen tefsirleri ele almaktadır.

6- *Kavânin-ut Terceme*: Kur'ân-ı Kerim'i tercüme etmenin kurallarını ve bu alandaki sorunların çözümünü anlattığı önemli bir farsça risâledir.

2. Hadis Ve Hadis İlmi Alanındaki Eserleri:

1- *el- Müsaffâ Şerh-ül Müvatta*: İmam Mâlik'in bazı görüşlerini düşünerek yazdığı bir eserdir. Bu eserde Dihlevî bir müçtehit âlim olduğunu ortaya koymaktadır.

2- *el- Müsevvâ Şerh-ül Müvatta*: Bu Arapça bir eserdir. Mezheplerin ihtilafı ve bu alandaki garip kelimeleri izâh etmiştir.

3- *Şerh-u Terâcim-i Ebvâb-il Buhârî*: Bu eserde eşsiz tahkikat ve tetkikatlar yaptığını görüyoruz.

4- *En-Nevâdir Min Ehadis-i Seyyid-il Evâli ve-l Evâhir*.

5- *el- Erbain*: Muttasıl senetlerle Şeyhi Ebu Tahir'den rivâyet ettiği ve bu hadislerin senedi Hz. Ali'ye (r.a.)'ya dayandırdığı az ve öz olan kırk hadisten ibarettir.

6- *ed-Dürr-üs Semîn fi Mübeşşerât-in Nebiyy-il Emin*.

7- *el-İrşâd ila Mühimmât-il İsnâd*.

3. Kelâm ve İslâm Felsefesi İle İlgili Eserleri:

1- *Hüccetullâhi'l-Baliğa*. Arapça.

2- *İzâlet-ül Hafâ an Hilâfet-il Hülefâ*. Farsça.

3- *Hüsn-ül Akide*. Arapça.

4- *Kurret-ül Ayneyn fi Tafdil-iş Şeyheyn*. Farsça.

5- *el-Mükaddimet-üs Seniyye fi İntisâr-il Firkat-is Sünniyye*.

6- *el- Budur-ul Bâziğa*: Hücetüllahi'l-Baliğa tarzında yazdığı ve akâide ile ilgili olmasının yanında birçok konuları içermektedir.

4. Fıkıh Usulü İle ilgili Eserleri:

1- *el- İnsâf fi Beyân-i Sebeb-il İhtilâf*.

2- *İkd-ul Cid fi Ahkâm-il İctihâdi ve-t Taklid*.

5. Tasavvuf Alanındaki Eserleri:

el- Mektub-ül Medenî, Eltâf-ül Kuds fi Beyân-i Latâif-in Nefs, el- Kavîl-ül Cemil fi Beyân-i Sevâu-s Sebil, el- İntibâh fi Selâsil-i Evliyâullah, Heme'ât, Lema'ât, Sata'ât, Hevâmi, Şifâ-ul Kulup, el- Hayr-ul Kesir, et-Tefhimât-ül İlâhîye, Fuyud-ul Haremeyn.

6. Siyer Ve Edebiyatla ilgili Eserleri:

1- *Sürur-ül Mahzun*. 2- *Enfâsü'l-Ârifin*, 3- *İnsanü'l-Ayn Fi Meşâyihî'l-Haremeyn*. 4- *Atâyib-ün Nağam fi Medhi Seyyid-il Arabi vel-Acem*. 5- *Kendisi yazdığı Farsça dörtlü şiirlerini şerh eden bir risâle*. 6- *Arapça şiir divanı*. Oğlu Şâh Abdulaziz'in topladığı divandır. Dizgisini Şeyh Râfi'uddin yapmıştır.¹⁹

D. TEVÎLÜ'L-EHÂDİS FÎ RUMÛZİ KISASİ'L-ENBİYÂ ADLI ESERİNİN TANITIMI

Bu eser Arapça dilinde işârî bir yöntemle yazılmıştır. Dihlevî'nin bütün alanlardaki eserlerine baktığımızda diğer âlimlerden farklı bir yöntem ve metoda sahip olduğunu görüyoruz. Tasavvuf ilmi ve İslâm ahlakı alanında *el- Mektub-ül Medenî, Eltâf-ül Kuds fi Beyân-i Latâif-in Nefs, el- Kavîl-ül Cemil fi Beyân-i Sevâu-s Sebil, el- İntibâh fi Selâsil-i Evliyâullah, Heme'ât, Lema'ât, Sata'ât, Hevâmi, Şifâ-ul*

¹⁹ Siyalkûtî Muhammed Beşir, *eş-Şah Veliyyullah ed-Dihlevî hayâtuhu ve da'vetühü* (Beyrut: Daru-İbn-Hazm, 1999/1420), s. 39-44; Dihlevî, *Hücetüllahi'l-Bâliğa*, Seyyid Sâbık'ın yazdığı *mukaddime*, (Kahire: Dârul-Cil, 2005/1426), I, 15-17; Ebu'l-Hasan en-Nedevî, *Ricâlü'l-Fikir-ved-Dâ've fi'l-İslâm*, IV, 495-499.

Kulup, el- Hayr-ul Kesir, et-Tefhimât-ül İlâhiye. Fuyud-ul Haremeyn, gibi değerli eserler yazmıştır. Fakat Kur’ân kıssalarını tasavvufi bakışla ele aldığı tek eseri *Te’vîlü’l-Ehâdis*’tir.

Bu eser kemiyeti bakımından küçük olsa da manası bakımından çok derin ve geniştir. Bu eser bütün büyük âlimlerin Kur’ân ilimleri alanında yazdıkları eserlerde bulunmayan bilgileri içermektedir. Dihlevî’den önce Muhyiddîn İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240) *Fususü’l-Hikem*’i yazmış, ancak İbnü’l Arabî’nin maksadı kıssaların te’vîli değil ve bazı âyetleri te’vîl ederken istediği manaya ulaşmak için lafızlardan kopardığı için hataya düşmüştür. Fakat Dihlevî’nin bu eseri böyle bir metot hatasından müstesnadır.²⁰

1. Eserin Yazılma Amacı

Dihlevî *el-Fevzü’l-Kebîr*’de tefsîr ilmi alanında Allah tarafından bana verilen vehbî ilimlerden biri Kur’ân kıssalarının te’vîli ilmidir demiştir. Bu alanda *Te’vîl Ehâdis* adlı eserini takdim ettiğini açıklamış, bu eserde her bir peygamberin yaşadığı olay o peygamber ile kavminin istidatlarına dayandığını ve Allah’ın tedbiri o olayın yaşanmasını sağladığını beyan etmiştir. Bu ilim rüyaların te’vîli ilmi ırmağından fişkiran bir ilim olduğu için “وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ” *sana rüyada görülenlerin yorumunu öğretecek.*²¹ Âyetine nispet edilmiştir.²² Dihlevî’nin amacı bu alanda yeni bir ilim ortaya koymaktır. Kur’ân kıssalarını diğer müfessirler gibi her bir kıssanın başından sonuna kadar tarihi boyutundan bahsetmeyip her bir olayın gerçekleşmesinin sebeplerinden bahsetmektedir. Hiçbir olayın sebepsiz meydana gelmediğini hatta mucizelerin bile normal sebeplere dayandığını beyan etmiştir. Birçok olay zahiren sebepsiz meydana gelmiş gibi görünse de birtakım gizli sebeplere dayandığını ve sadece basiret ehlinin görebildiğini Dihlevî’nin ortaya

²⁰ Gulam Mustafa el-Kâsimî’nin, *Te’vîlü’l-Ehâdis fî Rumûz-i Kısâsü’l-Enbiyâ*’ya yazdığı *mukaddime*, Thk. Gulam Mustafa el-Kâsimî, (Haydârâbâd: Akademiyetü Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî, 1385/1966), s. 2-6..

²¹ Yûsuf, 12/6.

²² Dihlevî, *el-Fevzü’l-Kebîr*, (Dehli: Matba’a- İlmi-Dehli, trs,), s. 40; Dihlevî, *Te’vîlü’l-Ehâdis*, mukaddime, s. 7.

koyduğu bu ilim sayesinde öğrenmek mümkündür.²³ Bu eser tefsîr alanında yeni bir ilmi ortaya koymuştur. Bu eser 108 sayfadan oluşmaktadır.

2. Eserin Üzerine Yapılan Çalışmalar

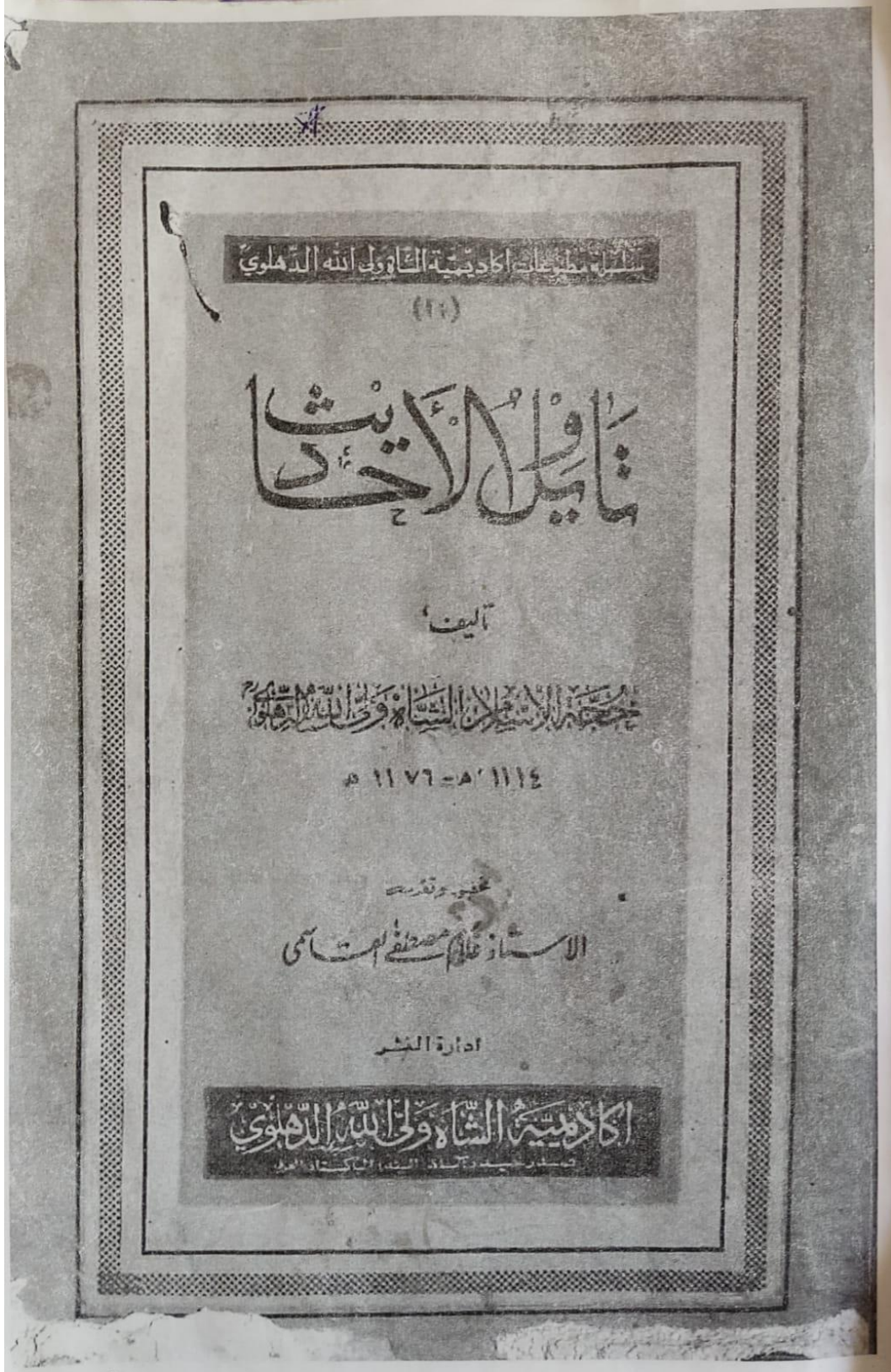
Dihlevî'nin bu eseri sadece tek baskı görmüştür. Bunun nedeni eserin çok yüksek dilde yazılmış olması ve eserde kullanılan kavramların umumun nezdinde yabancı olmasıdır. Bu eser iki defa tahkik görmüş ve iki dilde tercüme edilmiştir. İlki Gulam Mustafa el-Kasimî (ö. 2003) dir. Allame Gulam Mustafa Kâsimi, Dihlevî'nin bütün eserlerini tahkik ve takdim edip birçoğunu Urduca dilde tercüme ettiği gibi *Te'vilü'l-Ehâdis*'i de tercüme eden âlimdir. İkinci defa El-Ezher âlimlerinden Şeyh Ahmad Ferîd el-Mezîdî bu eseri 2020 yılında tahkik etmiş ve Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye tarafından piyasaya çıkmıştır. G.N. Jalbani tarafından İngilizceye çevrilmiştir.

3. Tefsir Ve Ulûmü'l-Kur'an Açısından Eserin Önemi

Kur'ân ilimlerine yer verilen konuları incelediğimizde İslâm âlimlerinin hiçbirinin eserinde kıssaların te'viline dair herhangi bir bilgiye ulaşamıyoruz. Bütün Kur'ân ilimleri alanında yazılan eserlerde Kur'ân kıssalarının öneminden bahsedildiğini görüyoruz, ancak tefsîr kaynaklarına baktığımızda genel olarak kıssaların tarihi boyutundan bahsedilip hâdiselerin, mucizelerin, harikulade olayların maddi görünüşlerine bakarak hisse çıkarmaya çalışıldığını ve mucizeler, harikulade olaylar, kerametler, bir sebebe dayanmadan ortaya çıktığı fikrinin ötesine intikal edilmediğini görüyoruz. Oysaki *Te'vilü'l-Ehâdis*'te olayların, mucizelerin, harikulade olayların ve kerametlerin arkasında gizlenen sebeplerden bahsedilerek kıssaların sırrını çözümlenmiştir. Böylece bu alanda yeni bir ilim ortaya koymuştur. Dihlevî'nin takdim ettiği bu yeni ilim usul ve ilkelere dayanmaktadır.

²³ Gulam Mustafa el-Kâsimî'nin, *Te'vilü'l-Ehâdis fi Rumûz-i Kısâsi'l-Enbiyâ*'ya yazdığı mukaddime, s. 8.

Tevlû'l-Ehâdis'in kapağı, Dihlevî'nin eliyle yazdığı giriş ve birkaç sayfası.

قوله قال وليعلمك بن تاويل الاحاديث

بسم الله الرحمن الرحيم

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي بعث الانبياء بصفا الامور وشده نواو دع صدورهم كنوز العالمين معارفه
 واسمايه واسرار عبادته وانطق الالسنتم بما يهذب بهن كتم نظم خطه من افواه
 حسنده وتقوم به الحجة على من ربح بالخارج الحق ومحمده وعنده ثم صرفوا لهم في نوار
 القرب والعبادة وانظر عليهم نوار الوقيل باقداره واعداه فكم من بركة سرته لا تشبههم
 رحمة وانهم باده كوكم من عناء تحفظ عليهم ليل يط على قلوبهم في انزاله وايراده
 وكمن بجزوت ظهرت ليهلك عن بيته باشقاير ويحي من حي عن بيته باسعاذه وكمن من
 كيد للاعداد رده في نحرهم عند قمع الكفر وجهاده وكمن من عدو قصمته دعوتهم لمستحي
 متي اذخسته في قبره واتحاده وكمن رويما تمثل بهم فيها اسرار البرزخ والحشر وسائر ما يرد
 على الان في معاده وكمن واقعة تشبعت فيها اسرار الملكوت والجهنم وتطلوا
 منها على جاده وجعل في كل واقعة من ذلك سعة لا يتبينه الا من اصطفاه الله من عباده
 ممن علمهم تاويل الاحاديث وشرح صدورهم بطارق العلم وتلاوه في السجود
 يهيب ما يشاء لمن يشاء ومن علمه وعناده لموا شهدان لا اله الا الله وحده لا شريك له
 شهادة تؤدى حق الله على عباده واشهد ان سيدنا محمدا عبده ورسوله الذي
 آدم ومن دونه تحت لوائه عن تفرقهم الخطب واشتداده الا لعن فيقول لعبد

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله الذي بعث الانبياء بصفا الامور وشده نواو دع صدورهم كنوز العالمين معارفه
 واسمايه واسرار عبادته وانطق الالسنتم بما يهذب بهن كتم نظم خطه من افواه
 حسنده وتقوم به الحجة على من ربح بالخارج الحق ومحمده وعنده ثم صرفوا لهم في نوار
 القرب والعبادة وانظر عليهم نوار الوقيل باقداره واعداه فكم من بركة سرته لا تشبههم
 رحمة وانهم باده كوكم من عناء تحفظ عليهم ليل يط على قلوبهم في انزاله وايراده
 وكمن بجزوت ظهرت ليهلك عن بيته باشقاير ويحي من حي عن بيته باسعاذه وكمن من
 كيد للاعداد رده في نحرهم عند قمع الكفر وجهاده وكمن من عدو قصمته دعوتهم لمستحي
 متي اذخسته في قبره واتحاده وكمن رويما تمثل بهم فيها اسرار البرزخ والحشر وسائر ما يرد
 على الان في معاده وكمن واقعة تشبعت فيها اسرار الملكوت والجهنم وتطلوا
 منها على جاده وجعل في كل واقعة من ذلك سعة لا يتبينه الا من اصطفاه الله من عباده
 ممن علمهم تاويل الاحاديث وشرح صدورهم بطارق العلم وتلاوه في السجود
 يهيب ما يشاء لمن يشاء ومن علمه وعناده لموا شهدان لا اله الا الله وحده لا شريك له
 شهادة تؤدى حق الله على عباده واشهد ان سيدنا محمدا عبده ورسوله الذي
 آدم ومن دونه تحت لوائه عن تفرقهم الخطب واشتداده الا لعن فيقول لعبد

عكس الصفحة الأولى لنسخة تاويل الاحاديث الخطية المحفوظة في خزانة الكتب للعلامة عبدالله العمر فوري.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي بعث الأنبياء بصفو الأمر، ورشاده. وأودع
 صدورهم كنوز العلم من معارف ذاته، وأسمائه، وأسرار إيجاده. و
 أنطق ألسنتهم بما يتهدب به من سليم نظم فطرته من اقوائه، (١)
 وسناده. وتقوم به الحجة على من لجج بإنكار الحق، وجحوده، وعناده
 ثم صرف أحوالهم في أغوار القرب وأنجاده. وأظهر عليهم نوادر الوقائع
 بأقداره واعداده. فكم من بركة سرت لما غشيتهم رحمته. وأمدهم
 بإمداده. وكم من عناء خففه عليهم ليربط على قلوبهم في انزاله و
 إيراده. وكم من معجزة ظهرت ليهلك من هلك عن بينة بإشقاؤه.
 ويحيي من حي عن بينة بإسعاده. وكم من كيد الأعداء رده في نحورهم
 عند قمع الكفر وجهاده. وكم من عدو قصمتهم (٢) دعوتهم المستجابة
 حتى أدخلته في قبره وألحاده. وكم من رؤيا تمثل لهم فيها أسرار البرزخ
 والحشر، وسائر مما يرد على الإنسان في معاده. وكس من واقعة تشبحت
 فيها أسرار الملكوت، والجبروت فاطلعوا منها على مراده. وجعل

(١) الإقواء: هو اختلاف الأبيات فيما بينها في حركة الروي. والروي
 آخر الحروف الأصلية من البيت. السناد: اختلافها فيما بينها في الإشباع.
 والإشباع حركة الدخيل. والدخيل: هو حرف المدة الواقع بين الروي
 والألف، مثل الهمزة في ودائع إذا جعلت قافية. منه رح. من
 النسخة الخطية.

(٢) كذا في الأصل. وفي المطبوعة: "قصمته". بإلافراد.

مقدمة

اعلم أن الله تعالى إذا أنزل علما على البشر بلسان البشر متنزلا عن (١) الصرافة الأولى تدليا إليهم فليس سبيل ذلك المجاز، و الكناية، كما اطمئن به علوم العامة (٢) ولكن سبيل ذلك التجوز الطبيعي (٣) كما أن الإنسان (٤) إذا أفيض عليه في حواسه علم حالة ستكون له، يتمثل له روبا منتظمة من أفعال ارادية، وغير ارادية، وأجسام، وحيوانات تحاكي بوجه ما تلك الحالة الإجمالية الفائضة. فرب إنسان أفيض عليه أنه سيكون ملكا، فيتمثل الملك في منامه بالتاج، أو بالفيل، فيرى أن آتيا أتاه، فأعطاه التاج، وركبه الفيل فيأوله صاحب التعبير فيقول: معنى هذه الرويا حصول الملك. والتاج، والفيل عبارتان عن الملك، وإتيان الآتى ومباشرته لإلباس التاج، وإركاب الفيل تقريب للأمر.

وذلك أن من علوم الإنسان المجبول عليها أن لكل حادث

(١) كذا في المطبوعة. وفي الخطية: "على" مكان "عن" ولعله من سهو الناسخ لأنه لم يجرى "على" في صلة تنزل. والتدلي هنا بمعنى التجلي، فيكون انزال العلم في مرتبة التجلي لافي الصرافة الأولى التي هي مرتبة الذات.

(٢) كذا في الخطية وفي المطبوعة "للعامه"

(٣) يجرى تفسير التجوز الطبيعي في كلام المؤلف الامام فانظر.

(٤) كذا في الخطية، وفي المطبوعة: "نعني أن الإنسان" مكان "كما أن الإنسان".

تاويل الأحاديث

سببا. فلاجرم تمثل السبب عنده، في هذه الرويا المنتظمة بإتيانه، و مباشرته وكذلك الله تعالى إذا أراد أن ينبهه على حقيقة إجمالية يجبل طورها عن طورالحس فإنه ينبه عليها بقصة، أو كلام يكون مجموعها محاكيا ~~لها~~ أرادته محاكاة المنام لتلك الواقعة المطلوبة. فمن ذلك التعبير عن علو الله، وعظمته برفعة الملوك، ونفاذ أمرهم في المدينة. ومن ذلك قوله تعالى: "بل يدها مبسوطتان" (١) وكذا سائر المتشابهات (٢) كالضحك، وغيره. فلما أراد الله تعالى أن يعلمنا كونه تعالى جوادا نظر إلى صورة الجود في الرويا. وهي بسط الدين فكلمنا به. ولما أراد أن يعلمنا كونه مديرا للسموات، والأرض نظر إلى صورة التدبير (٣) في المثال. وهي (٤) رفعة الملوك في محل سلطانهم. فكلمنا به. وليس بناء كلامه على العلاقات المذكورة في علم البيان، وإن تحققت في بعض الصور. والله أعلم.

فأعنى بالتجوز الطبيعي (٥) محاكاة حادثة وواقعة منتظمة، (٦) أو كلام في كناية، بسر إجمالي معنوي بالعلاقات التي تراعيها الطبيعة في المنام إذا تلقت العلم الإجمالي وصورته بصورة. واعلم أن الاحوال الطارئة على نفوس الكمل، والواقعات،

- (١) المائة: آية ٦٥.
 (٢) في المطبوعة: "وأكثر المتشابهات" مكان "وكذا سائر المتشابهات"
 (٣) كذا في المطبوعة: وفي الخطية "التدبير".
 (٤) في الخطية: "هو" بضمير المذكر.
 (٥) كذا في الخطية. وفي المطبوعة: "الطبعي".
 (٦) كذا في المطبوعة. وفي الخطية: "محاكاة واقعة منتظمة" وترك لفظ "حادثة".

تاويل الأحاديث

المنتظمة في المثال تكميا لهم (١) فإن حكمها حكم المنام. وكذلك الحوادث الواقعة في العالم كلها منامات. ولها أصول، وأشباح.

أما الأصول، فمنها: إرادة الله في عباده تدبيراً بالإنهيات (٢) والإحالات، والتقريبات. فيتوجه الرحموت إلى النظام الخير بالذات، وإلى وجود حادثة بالطبع. فيبعث لها إنهيات، أو إحالة أو تقريبا في عباده، فيصطفى من مجارى العادة ما هو أقرب الأشياء يومئذ. فتظهر واقعة خارجية من صورة ظهور التريب، والإنهيات تدريجاً، وقبول الطبائع، والنفوس لها على ما يليق باستعدادها. وتلك الواقعة شبح، ومنام وذلك التدبير أصل وتعبير.

مثاله: أراد الله أن يجعل في الأرض خليفة، فخلق آدم. وقد أحاطت به حقيقة مثالية يعبر عنها بالجنة فعومل به معاملة أهل الجنة (٣) وانسد باب كونه خليفة في الأرض (٤) فظهرت التقريبات بتنبه آدم عليه السلام، بحسب صفاء لوح نفسه أن أكلمه للشجرة (٥) حرام عليه لأنه يوديه

(١) في الخطية: "تكملاً".

(٢) في الخطية: "بالإنهيات" بدون لام التعريف.

(٣) يعنى ان آدم عليه السلام وان كان أرضياً ولكن بكماله وسبوغه اكتسب بدناً آخرورياً فأسكن في الجنة. فشابه حينئذ المتجسد المثالى.

راجع التفهيمات ج ٢ ص ١١٨ طبع المجلس العلمى.

(٤) لأن كل متجسد مثالى ليس له استقرار فى الأرض و آدم صار متجسداً مثالياً، وإنما الاستقرار لصاحب التخليط فهذا عام حق. ولما تمنى آدم ذلك أى علم بالنوق داخله الشيطان فى ذلك. فمثل عنده التخليط بصورة المعصية فانبجس من صدره أنه لولا المعصية لم يحصل الاستقرار، فعصى آدم ربه الآية. راجع تف ج ٢ ص ١١٩

(٥) فى المطبوعة: "الشجرة" بدون لام الجارة.

تأويل الأحاديث

٦

إلى الخروج من الجنة. فانهقد عليه هذا التنبيه وحيا موجبا وكان الشيطان بحقيقة الشربة مستعدا لالقاء الوسواس في قلب آدم عليه السلام. وطبيعة آدم عليه السلام صادقة إلى أكلها فأكل فعوتب، وأخرج. وهذا كله منام ورؤيا. (١)

تعبيره. أن الله أراد به أن يصير خليفة في الأرض، ويبلغ إلى كماله النوعي. أما نهيه عن الشجرة ثم اللقاء الوسواس من الشيطان، ثم معاتبته، وإخراجه فكله صورة التقريب بحسب خروجه من عالم المثال إلى الناسوت تدريجا.

ومنها أن يكون نفس (٢) مستعدة في أصل فطرتها لكمال، كتنبيه بسر السمي، أو اتصال دائم بالملا الأعلى، أو انصبغ بصبغ السمي (٣). فيكون لها بحسب بلوغها أشدها، وظهور (٤) كمالها نظام معلوم، و فلتات (٥) من الطبيعة، والرسم، أو متلطخة بغواشي البدن. ويكون لها فلتات من هذه الغواشي فيتمثل لهذا الاتصال، والصبغ، أو للإنفلات في بعض الأحيان واقعة منتظمة في حواسه أو في المثال. تعبيرا أحدهم تلك الأمور.

مثاله: وجد النبي صلى الله عليه وسلم في ابتداء فطرته متصلا

-
- (١) لم يوجد في المطبوعة هنا سطر من: "ورؤيا" إلى "خليفة في الأرض"
 (٢) في المطبوعة: "النفس" بلام التعريف.
 (٣) في المطبوعة: "أو انصبغ السمي" بدون لفظ "بصبغ".
 (٤) في الخطية: "وظهورها كمالها" لعله من سهو الناسخ.
 (٥) جمع فلتة بمعنى الزلة والهفوة والضيق.

II. İMAM ŞÂH VELİYULLAH DİHLEVÎ VE KUR'ÂN KISSALARININ TEVİLİNDEKİ İLKESEL METOTLARI

Bu araştırmadaki temel amaç Kur'ân-ı Kerîm'de geçen peygamber kıssalarını Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî'nin "*Te'vîlü'l-Ehâdis fi Rumûz-i Kısâsi'l-Enbiyâ*" adlı değerli eserindeki görüşleri bağlamında değerlendirmektir. Bu nedenle araştırmamıza ışık tutması için kitabın girişinde Kur'ân kıssalarının te'vîli hususundaki yöntem ve ilkeleri gözden geçirilecektir. Bu analitik derlemede ilk olarak Dihlevî'nin yöntemi ve üslubu ortaya koyarak özelliklerine değinilecek, ardından âlimlerin çokça kullandıkları yöntemleriyle karşılaştırılarak Dihlevî'nin başvurduğu "usul ve eşbâh", "hakikat ve gölge" veya "hayal ve yorum" yöntemi adım adım takip edilecektir.

A. DİHLEVÎ'NİN KISSALARIN TE'VİLİNDEKİ ÖZEL YÖNTEMİ VE ÜSLUBU

Bu kitapta Dihlevî bütün tevcih ve işaretlerini kendi ıstılahları ve tabirlerinden hareketle şöyle açıklamaktadır: Cenâbı Hak kendi katından insana anlayacağı bir dil ile bir ilim vereceği zaman "الصرافة" yani (zat) mertebesinden inerek tecelli halinde onlara indirecektir. (Onu anlamak için tutulması gereken yöntemi) ise âlimlerin çoğunluğunun tuttuğu mecaz ve kinaye yoluyla değildir. Bilakis tercih edilen yöntem "vecevvüz-i tabîi" yani doğal mecazın kurallarıdır."²⁴ Yani "es-serafe" yahut "zat" mertebesi lafızlar âleminden daha yüksek bir makam olduğu için Yüce Allah, tecelli mertebesinden insanı muhatap eder.

Dihlevî, doğal mecazı şöyle açıklar: "Kullandığım tecevvüz-i tabîi kavramdaki maksadım rüya âleminde gözlemlenen düzenli bir olaydır veya ironi bir sözü içerip icmali ve manevi sırrı taşıyıp doğal olaylarla temellendirilendir. İcmali ilim onu yakalayınca onun tasvirini uygun tarzda şekillendirir"²⁵ Tıpkı bir insanın hislerinde kendi ahvalinden bir halin ilminden yararlanmak nasip olması gibi ve uyuduğunda rüya vasıtası ile o ilim rüya âleminde gönüllü veya gönülsüz yapılan bir

²⁴ Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis fi Rumûz-i Kısâsi'l-Enbiyâ*, Thk. Gulam Mustafa el-Kâsîmi, (Haydârabâd: Akademiyetü Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî, 1385/1966), s. 4.

²⁵ Şâh Veliyyullah, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 4.

eylem gibi ya da ona hislerindeki o halini belirten nesne veya hayvan şeklinde rüyasında görünür. Mesela; bir kişiye sultan olacağı ayan olursa, rüya âleminde ona “saltanat tacı” veya “fil” olarak görünür. Rüyasında kendisine saltanat tacı sunulur veya kendisini file binmiş olarak görür. Âlimler onun rüyasını saltanat ve mülkün sembolü diye yorumlarlar. Her bir olayı bir sebebe bağlamak insanın karakterinde var olan bir durumdur. Herkes kendi cibilliyetine göre bir olayı bir sebebe bağlar ve o olayın sebebini rüyasında görür. Allah Teâlâ dilerse kulunun kendi hissini arkasındaki bir gerçeğin bütün sırrına vakıf olmasını sağlar ve bir kıssa veya iradesini ifade eden bir sözünü rüya âleminin hâdiseleri aracılığı ile kulunu uyarır. Allah’ın yüceliği ve makamının büyüklüğünden bahsetmek bu kabildendir. Mesela; Allah Teâlâ Kur’ân’da “بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ” buyurur. Yani “*Hayır, Allah’ın iki eli de açıktır.*”²⁶ Bu sebeple cömertliğin rüyadaki tasviri ise “eli açıklıktır” bu ifadeyi insanlara cömertliğini anlatmak için kullanmıştır. Aynı minvalde gökler ve yerin “Tedbirine” yani onu idare edip düzenlemeye sahip olduğunu anlatmak için sultanların tahtına çıkmaları gibi elemental olmayan “misali” tasvir ile kudreti ve makamından şöyle söz eder: “*Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan, sonra da Arş’a kurulup işleri yerli yerince düzene koyan Allah’tır. O’nun izni olmaksızın, hiç kimse şefaathı olamaz. İşte o, Rabbiniz Allah’tır. O halde O’na kulluk edin. Hâlâ düşünmüyor musunuz?*”²⁷ Bu ayetin kelimeler inşası yani cümle yapısı belagatin bir dalı olan beyan ilmi alanına dayanmamaktadır. Bazı hallerde bu ilim kaidesine göre geçerli olsa bile yukarıda geçtiği gibi doğal mecaz “tecevüz-i tabî”dir²⁸

Dihlevî ile diğer âlimlerin “te’vîl” hususundaki görüşleri arasında derin fark şu açıdandır. Dihlevî, bir ifadesinde “Âlimlerin kahir kısmı te’vîl ederken beyan ilminin mecaz ve kinâye dairesinden çıkmazlar” der.²⁹ Bu üslup sadece lafızlar etrafında dolaşır ve lafız alanından çıkmamaktadır. Aksine Dihlevî’nin te’vîl yöntemi mecaz ve kinâye ile tümünden ilgili değildir. Onun yöntemi sâdık rüya tabiri ilminde kullanılan, doğal münasebetler ve manevi ilişkilere dayanan, “tecevüz-i tabî”

²⁶ Mâide 5/64

²⁷ Yûnus 10/3

²⁸ Rüya âleminde gözlemlenen düzenli bir olaydır. Veya ironi bir sözü içerip icmali ve manevi sırrı taşıyıp doğal olaylarla temellendirilendir. İcmali ilim onu yakalayınca onun tasvirini uygun tarzda şekillendirir. Şâh Velîyyullah, *Te’vîlü’l-Ehâdis*, s. 4.

²⁹ Dihlevî, *Te’vîlü’l-Ehâdis*, s. 3.

yoluyladır. Bu açıdan peygamberlerin hayatında gerçekleşen olaylar ve değişimlerin tümü rüya türlerinin sembollerindedir. Allah'ın irade, istek ve davranışı her bir peygamber zamanında farklıdır. Her bir olay Allah'ın o zamandaki iradesinin tabiri olup o peygamber ve kavminin istidatlarını tasvir eder.

Dihlevî'nin yazılarına bakınca bu yöntemini sadece Kur'ân kıssaları te'vîlinde değil tüm müteşabih âyetlerin te'vîlinde de kullandığını görmekteyiz. Onun bakış açısına göre Kur'ân'daki tüm müteşabih âyetler de, bu şekilde te'vil edilmesi tercihe şayandır. Kelamcıların “استواى” kelimesini “استيلا” manasında “galip gelme”ye, “يد” kelimesini de “kudret” manasına geldiği şekilde te'vil edilmesini kabul etmemektedir. Dihlevî müteşabih âyetler ve hadislerde geçen tüm Allah'ın haberi sıfatlarını zahirîyle te'vil etmeksizin, Allah'ın özel anlam ve mefhumlar içeren uyarı ve anlatılarının anlaşılabilen fiziksel elementi olmayan suretler diye kabul eder. O nasslarda bulunan sırların çözümünde çoğunlukla “Âlem-i Misal ” ve “misal-i şekiller” kavramlarını kullanır. Değerli kitabı “*Hüccetullâhi'l-Bâliğa*”da misal dünyası yahut Âlem-i Misal ı açıklarken şöyle der: Varlık âleminde maddî olmayan fiziksel cisim taşımayan manevî bir âlem vardır. Ona Âlem-i Misal denilmektedir. Bu âlem, Allah ile insanın zahirî dünyasının arasında Allah'ın planlayıcı iradesinin ilk olarak yansıdığı ve çeşitli şekillerde tecelli ettiği bir âlemdir. Maddî dünyayı aşan, maddî sınırları geçen bu âlemden Allah, hükmünü verdiği bir olayı önce ruhanî yapı unsurlarından yaratır. Sonra da müşahede dünyasında onu, fiziksel öğelerinden yaratır. İşte bu âlemin, Allah ile insanın zahirî dünyası arasında yer alması ve farklı yolların kesiştiği bir alan gibi işlev görmesinden dolayı, aşağısındaki cismanî “fiziksel” âlemden yansıyan suretler kadar, yukarısındaki âlem-i ervahın tezahürüne de vesile olur.³⁰ Dihlevî, Âlem-i Misali şöyle anlatır: Pek çok hâdise, varlık âleminde maddî olmayan bir başka âlem daha var olduğunu göstermektedir. Bu âlemden mümkünâttan vâcibâta kadar mana ve mefhumlar, kendilerine uygun bir suretle tecessüm etmekte ve eşya henüz yeryüzünde tahakkuk etmeden önce burada bir tür gerçekleşmektedir. Meydana geldiği zaman o mana orada nasıl idiye maddî varlık âleminde de aynen öyle olmaktadır.³¹

³⁰ Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Baliğa*, Thk. Seyit Sabık, (Beyrut: Dâr'al-Cil, 1426/2005), I, 43.

³¹ Geniş bilgi için Bkz. Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Baliğa*, I, 43-44.

Âlem-i Misal in varlığını Dihlevî, başta sadık rüya örneğiyle açıklar. Şöyle ki, sâdik rüya ile müstakbelde gerçekleşecek olayların maddi varlığı olmamakla beraber ilk akisler şeklinde görülür ve daha sonra somut olarak gerçekleşmektedir. Bu mefhumda sadık rüya Âlem-i Misalin varlığına örneklik teşkil eder. Bu âlemin mevcutluğuna delalet eden ikinci ve çok mühim kaynak ise Dihlevî'nin yorumlarında açıkladığı gibi Rasûlüllah (s.a.v.)'den nakledilen rivayetlerdir. Hadislerin bu konuya kaynaklık edişi ise misal âleminde olan ve nesnelere avamdan bir kimse tarafından gerçek ve hakikat olarak algılanmaması ancak peygamberlerde ise bunların somut ve reel olarak gerçekleşmesidir.

Âlem-i Misal ile ilgili hadisler; *“benim gördüklerimi sizde görüyor musunuz? Şüphesiz ben, evleriniz arasında fitnelerin düştüğü yerleri yağmur yerleri gibi görüyorum.”*³²

*“Şüphesiz iyilik ve kötülük iki yaratıktır ve yarın kıyamet gününde insanlar için dikilirler. İyilik, sahiplerini müjdeler. Kötülük ise, ‘Benden geri durun! Benden geri durun!’ der fakat ondan bir türlü uzak durulmaz.”*³³

*“Ölüm sanki bir koçmuş gibi getirilir ve cennet ile cehennem arasında boğazlanır.”*³⁴

*“Kıyamet gününde dünya, ak saçlı, gök dişli, çirkin suratlı bir kocakarı şeklinde getirilir.”*³⁵

Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in küsuf namazıyla ilgili hadiste; *“Cennet ve cehennem bana -bir rivayette- benimle kible duvarı arasında tasvir edildi.”*³⁶ Şeklinde söylediği ve namaz esnasında cehennemin yakıcı olduğunun, hissediyormuş gibi derin derin nefes alıp, iç çektiği de rivayet edilmiştir.

Dihlevî bu hadisler ve benzerlerinin Âlem-i Misal e delil olduğunu söyler. Ayrıca, bu tür hadisler ve âyetlerin zahirîyle, te'vîl etmeden alınmasına taraftardır.

³² Buharî, Medine, 8; Müslim, Fiten, 9.

³³ Ahmed, Müsned, 4/391.

³⁴ Müslim, Cennet, 43.

³⁵ El-Hindi Alaüddin el-Muttaki, *Kenzu'l-Ummal*, 3/8579.

³⁶ Buharî, Kusûf, 9; Müslim, Kusûf, 18.

Zira bu hadislerde maddî unsurlar dünyasından bahsedilmeyip, melekût âleminde bahsedilmektedir. Her iki âlem arasındaki yapısal farktan dolayı da Peygamber (s.a.v.), bu âlemi fizikî gözleriyle görmemiştir. Şayet fiziksel olarak görülebilseydi bunu etrafındaki ashabın da görmesi gerekirdi. Bundan dolayı, Peygamber (s.a.v.) bu âlemi, niteliğine uygun bir bakışla algılamıştır.³⁷

Dihlevî'ye göre Kur'ân ve hadislerdeki müteşâbihler şöyledir: Bir kimse rüyasında Cenâb-ı Allah'a ait bir misal-i sureti görür de "Ben rüyamda Allah'ı gördüm." der. Aslında onun rüyasında görülen şey Allah'ın sıfatlarından bir sıfatın misal-i suretidir ki o sıfat aracılığıyla kuluna kendini tanıtmıştır.³⁸ Hadiste efendimizden aktarılan bir rivayette; "Abdest aldım ve kılabildiğim kadar nafil namaz kıldım ve o esnada vücudum ağırlaştı uykuya daldım Rabbim bana en güzel surette göründü ve dedi ki: "Ey Muhammed!" Ben de "Lebbeyke ve sa'deyke" dedim. Bana "mele-i âlâ hangi konu üzerinde tartışmaktalar?" diye sordu. Ben de "Bilmiyorum, Ya Rabbi!" dedim. Üç defa bunu dedi, elini omuzlarımın arasına koydu öyle ki parmaklarının soğukluğunu göğüslerimin arasında buldum sonra her şey bana ayan olmaya başladı da bildim. Yine "Mele-i âlâ hangi konu üzerinde tartışmaktalar?" dedi. "Kefaretler hususunda" dedim. "Nelerdir onlar?" dedi. Dedim ki "Cemaatlere yürüyerek gitmek, namazdan sonra camide oturmak"³⁹. İşte Cenâb-ı Allah bir kuluna cihanın mutlak sahibi olduğunu anlatmak isterse rüyada ona âdil ve güçlü, herkesin üzerinde hükmü geçen bir sultan şeklinde görünür. Böylece "استواء، يد، ضحك" gibi âyetlerde geçen müteşâbihler, Allah'ı tanımak için has manayı içeren insanoglunun anlayabileceği ve hayâline uygun olan bir çeşit misallerdir. Bu sebeple "O'na benzer hiçbir şey yoktur"⁴⁰ bir şeye benzetmekten ve "Öyleyse birtakım örnekler verip Allah'a benzer şeyler türetmeye kalkışmayın."⁴¹ çeşitli örnekler vermektan kaçınmamızı anlatır. Allah'ı tanımak için "Âhirete inanmayanların işte böylesine kötülükte örnek olacak sıfatları vardır. En güzel sıfatlar ise Allah'a aittir.

³⁷ Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Baliğa*, I, 43-44;Bkz. Muhammed Kızılgöçer, *Şâh Velîyyullah Dihlevî'nin (1703-1762) bazı Tasavvufî görüşlerine Felsefî bir bakış*, (Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, yıl: 7/2006), sayı: 16, ss. 191-210.

³⁸ Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Baliğa*, I, 44.

³⁹ Tirmizî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 39.

⁴⁰ Şûrâ, 42/11.

⁴¹ Nahl, 16/74.

*O, kudreti daima üstün gelen, her işi ve hükmü hikmetli ve sağlam olandır.”*⁴² Gibi âyetler olduğu ve Kur’ân ve sünnette geçen sıfatlar konusundaki müteşâbihler ise has manayı taşıyıp insan hayal gücünün kanalları vasıtasıyla Allah’ı tanımak için güzel örnekler olduğu anlaşılmaktadır.

B. DİHLEVÎ’NİN KISSALARI TE’VÎLİNDEKİ SİSTEMATİK İLKELERİNİN İNCELENMESİ

Dihlevî, *Te’vîlü-l Ehâdis*’te giriş kısmının devamında kendi yöntem ve üslubunu açıkladıktan sonra kıssalardaki olayların tevcih ve tefsirinde nasıl “usûl ve eşbâhı” kullandığına değinmektedir.⁴³ Dihlevî’ye göre enbiya ve evliyaların kâmil nefislerinde vuku bulunan haller, onları mükemmelleştirmek ve ıslah etmek için gerçekleşmekte ve dünyadaki tüm olaylara yöntem ve üslubu kısmında bahsedilen metotla yaklaşmaktadır. Şöyle ki olaylar hepsi tabir edilmeye ihtiyacı olan bir rüya hükmünde ve bu rüyalar usûl; hakikat, eşbâh; gölgeler ve sembolleri taşıyan rüyalar ki onları tanımak ve farkına varmak tüm olayların sırrının anahtarını bulmak hükmünde olabilmektedir.

1. Birinci İlke: Her Olaydaki Asıl ve Mecaz Yahut Hayal Olanı Tanıma

Dihlevî’nin felsefesine göre olay ve hâdiselerin sırrını çözme konusundaki ilk nokta, her bir olay sahne arkasındaki gerçeğin sembolüdür. O olay ve hâdise perde arkasındaki hakikati açıklamak için sembolik bir dil olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda Dihlevî’nin ıstılahına göre, olaylar sahne arkasındaki gizli usûl; hakikatlerin, eşbâh ise gölge ve sembolüdür. Şöyle ki, bir kişinin rüyada gördüğü şeylerin maddi varlığı yoktur. Görülen şeyler hepsi sahne arkasındaki sırrın bir gölgesi veya sembolik bir dil ile o kişi ya da başkası hakkında verilmiş bir mesajdır. Durum böyleyken Dihlevî her bir olayın hakikatine “Cenâb-ı Allah’ın irade ve tedbiri” der. Olaylar aslında Allah’ın irade ve tedbirinin gerçekleştirilmesine yol açan bir gölgedir. Bu meseleyi Dihlevî şöyle açıklamakta; İlâhî iradenin kullara yönelik prensiplerinden biri tedbir yürüterek, “ilham” ve “takrîb” üzerindedir. Yani Allah’ın iradesi kullara yönelik bir tedbir almak istediği zaman, Allah’ın “rehamütü”; yani

⁴² Nahl, 16/60.

⁴³ Dihlevî, *Te’vîlü’l-Ehâdis*, s. 5.

rahmeti bizatihi hayır nizamına ve doğal huyu bakımından olayın varlığına “ilham” veya “takrîb” yoluyla o tedbire yönelir ve çağın âdetine göre en yakın sebeplerden birini seçer. Böylece olay veya hâdis meydana gelir. Huylar onu kabul eder, Akıllar ve nefisler her biri kendi istidatlarına göre ona yaklaşırlar, Allah’ın irade ve tedbirine; asıl, ortaya çıkan olaya şebeh denilmektedir. Mesela Allah Teâlâ yeryüzünde halife tayin etmeyi irade etti. Bu yüzden Hz. Âdem’i yarattı. Fakat Hz. Âdem’in durumu ilk yaratılışında “Cennet” diye tabir edilen bir misali hakikatle sınırlıydı. Yeryüzü hilâfetinin kapısı ona kapandı. Sonra Hz. Âdem’i uyarmak için ortam hazırlandı, yani ruhuna “Şu ağaçtan yemen haramdır”, “Yersen Cennet’ten kovulacaksın.” mefhumunda bir uyarı vahyedildi. Şeytan şer dolu hakikatinden dolayı Âdem’in kalbine vesvese etme kabiliyetine sahipti. Üstelik Hz. Âdem’in nefsinde o ağacın meyvesinden yemek isteği de vardı. Bu hâdiseler, hepsi rüya hükmündeydi ve tabir edilmesi gerekirdi. Tabiri ise Allah’ın Hz. Âdem hakkındaki iradesinin mükemmelliğe erişmesi ve yeryüzünde halife olmasıydı. Ancak şeytan tarafından Hz. Âdem’e vesvese verilmesi, o ağacın meyvesinden yemesi, Allah tarafından kınanması ve cennetten kovulması, bunlar hepsi tedricen Cennet denilen o “Âlem-i Misal ”den “âlem-i nâsut”a yani yeryüzü ve sebepler dünyasına inmesi için rol oynadığı⁴⁴ anlaşılmaktadır.

2. İkinci İlke: Bir Kişinin Doğuştan Gelen Yeteneği ve Mükemmelliği

Dihlevî’ye göre, olayların sırrını çözme konusundaki ikinci nokta mesela; bir kişi doğuştan gelen fitratındaki yeteneğine göre, özel bir manevi mükemmellik ve fazilete sahiptir. Sonra o mükemmelliğinin somut dünyadaki etkilerini göstermek için, mütenasip olaylar ortaya çıkıyor, o ortaya çıkan olay ise o kişinin yetenek ve faziletini dış dünyadaki gösterisi olarak gerçekleşecektir.

Birkaç örnek vermek gerekirse Hz. Peygamber fitratındaki istidatları bakımından, “melekût âlemine bağlı, her türlü insani kusur ve günah pisliklerinden korunmuş ve Allah’a yakın “Mele-i Âlâ” meleklerine benziyordu. Bu mükemmellik ve istidatlar hayatında gerçekleşen göğüs ameliyatı “şakk-ı sadr”, Hz. Cibril’in yer ile gök arasında gerçek şekliyle ona görünmesi, kendisiyle konuşması, melekler

⁴⁴ Dihlevî, *Te’vilü’l-Ehâdis*, s. 5.

tarafından tartılması, ağırlığı tüm insanlardan üstün gelmesi, isrâ ve miraç gecesinde cismi ve ruhu ile göklere yolculuk etmesi gibi, melekûti olaylar arkalı verilmiştir. Bu olayların hepsi şunu belirtmektedir. Ki, “Hz. Peygamber asıl fitratı bakımından melekler âlemine bağlı ve melekûti mükemmelliğe sahipti”⁴⁵ Diğer bir örnek de “Hz. İbrâhim yaratılıştan ruhu güçlü ve tevhidi bir fitrata sahipti, fitratındaki bu güzel hilkat ise yıldızlara, aya ve güneşe bakıp onların çıkış batış durumlarından şirkin iptali ve tevhidin ispatına dair bir takım güçlü delil ortaya koyduğu olay üzerinden zahir olmuştur.”⁴⁶ Aslında zikredilen olay Hz. İbrâhim’in güçlü îmanı ve fitratındaki tevhid inancının bir gösterisi olduğu aşikârdır.

3. Üçüncü İlke: Bazı Kişilere Özel Yeteneklerine Göre Hak Dilinin Çeşitliliği

Bazen bir kişi bir konuda zahiren tutarsız görünen iki farklı hitapla karşılaşır. Ancak hak dillerini anlayan o kişi hitabın birini hakikat ve diğerini mecaz veya kinâye’ye hamlederek olumlu neticeye erişir. Böylece peygamberler de bazen bir konuda kendilerine zahiren biri diğerine uymayan iki hitap nazil olur ya da emir, nehiy, nesih, kınama ve cezalandırma gibi olayları taşıyan.⁴⁷ Cenâb-ı Allah’ın iki zıt davranışlarıyla karşılaşır. Fakat peygamberler hak dillerine vâkıf olduğu için birini umuma yani “tecevvüz’e” diğerini hususa yani “hakikat’a” hamlederler. Öyle ki onlar net bir şekilde tespit etme istidadı taşımaktadırlar.

Bir örnek vermek gerekirse “Mirac gecesi namaz başta elli vakitti. Tahfif geldikten sonra beş vakit oldu. En sonunda “مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ” yani “Benim huzurunda söz değiştirilmez.”⁴⁸ Nitekim “bu beş vakit namaz yine ellidir. Şimdi elli kinaye yahut “tecevvüz” dilidir. Beş ise hakikat dilidir. Bu iki durumdaki kasıt aynıdır. Ancak irade ettiği hikmet gereği önce o sonunda vacip olan hakikati yani “beşi” gizledi.”⁴⁹ Böylece, hakikat olan o beş vakit namazın sevabı kaynaklarda da geçtiği gibi elli vakit mesabesinde olduğu muhasebe edildi ve kinaye diliyle ona hüküm verildiği anlaşıldı.

⁴⁵ Dihlevî, *Te’vîlü’l-Ehâdis*, s. 6-7.

⁴⁶ Dihlevî, *Te’vîlü’l-Ehâdis*, s. 7.

⁴⁷ Dihlevî, *Te’vîlü’l-Ehâdis*, s. 7.

⁴⁸ Kâf, 50/29.

⁴⁹ Dihlevî, *Te’vîlü’l-Ehâdis*, s. 7-8.

4. Dördüncü İlke: Gizli Sebepler Yolunda Olağanüstü Durumun Ortaya Çıkması

Dihlevî *Te'vîlü'l-Ehâdis'te*; “Bil ki Cenâb-ı Allah bir harikulade olayı zahiren gösteriyorsa onu özel bir tedbir üzere yapmıştır. Şöyle ki bu sıradan bir zayıf sebep nedeniyle bir olayın gerçekleşmesi gibidir. Örneğin; bir kişi çok hafif bir hastalığa yakalanır ve doktora danışır. Doktor ona geçici bir hastalık olduğunu ve öldürücü bir hastalık olmadığını söyler. Ne var ki Allah'ın dilemesiyle o kişi o hastalıktan ölür. Kişinin ölüm nedeni bu hastalığa bağlanır. Neticede ilâhî hükmün tecellisine riayet etmek için olağanüstü olaylarına da zayıf nedenler eşlik etmektedir. Bundan dolayı yeryüzündeki bütün sebeplerin yok sayılmaması gerekir. Kur'ân ve sünnette buna dair işaretler vardır. Aynı minvalde kıssalarda da irfan ve ilim sahipleri anlaya bileceği bir dil ile işaretler verilmektedir. Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadiste; “Cenâb-ı Allah kulunun eceli yaklaşınca ölümünü takdir ettiği bölgeye gitme ihtiyacını doğdurur”⁵⁰ ki ihtiyârî fiillerin nizamı devre dışı bırakılsın ve Allah'ın takdiri yerine gelsin”⁵¹

Dihlevî'ye göre mucizeler aracılığı ile gerçekleşen harikulade olaylarda da gizli sebepler mevcuttur. Ancak avamın nazarından ve ilminden gizli tutulmakta, avama göre olağanüstü olaylar hep sebepler devreye girmeden vuku bulmaktadır. Fakat basiret ve ilim sahipleri her bir harikulade olayın arkasında hangi sebepler gizli olduğunu bilmektedir. Neden her bir peygambere özel mucize verilmiştir? Neden Allah'ın azabı her bir kavim için diğerinden farklı olmuştur? Dihlevî çoğunlukla kıssalar te'vîlinde bu yöntemi kullanmaktadır.

⁵⁰ Tirmizî, el-Kader, 11.

⁵¹ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 9.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN KISSALARININ ŞÂH VELİYYULLAH DİHLEVÎ'NİN TE'VİLİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölüm çalışmamızın ana omurgasını oluşturmaktadır. Bu kısımda Şah Veliyyullah'ın ifadelerine göre her olayın tahlil ve tevcihâtına girilmekle beraber olayların “şebeh” yahut “hayal ve gölge”sinin özgüllüğünü yorumlayıp gerekçelendirilecektir. Ayrıca, Dihlevî'nin doğaüstü ve mucizelerin gizli nedenlerini açıklama hususundaki yöntemine de yer verilecektir. Her peygamberin kıssaları ile ilgili olarak *Te'vîlü'l Ehâdis'te* yer alan her bir başlığı da ayrı başlıklar halinde ortaya koyulacaktır. Son olarak da konuya dair Dihlevî'nin diğer eserlerinde geçen görüşleri eklenerek cumhur âlimlerin görüşü ile mukâyeseli bir şekilde adım adım takip ifade edilmeye çalışılacaktır.

I. HZ. ÂDEM

A. HZ. ÂDEM KISSASI

Kur'ân-ı Kerim'de, tarihi düzenin gerektirdiği ilk kıssa Hz. Âdem kıssasıdır. Bu kıssa Kur'ân'ın farklı sûrelerinde farklı ifadelerle zikredilmektedir. Bu kıssa Kur'ân-ı Kerim'in mushaf tertibinde ikinci sırada olan Bakara sûresinde yer alan ilk kıssadır. Kıssanın bazı sahneleri veya kısımlarından başka sûrelerde de bahsedilmiştir. Bu kıssa Hz. Âdem hakkında bazı önemli sorular ve meseleleri içermektedir. Mesela; Allah Teâlâ'nın, meleklerle yeryüzünün halifesinin yaratılışı hususunda haber vermesi “*Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi.*”⁵² ve meleklerin bu yaratılış hakkında meraklı soruları “*yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın? Dediler.*”⁵³ Gibi, Allah'ın Hz. Âdem'e tüm esmayı öğretmesi “*(Varlığa dair) tüm isimleri Âdem'e öğretti*”⁵⁴ ve meleklerle sınav şeklinde onu sorunca “*Sonra onları meleklerle sundu.*”⁵⁵ meleklerin cevap vermekten âciz kalmalarından sonra Hz. Âdem cevap verdi ve sonunda Allah'ın emri üzere meleklerin Hz. Âdem'e secde etmeleri ve İblis'in secde etmekten başkaldırması

⁵² Bakara, 2/30.

⁵³ Bakara, 2/30.

⁵⁴ Bakara, 2/31.

⁵⁵ Bakara, 2/31.

şeklinde “ *Meleklerle, “Âdem’e secde edin” dediğimizde İblîs dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu.*”⁵⁶ şeklinde kıssaya girilmektedir.

Hız. Havva'nın yaratılışı, ikisinin cennette yaşamaları, şeytan tarafından vesvese olup yasaklanan ağacın meyvesinden yemeleri nedeniyle cennetten kovulup yeryüzüne indirilmelerinden bahsedilmesi”⁵⁷ ve bu kıssaya dair diğer sûrelerde zikredilen tüm meseleler de dâhil konu açısından yüksek değer taşımakta. Çünkü bu kıssa yaratılışın başlangıcını, insanın yaratılışının başlangıcını ve kaderini anlatmakla beraber, insanın gizemli tarihinin bilgileri hususunda çok güvenli ve önemli kaynak olmaktadır. Bu kıssanın Kur'ân-ı Kerim'de geçen diğer kıssalar gibi iki yönü vardır. Bir yönü olayın aslının olduğu gibi nakledilmesi ve bu yönün güvenilir kaynağı Kur'ân'ın ifadeleri ve Hız. Peygamberden gelen sahih rivâyetlerdir. Ve diğer bir kaynağı ise İsrailiyattır ki rivâyetlerinde bulunan çelişkiler nedeniyle güvenilir değildir. Kıssaların diğer yönü yahut diğer yüzü ise kıssanın perde arkasındaki sırlarını keşfetmektir. Fakat bu alan bilimsel çabaların en az ilgi gösterildiği ve âlimlerden çok az kısmının dikkat ettiği yöndür, sadece çağdaş âlimlerden bu alana özen gösteren ve hassasiyetle dikkat çeken tek kişi Şah Veliyyullah ed-Dihlevî olduğu söylenmektedir. Bu araştırmanın temel gövdesinde yer aldığı için Dihlevî'nin bu alandaki görüşlerini analiz etmekle beraber diğer selef ve çağdaş âlimlerin teorileriyle mukâyeseli üslup kullanılmaktadır.

1. Allah'ın İnsanı Halife Yapması

Dihlevî konuya şu ifadeyle girmekte; “Gezegenlerin ruhlarından oluşan güçler, dünyanın bir bölgesinde toplanarak insan ırkının “İmam'ını” yani insanın mükemmelliği ve özelliğinin misal âlemindeki hakikatini “nâsut” âlemine yani maddi dünyaya zuhurunu Allah'tan sordular, dünyanın tüm sınıflarından toplanan maddelerin elementleri dengelendi, latif bir şekilde çürüme olayı meydana geldi. Buna göre Cenâb-ı Allahyeryüzünde bir halife yaratmaya yani büyük yücelikleri ve mükemmel ahlakı taşıyan melekûtî ve hayvânî güçten oluşan bir tür mahlûku yaratmaya karar verdi. Şöyle bir yaratık ki ihsan ve sevgi gibi Allah'ın bazı

⁵⁶ Bakara, 2/34.

⁵⁷ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis, Mukaddimetü'l-mürettip*, s. 8.

sıfatlarını taşıyor. Yukarıdan kendisine bir şeriat verilmesini, müstakil bir varlık olmayı ve cihanın tüm hakikatlerine öz olmayı hak eder.”⁵⁸ Dihlevî'nin bu ibaresinde dikkat çekilen ilk nokta, “Dünyanın tümü tek bir şahıs misalindedir.” ifadesidir. “*Hemeat*” adlı eseri ve birçok eserlerinde geçtiği gibi “tüm âlemi ulvi ve süfli tek bir şahıs gibidir ki onun ruhu “külli nefis” unvanını taşıyor ve cismini ise su ile Arş'tan oluşan “cesedü'l-kül” adıyla tanıtmıştır. Kendi ıstılahına göre; ona “şahsü'l-ekber” diyor. Yani insan da dâhil “أئمة الأنواع” Tüm nevilerin imamını içeren”⁵⁹ diye tanıtmaktadır. Tüm nevilerin imamı demesinden kasıt, her türlü varlığın maddi dünyada yani “nâsut âleminde” ortaya çıkmalarından önce misal âlemindeki misali şekilleri⁶⁰ olduğu anlaşılmaktadır.

Dihlevî ve diğer mutasavvıfların bu görüşlerine göre, insan türü diğer mahlûkatın nevileri gibi nâsut âlemi denilen maddi dünyaya zahir olmadan önce, misal âleminde hakikatini elementsiz misali bir varlık şeklinde taşımaktaydı, ancak Allah'ın yeryüzünde halife yaratma hususundaki iradesi, Dihlevî'nin te'vîl yöntemi bölümünde sunduğumuz o misal âlemindeki insan türünün imamının maddi âleme zuhur etmesinden ibaret olduğu ortaya çıkmaktadır.

Dikkat çekilen ikinci nokta, tüm gezegenlerin ruhlarının yeryüzünün bir bölgesinde bir araya gelip insan imamını Allah'tan sormalarıdır. Şehristânî (ö.548/1153)*El-Milel ve'n-Nihal* adlı eserinde “İlâhî filozoflar tüm gezegenlerin göksel ruhlara sahip olduğuna inandılar. “روحانيات” ve “عقول مجردة” kavramını o ruhlara isim olarak kullandılar ve insanı Tanrı'ya yaklaştıran ilahi bir araç olarak kabul ettiler. Bu görüş sayesinde dünyadaki tüm doğal ve sosyal gelişmeler ve beşeri olaylar üzerinde astronomik etkilere inanan Sâbiîlik sapkınlığı ortaya çıkmış ve Hz.İbrâhim Sâbiîlik sapkınlığına karşı gelmiştir.⁶¹ Kur'ân-ı Kerîm'in En'âm sûresi 76-79 âyetlerinde Hz. İbrâhim'in nasıl Astronomi ilmine dayanan, hak ve batıl ile karıştırılan astronomlar yahut yıldız tapanların dinini reddetmekle mücadele verdiği⁶² geçmektedir. Dihlevî'ye göre, Astronomi Hz. İdrîs'in hak ilimlerinden

⁵⁸ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 9-10.

⁵⁹ Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hemeat*, Urduca, s. 198

⁶⁰ Bkz. Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Baliğa*, I. 43-45.

⁶¹ Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, Thk, Muhammed Ferîd, (Kâhire: Mektebetü't-Tevfikiye), II, 5-55.

⁶² Bkz. En'âm, 6/76-79.

biriydi, sonra suiistimal edilerek hak ile batıl karıştırıldığından dolayı Hz. İbrâhim batıl saydı. Ve Hz. Peygamber (s.a.v.) bu ilme yönelmekten “Müneccimlikle ilgili kim bir bilgi iktibas etmişse sihirden bir şube iktibas etmiş demektir. Müneccimlik arttıkça sihirbazlık da artar.”⁶³ diyerek menetmiştir. Ancak diğer bir Hadis’te yıldızların doğal olaylar üzerine tesiri olduğunu “Yıldız yükselirse sakatlık (hastalık) da yükselir.”⁶⁴ Nefyetmediği anlaşılır. Dihlevî bu iki Hadis’i *Hüccetullâhi’l-Baliğa*’da naklederek bir yandan çok tanrılığa yol açan astronomik inançlara karşı Hz. Peygamber’in tavrını açıklar. Diğer yandan “İslam şeriatı Cenâb-ı Allah’ın yıldızlara olayların kaynağı olan özellikleri vermediğini belirtmemiş, aksine dünyadaki atmosferik olaylar ve mevsimsel değişiklikler üzerinde astronomik etkiler yaparak onun değişmez ilâhî geleneklerden biri”⁶⁵ olduğunu söylemektedir.

Dihlevî’nin gezegenlerin ruhlarına dair bakışı keşif ve tasavvuf yöntemiyledir. Bu konuyu önceden Muhyiddin İbnü’l-Arabî (ö.638/1240) *Fuşûşü’l-ĥikem* adlı eserinde⁶⁶ ele almıştır. Ayrıca Mevlânâ Celâlettin Muhammed Belhî (ö.672/1273) *Mesnevî*’de birkaç satır ışığında cansız nesnelere bile duyguları ve ruhları olduğunu söyler. “Rüzgâr, toprak, su ve ateş kuldurlar. Sen ve ben için ölüyken Hak için diridirler.”⁶⁷ Halkın gözünde ölü ve ruhsuz görünen dört elementin hepsinin, Allah nezdinde canlı ve duygu sahibi olduğunu söyleyen Mevlânâ sonraki satırlarda şöyle der: “O çakıl senin önünde sessiz olsa da, Ahmed’in önünde (yanında) güzel konuşmaktadır. Mescidin direkleri senin için ölüdür. Ahmed için o gönül veren(koyan) âşıktır.”⁶⁸ Burada Hz. Peygamberin elinde şehâdet kelimesini okuyan çakıl ve Efendimiz (s.a.v)’in firakında ağlayan ve Henâne ismiyle şöhret bulan direği kastetmekte ki rivayetlerde geçer. Mevlânâ’nın amacı, bırakın büyük gök gezegenlerini, her şeyin bir ruhu ve hissi olduğudur. Dihlevî’nin birçok tasavvufi gözlem ve keşiflerinden ibaret olan “*Füyûz-ul-Haremeyn*’in ikinci müşahedesinde⁶⁹ güneşle olan manevi bağını ve onunla konuşmasını anlatmaktadır. Ayrıca *El-Hayr-*

⁶³ Ebu Davud, et-Tıp, 22.

⁶⁴ Muhammed b. Hasan, eş-Şeybânî, *el-Câmi’u’l-kebir*, 2166.

⁶⁵ Bkz. Dihlevî, *Hüccetullâhi’l-Baliğa*, I, 51.

⁶⁶ Muhyiddin, İbnü’l-Arabî, *Fuşûşü’l-Hikem*, çev, Ahmet Avni Konuk, Fass İsevî, s. 901-932.

⁶⁷ Mevlânâ, Celâlettin Muhammed, Belhî, *Meşnevî*, (Konya: Büyükşehir Belediyesi, Bahçıvanlar, 1384), I, 81.

⁶⁸ A.g.e. VI, 84.

⁶⁹ Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî, *Füyûz-ul-Haremeyn*, çev, Urduca, Abdurrahim (Karâçî: darul İşâ’a, 1412), s, 63.

ül-Kesîr'de⁷⁰ Hz. Peygamber'den "Güneş batarken her gün Cenâb-ı Allah'ın arşı altında secde eder."⁷¹ Rivayetini naklederek secdeyi güneşin ruhuna hamletmiştir. Böylece çağdaş astronomik araştırmalara göre, güneşin yerinde olduğu ve her günün sonundaki gün batımının, dünyanın dönüşüne dayanan duyusal bir gün batımı olduğu bilgisine yer vermek ve hadise karşı ortaya çıkan soruyu da defetmek için yararlıdır. Demek ki zannedildiği gibi güneşin zahiri heykelinin secdesi değil Dihlevî'nin dediği gibi güneşin ruhunun secdesi kastedilmektedir.

2. Allah'ın Meleklerle İnsanın Yaratılışını Duyurması

Hz. Âdem kıssası ilk olarak Bakara sûresinin otuzuncu âyetinde Cenâb-ı Allah'ın meleklerle "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." bildirisi ve meleklerin bu yaratışın hikmeti hakkında meraklı soruları ve Allah'ın kısaca şöyle buyurması "*Hani rabbın meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" dediler. Allah "Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim" buyurdu.*"⁷² ayetiyle başlamış olduğunu görüyoruz.

Âyetin ifadesinde geçen ilk konu Allah'ın meleklerle yeryüzünde bir halife yaratacağını duyurmasıdır. Bu noktada akla gelen sorular. Cenab-ı Hakk'ın bu habere neden ihtiyaç duyduğudur? O dilediğini yapan zat değil mi? Kimse onu sorgulamaya hakkı olmayan ve o herkesi dilediği şekilde sorguya çekebilen zat değil mi? "*Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir.*"⁷³ Böyleyken neden bu kararı meleklerle paylaştı? Bu duyurunun arkasında hangi hikmet ve amaç yatıyor? Bu soruları müfessirler güzel cevaplarla çözmüşler. Ancak istişare etmeye ihtiyaç duyulunca istişare edilir. Kendisi her şeyin sırrına vakıf olan Allah bir şeyin sonucundan bile haberdar olmayanlarla istişare etmeye ne ihtiyacı var? Dolayısıyla bu noktayı gerekçelendirirken şöyle demişler: Cenâb-ı Hakk kullara istişarenin

⁷⁰ Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî, *El-Hayr-ül-Kesîr*, çev, Urduca, Abdurrahim (Karaçi: dâru'l-İşâ'a, 1412), s, 87.

⁷¹ Buharî, et-Tefsîr sûret-i-Yasîn, 1.

⁷² Bakara, 2/30.

⁷³ Enbiyâ, 21/23.

önemli olduğunu öğretmek için olaydan böyle bahsetmiştir. Hikmetli bir fiil, kendi ihtiyacı için değil başkalarına öğretmek ve yararına olanı yapmaktır.⁷⁴ Bu soruların cevapları arasındaki önemli bir başka nokta; Bu duyuru Hz. Âdem'in haysiyetini yüceltti ve yeryüzüne getirilmeden önce onun yüksek mertebesi ve şerefi gök ehline aydınlandı.⁷⁵ Bu duyuru bir sultan veya devlet başkanı tarafından uygulanacak önemli bir kararı, önemi nedeniyle partisi ve hizmetçilerine önceden paylaşması ve bu kararının itibarı, önemi ve yüceliğini onlara bildirerek ilan etmesine benzer ki bu en hassas tarafı sayılmaktadır.

Ancak Dihlevî'nin felsefesine göre bu duyurudan kasıt Cenâb-ı Allah'ın iradesine binaen bazı kararlar uygulanmadan önce Mele-i Âlâ meleklerine bildirilecek ve melekler ise kendi aralarında o konu üzerine konuşur ve tartışırlar. Dihlevî *Hüccetullâhi'l-Baliğa*'da birçok âyet ve hadisleri delil getirerek "Allah'ın yüksek makamlı melekleri olduğunu ve onlar Allah ile peygamberler ve seçkin kulları arasında elçilik etmeleri, nasıl ve nerede Allah dilerse toplantı yapacaklarını söylemektedir. Bu çeşit meleklerle "Refik-i âlâ, nede'l âlâ, Mele-i Âlâ" denir. O toplantılarda şu âyette "*O gecede bizim katımızdan bir emirle hüküm ve hikmet konusu olan bütün işler ayrılır.*"⁷⁶ İşaret edildiği gibi Allah'ın emirleri nazil olur, belirlenir, teşhis konulur ve orada İlahî hükümlere uygulanması için indirilmeden önce istikrar hâsıl olur. Sonra uygulanması için, Mele-i Âlâ melekleri vasıtasıyla mele-i sâfil meleklerine indirilir"⁷⁷ ifadesini kullanmıştır. Dihlevî birçok dini meseleler ve olayların sırrını kati ve sahih delillerle bu ilkeye dayanarak açıklamaktadır.

İkinci mesele; Cenâbı Allah'ın herhangi bir açıklama yapmadığı yönden melekler insanların yeryüzünde kan dökeceği ve fesat çıkaracağını nasıl bildiler? Ve hangi esasa dayanarak söylediler? Müfessirler bu noktaya dair birçok yorumlarda bulunduğunu Kurtubî (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*'da müfessirlerin görüşlerini naklederek der ki; "Halife kelimesinin anlamından melekler insanlar

⁷⁴ Muhammed Seyyid Tantâvî, *et-Tefsîru'l-Vasît li'l-Kur'âni'l-Kerim*, I, 280.

⁷⁵ İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebü'l-Fidâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, Thk. Mustafa Seyyid Muhammed, (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1421/2000), I, 339-342; İbn Kesîr, *Kasasü'l-Enbiyâ*, (Dımaşk: Darul-Hayr), s. 16.

⁷⁶ Duhan, 44/4.

⁷⁷ Bkz. Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Baliğa*, I, s. 46-48.

arasında oturup hüküm vermek, karar çıkarmak, zulmün önünü almak, fitneyi ortadan kaldırmak ve anlaşmazlıklara çözüm bulmak gibi, vazifeleri yapan bir şahıs diye anladılar. Bazı rivayetlere göre insandan önce yeryüzünde cinler yaşıyordu, bozgunculuk ve kan dökmeye başladılar. Nihayet Allah'ın emriyle iblis bir grup melekler ile onları yeryüzünden vadilere mağaralara ve denizlere sürdüler. İşte orada iblis kibirlendi ve büyüklük taslamaya başladı. Melekler ise o olaydan dolayı yeni atanan halifenin de aynı fitnenin kaynağı olabileceğini düşündüler. Bazı müfessirler ise melekler insanın bozgunculuk kaynağını, yaratılış malzemesinden yani topraktan ötürü olduğunu tahmin ettiklerini söylemişlerdir.”⁷⁸ Ancak bu görüşler tekellüften uzak değildir.

Bu konuda Dihlevî'nin başvurduğu görüş ise, “Allah, insan ırkının İmamını yaratma kararı sırasında meleklerle olaylar hakkında ilham yoluyla bir tür ayrıntılı bilgi alabilme kabiliyeti vermişti, elementler dünyasından sorumlu olan melekler mevcuttu. Bu yüzden o istidatları arkasında insanın karakterinde fitneye uğramak ve kan dökmek gibi huylar olduğunu anladıkları için bu yaratılışın hikmetini merakla sordular. Çünkü onlar kendilerine Allah, neyi ilham etmişse onu bildikleri için anladıkları sadece meselenin bir boyutundaydı. Diğer boyutlardan habersizlerdi. Bu yüzden Allah onlara bu icmalı ilham arkasında birçok hikmetler olduğunu ve olayın açıkça hikâyesi ile kararındaki hikmetleri anlatmayı irade etti. Böylece yeryüzünün tüm sınıflarından Allah'ın iradesiyle toplanan madde yumuşatıldı ve sanki bir şey çürümüş gibi kokuşmuş karışımı oluştu ve çürümesi sonucu içinde yaşayan solucanlar ortaya çıktı. Ancak bu karışım ve çürümenin ruhâni boyutu güçlü olması nedeniyle kadın rahminde meni kokusu gibi nazik ve ruhaniydi. Böylece İlâhî ruh bu bütünleşmiş ılımlı ve durgun ruhani cevhere üflendi ve canlı bir varlık haline geldi. Bu yaratığın yaratılmasındaki amaç bir nevi şahsiyet meydana getirmektir ve onun hükmü de tek bir şahıs ve tek şahsiyet değil bir nevi yahut bir türün hükmündeydi. Ve yaratılış esnasında ruhani boyutu güçlüydü bu yüzden fazilet ve yüksek istidatlar taşıyan ruhaniler makamında bir nevi”⁷⁹ demektedir.

⁷⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Thk. Dr. Abdullah b Abdulmuhsin et-Türkiy, (Beyrut: Messesetü'r-Risâle 1427/2006), I, 409-412.

⁷⁹ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 11.

Dihlevî'nin bu tevcihine göre ilk olarak; bu duyuru tüm meleklerle değil özel meleklereydi. İki; bu melekler madde dünyasında görev yapan ve elementler dünyasından sorumlu olan melekler idi yani süfli meleklerdi ulvi melekler değil. Üç; bu tür melekler Allah tarafından kendilerine ilham edilen konuları bilir ve icmali olsa da sadece o ilham olunan konular hakkında yorum ve tahlil etme kabiliyeti cibilliyetlerinde vardı. Bu yüzden ilham yoluyla kendilerine bildirilen bu tür varlığın fesat yapmak, kan dökmek gibi fiiller ile mahkûm ettiler. Yani konunun bir boyutu kendilerine ilham olmuş, diğer boyutlardan habersiz olunca bu kararın hikmeti hakkında sordular.

İnsanın yaratılışı hakkındaki duyurunun “yeryüzünde fesat çıkararak, kan döken cin topluluğunu yok etmek için İblis ile birlikte savaşan meleklerle”⁸⁰ olduğu aktarılmış ve çağdaş âlimlerden Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî (ö-1998) *Kasasi-l Enbiyâ*'sında “ Cenâb-ı Allah insan türünün yaratma iradesini tüm meleklerle değil sadece insanların hizmetine ve insanlarla ilgili görevlere atanan hefeze, müdebbirât ve kirâmen kâtibin gibi özel meleklereydi.”⁸¹ ifadesini kullanmaktadır.

Üçüncü mesele; Meleklerin “*Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?*”⁸² demelerinden kasıt neydi? Yoksa kendilerini mi yeryüzünde halife olmaya daha münasip görüyorlardı? İblis gibi onlar da üstünlük mü isterdi? Gibi soruların cevabında Ebü'l-A'lâ Mevdûdi (ö-1979) der ki “Meleklerin böyle demeleri itiraz değil sadece soru idi ve melekler Allah'ın kararlarına itiraz edecek durumda da değiller. Sadece onlar halife sözcüğünü kendisine bir takım ihtiyari amellere hak verilecek bir varlık olduğunu anladılar. Ancak yeryüzündeki diğer varlıklar kendisine cüzî özgürlük verilen insanın halife olduğundan sonra durumları ne olacağından habersizdiler. Anlamak dileğiyle sordular yani hilafetin bize emanet edilmesi ve biz bunu hak ediyoruz demek değil, Allah'ın emirleri güzel şekilde yerine getirilmesini istiyorlardı. Bu nedenle biz onun hükümlerini yerine getirmek için tümünden hazırız ve tüm cihan da kötülüklerden temiz tutulacak, üstelik Allah'a sena ve tespîh de güzelce

⁸⁰ Fahreddin er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, (Bayrut: Darul Fikir, 1401/1981), II, 180.

⁸¹ Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî, *Kasasü'l Enbiyâ*, (Kahire: Darul Kudüs, 1426/2006), s. 11.

⁸² Bakara, 2/30.

yerine getirilecektir. Böyleyken yeni bir varlığın halife yaratılmasının hikmetini bilemedik”⁸³ maksadını dile getirdiler.

Dördüncü mesele; meleklerin sorusuna Allah’ın verdiği cevaptır. Melekler iki şüpheden dolayı bu soruyu sordular. Birincisi; insan türünün bu görevi güzelce yerine getirebilmesinden “*orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?*”⁸⁴ Diyerek şüphe ettiler. İkincisi; yeryüzünde yeni bir nevi yaratılmasına ve halife tayin edilmesine ihtiyaç olmadığını düşünerek “*Biz seni övgü ile tesbih ederiz ve senin kutsallığını dile getirip dururuz*”⁸⁵ dediler. Yani eğer halife yaratmaktan kasıt en iyi şekilde ibadet etmekse biz daha güzel yerine getiririz dediler. Cenâb-ı Allah onların bu şüphelerini “*Şüphesiz yok ki, ben sizin bilmediğinizi bilirim*”⁸⁶ sözüyle giderdi. Ebü'l-A‘lâ Mevdûdi (ö-1979) şöyle açıklamakta “Cenâb-ı Allah: “Halife tayin etmemdeki hikmeti sadece ben bilirim ve sizin yaptıklarınız kâfi değildir. Ayrıca sizin yaptığınızdan daha fazlası kastedilmekte bu yüzden kendisine bazı ihtiyari tasarruflara hak tanılan bir mahlûkun yaratılmasını irade ettik.” buyurdu.”⁸⁷ Allah’ın cevabı tüm şüphe yolunu kapattığı gibi “sadece meleklere has olan sıfat ve hasletlerin yetersiz olduğuna ve talebin yerinde olmadığına da işaret edildiği”⁸⁸ anlaşılmaktadır.

Âyet-i kerimede Cenâb-ı Allah’ın verdiği cevap hakkında âlimlerin birçok görüşleriyle karşılaşırız “İbn Abbas; ayette geçen sizin bilmediğinizi ben bilirim kısmında İblis gökte melekler içinde yüksek makama sahip olunca kendini beğenmiş ve içi kibirle dolmuş farklı ve özel olduğu için o mertebenin kendisine verildiğine inanmıştı ve Hz. Âdem hususunda kâfir olmak ve isyan etmekten çekinmediğini gizliyordu. Melekler İblisin nefsinde gizlediği o kötülükten habersizdiler. O yüzden Cenâb-ı Allah sizin bilmediğinizi ben bilirim dedi.”⁸⁹ Sanki meleklere sizin içinizde sizden olmayan da vardır demiş. Bu halifenin yaratılış hikmetlerinden diğer biri ise

⁸³ Mevdûdi, Ebü'l-A‘lâ Mevdûdi, *Tefhîmü'l-Şur'ân*, (Lahor: Dâru'l-urûbe), I. 60.

⁸⁴ Bakara, 2/30.

⁸⁵ Bakara, 2/30.

⁸⁶ Bakara, 2/30.

⁸⁷ Mevdûd-i, *Tefhîmü'l-Şur'ân*, I, 61.

⁸⁸ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Zehraveyn), I, 265.

⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Şur'ân*, I, 415-416.

soyundan “Enbiyalar, resuller ve salihler”⁹⁰ gelmesi olduğu kaynaklarda geçmektedir.

Bahsi geçtiği gibi bu meseleye Dihlevî ve diğer mutasavvıfların yorumlarına göre bakılırsa melekler âlem-i ulvi ve süflinin gücü kendisinde toplanan, Allah’ın kendisine üflediği ruhu taşıyan, nâsut âleminde Cenâb-ı Hakkın rahmetinin tezahürü olan ve Şehsü’l-Ekber’in temsilciliğini yapan insan türünün bu istidatlarından vakıf olmadıkları anlaşılır.

Meleklerin ilk şüphesini Cenâb-ı Allah bir olay üzerinden şöyle giderdi “Allah, Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek, “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin” dedi. Melekler, “Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin” dediler. Allah, şöyle dedi: “Ey Âdem! Onlara bunların isimlerini söyle.” Âdem, meleklerle onların isimlerini bildirince Allah, “Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?” dedi.”⁹¹ Meşhur tefsirlere göre Hz. Âdem’e meleklerin isimleri de dâhil tüm eşyanın isimlerini öğretti⁹² ve bu öğretiyi meleklerle icmali bir ilham aracılığıyla sunulmuştu⁹³ ancak melekler söylemekten aciz kaldılar.

Bu sahne bir sınav sahnesiydi ki melekler de Hz. Âdem’in istidatları ve tahlil etme hususundaki üstünlüğüne şahit oldular. Aslında bu olay bir üstadın tüm öğrencilerine bir konuyu anlatıp, başarılı öğrenciyi tanıtmak için o konuda sınav yaptığına benzemektedir.

Hz. Âdem ile melekler akıl ve fehim sahibi olduğu halde Hz. Âdem nasıl üstün geldi? Neden Hz. Âdem cevap verir de melekler veremez? Eğer sadece Hz. Âdem’e öğretildiyse melekler kendilerine bilgisi verilmeyen şeyden sorulduklarında bize bu konuda bilgi verilmedi diyebilirlerdi. Böyleyken isimler hakkında Hz. Âdem ve meleklerle ilham aracılığıyla aynı bilgi verilmiş ve ikisi de istidatlarına göre o

⁹⁰ Bkz. İbn Kesîr, *Kasasü'l-Enbiyâ*, s. 17.

⁹¹ Bakara, 2/31-33.

⁹² Bkz. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethü'l Kadir*, Thk, dr.Abdurrahman Umayra, I, 160.

⁹³ Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsiru'l Kur'ani'l Hakim*,(Tefsîr el-Menâr) (Kahire: daru'l Menâr, 1366 – 1947), I, 263.

ilhamdan bir takım bilgilere sahip olabilme durumundaydı. Dolayısıyla Hz. Âdem'in meleklerden üstünlüğü, onun bilgisi ile meleklerin bilgisi arasındaki farkın tür ve nitelik bakımından olduğu açıktır. Meleklerin “*Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur.*”⁹⁴ demelerinden onların ilminin türü yorum ve tahlil etmeksizin ezberleme, hıfzında tutma şeklinde olduğu anlaşılır. İnsan gibi analitik ve keşif ilmine sahip değiller. Melekler kendilerine ilham olunan her şeyi, sadece aldıkları ilham kadar biliyorlar ve kendilerinden analiz ve tahlil edemezlerdi. Aksine insan zihninde bir şeyi şekillendirdiğinde o şey hakkında tahlil ve tecziyeye yönelir. Bu yüzden Hz. Âdem isimler hakkında kendisine ilham olunan bilginin yanında Allah'ın kendisine verdiği istidadını ve aklını kullanarak tahlil ve yorumunu da ekleyerek meleklerde olmayan bir şeyi yaptı.

Ebü'l-A'lâ Mevdûdi (ö-1979) bu noktada “insan bilgisinin şekli aslında nesnelerin isimleri aracılığıyla oluşur çünkü o nesnelere hakkında zihninde bilgi hazırlıyor. Böyleyken insan ilmi eşyaların isimlerinin hakikatine bağlıdır. Hz. Âdem'e tüm isimlerin öğretilmesi güya kendisine tüm eşyaların ilmi öğretilmiş demektir. Meleklerin ilmi, görevlerine bağlı ve sınırlıdır. Mesela hava durumundan sorumlu meleklerin bildikleri sadece o konudur, su hakkında bilmiyorlar. Böylece her sınıfın meleklerinin, kendi alanı dışında bilgileri yoktur. İnsanlar ise meleklerin kendi alanlarıyla ilgili bildikleri kadar bilmiyorlar. Ancak meleklerde olmayan câmi yahut kapsamlı ilim kendisine verilmiştir yani her şey hakkında bilgileri var.”⁹⁵ gibi yorumlarda bulunarak ardından sonuç çıkarmak için “Sanki Allah Hz. Âdem'e sadece bazı özgürlükler vermekle yetinmediğini, üstelik tahlil ve tecziye istidadını da ona verdiğini meleklerle bildirmiş ve onlara sizin Hz. Âdem hakkındaki söyledikleriniz kaziyenin bir tarafı, hâlbuki kaziyenin diğer tarafı onun ıslahçı olmasıdır. Ki, hikmet sahibi olan Allah, küçük fesat nedeniyle büyük ıslah yönünü görmezden gelmez”⁹⁶ demiştir.

Dihlevî'ye göre “bu olay maddi varlığı olmaksızın eşbâh yahut gölge ve hayal şeklinde gerçekleşmiştir. Meleklerin ilmi Allah'a yakınlıklarından dolayı kendilerine verilen “اقترابي” ilimdi ancak Hz. Âdem'in bu göreve layık görülmesinin sebebi ise

⁹⁴ Bakara, 2/32.

⁹⁵ Ebü'l-A'lâ Mevdûdi, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, I, 61.

⁹⁶ Ebü'l-A'lâ Mevdûdi, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, I, 61.

kendisine “اقترابي” ilimle beraber “ارتفاقي” ilim yani her şeyin ismiyle birlikte onu nasıl ve nerede kullanacağını da bilmek kabiliyeti verildi. İlk başta melekler kendilerine verilen ilim hilafet için yeterli olduğunu düşündüler. Fakat halife olmak için “اقترابي” ilimin yanında “ارتفاقي” ilim de gerekiyordu.”⁹⁷ Bu olay ışığında meleklerle yalnız Hz. Âdem’in bu göreve layık olduğu anlatıldı. “Hz. Âdem’in ruhu kabul edebileceği esnada insanın karşılaştığı ihtiyaçlar ve ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılan araç-gereçler, sesleri bölme bilgisi ve her şeyi yorumlamak için nasıl telaffuz edileceği hakkında ilim verildi ve böylece her şeyin hakikatine ulaşmayı başardı. Cenâb-ı Allah Hz. Âdem’in hayâli ve hafızasına yerleştirdiği şeyleri misal âleminde zahir kıldı ve meleklerle o eşyaların isimleri ve nasıl kullanılacağı hakkında sorunca melekler cevap vermekten aciz kaldılar. Çünkü o eşyayı tanımak şehvet, öfke ve ihtiyaçlara yönelen bir akıl gerektirir ki meleklerde böyle bir cibilliyet yoktur. Bu olay aracılığıyla Hz. Âdem’in yaratılışındaki hikmet ve onun fazileti meleklerden üstün olduğu aşikâr oldu.”⁹⁸

Dihlevî Hz. Âdem’in aklını ve göreve hazırlığını şu ifadeyle açıklıyor “Hz. Âdem’in hilkatinde ruhani cihetten Allah tarafından kendisine ilham olduğu için meleklerle benziyordu ve hayvani cihetten de çeşitli yemekler yediği nedeniyle hayvani bir ruhaniyeti taşıyordu. Bu iki ruhaniyeti birlikte taşıdığı için kendisine kâmil ve yaratıcı bir akıl bahşedilmiş; aklının öfke, şehvet ve ihtiyaçlar gibi güçlerdeki etkisinden sonra, ona garip gelişmeler ilham oldu ve bu ilham onun için çeşitli endüstri ve sanatların keşif ve icat kaynağı oldu. Ayrıca aklı, melekûti âleme yöneldi ve sonuçta her türlü ibadet ve temizlik kendisine ilham oldu, bu yüzden çocuklarına her alanda güzel gelenekler bırakmıştır.”⁹⁹ Dolayısıyla bahsi geçtiği gibi Dihlevî’nin ıstılahına göre Hz. Âdem iki tür ilmin kaynağı olmuştur. Yani “اقترابي” ilimi Allah’ı tanımak ve ona yakın kul olmak, ahiret saadetini tazmin etmek gibi konularda kullanmış ve “ارتفاقي” ilimi dünyadaki şahsı ve toplumun ihtiyaçlarını giderip başarılı yaşamak için kullanmıştır.

⁹⁷ Dihlevî, *Te’vîlü’l-Ehâdis*, s. 16.

⁹⁸ Dihlevî, *Te’vîlü’l-Ehâdis*, s. 16-17; geniş bilgi için Bkz. Dihlevî, *el-Budur-ul Baziğa*, (Haydârâbâd: Akademiyetü Şah veliyyullah ed-Dihlevî, 1385/1966), s. 31-240.

⁹⁹ Dihlevî, *Te’vîlü’l-Ehâdis*, s. 12.

3. Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesi

Hz. Âdem'in kıssasındaki önemli olaylardan biri varlıkların en temiz olan meleklerin, kendisine secde etmesi ve iblis secde etmeyi reddettiği için Allah'ın lanetine uğraması idi ve bu olay onun tüm mahlûkatın arasındaki şerefini ve konumunu göstermektedir.

Hakk ile batılın arasındaki gerilimin kaynağını tespitindeki öneminden dolayı bu olay Kur'an-ı Kerim'in çeşitli surelerinde defalarca zikredilmiştir. Ancak uzatmaktan sakınmak amacıyla bakara suresinde geçen "*Hani meleklerle, "Âdem için saygı ile eğilin" demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.*"¹⁰⁰ ayetiyle yetiniyoruz. Çünkü konuyla ilgili bu ayette ve diğer ayetlerde geçenler üç temel noktaya dikkat çekmektedir. Birincisi: Cenâb-ı Allah'ın Hz. Âdem'i aziz kılması ve faziletini izhar etmesi. İkincisi: Meleklerin Allah'ın emrini yerine getirdikleri için övülmeleri. Üçüncüsü: Allah'ın emrine isyan eden ve fasit bir kıyas ederek Hz. Âdem'e karşı kibrini aşikâr eden iblisi kınamasıdır.

Araştırmamızın icap ettiği gibi olaya Dihlevî'nin Kur'ân kıssalarındaki te'villerine bağlantılı olarak girildiğinde üç mesele karşımıza çıkar. Birincisi: Meleklerin Hz. Âdeme secde etmelerinin perde arkasındaki sırlar. İkincisi: Secde eden meleklerin hüviyetlerini açıklanması. Üçüncüsü: Şeytanın kimliği ve secde eden meleklerle onun arasındaki bağı çözmektir.

Konuya dair Dihlevî *Te'vîlü'l-Ehâdis*'te araştırmamızın diğer bölümlerinde de geçtiği gibi melekler ve peygamberlerin kâmil nefislerinde yüz veren tüm haletler ve olayların, rüya yorumu ilminin ilkelerine dayanan rüya âleminin cinsinden"¹⁰¹ olduğunu tevcih etmektedir. Oysaki rüyada görülen şeylerin tabire yahut yoruma ihtiyacı var ve meleklerin bu secde olayının yorumu ise kendisine secde edilenin secde edenin üzerindeki fazileti ve şerefine itiraf ettiğini belirtmekte. Mesela Hz. Yusuf rüyasında on bir yıldız ile ay ve güneşin kendisine secde ettiğini gördü. Sonuçta kardeşleri ona hürmet göstererek onun kardeşleri üzerindeki fazilet ve

¹⁰⁰ Bakara, 2/34.

¹⁰¹ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 5.

şerefini kabul etmeleri ve kendisine karşı yaptıkları yanlışlıklardan dolayı özür dilemeleri, baba ve annesi tarafından takdir edilmesi olarak tabir edilmiştir. Bu olaydan sonra “Yûsuf dedi ki: “Babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur.”¹⁰²Diye söylemesinden kasıt “Hani Yûsuf, babasına “Babacığım! Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana boyun eğiyorlardı” demişti.”¹⁰³Âyetinde bahsi geçen rüyasının yorumudur. Buna kıyasen Dihlevî'nin felsefesine göre meleklerin Hz. Âdeme secde etmeleri hakiki olmayıp perde arkasındaki sırrın şebek yahut hayali şekli olduğu ve net bir sırrın olay kalıbına döküldüğü anlaşılmaktadır.

Dihlevî'nin ifadesinde “kısacası meleklerin Hz. Âdem'e secdesi, kesin bir sırrın belirgisidir. Şöyle ki, meleklerin insanlara ettiği hizmet, insanlar için yaptıkları dualar ve insanların işledikleri güzel amelleri hakkında konuşmaları hep onlar için ibadettir. Ki, bu hizmetler aracılığıyla ibadetlerini yerine getirmiş olurlar. Böyleyken insanlar meleklerin kıblesi sayılır. Bu sır ise Allah'ın emriyle misâli bir şekilde âlem-i misâlde meleklerin Hz. Âdem'e secde etmelerinin vacip olmasıyla zahir olduğu”¹⁰⁴ geçmektedir. Ve Dihlevî'ye yakın görüşü aktaran Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) “Meleklerin Hz. Âdem'e secdesinin hürmet için değil ibadet için ve kıble edinmek için olduğunu”¹⁰⁵ söylemektedir.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin bu konudaki tevcihâtına oğlu Şah Abdülazîz (ö. 1239/1824) *Tefsîru Fetihî'l-'Azîz*'de güzellik katarak “Bakara suresinin otuz üçüncü ayetinin bitişindeki “yine sizin açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?” dedi. Kısmının tefsirinde. Siz kendiniz bilmediğiniz halde içinizde gizli tuttuğunuz güçler ve fiiller hepsi bizim nezdimizde yaratılmış mahlûk sayılır. Tıpkı ceninin ana rahiminde tasvir edilmesi gibi. Mescide hizmet etmek ve Allah'ın zikrine düşkün olmak, mübarek beldeleri ziyaret etmek, gaziler ve hacılara yardımda bulunmak ve Allah'ın Kahhar, Cabbar ve Gaffar isimlerinin mazharına bakmak, dirilerin ölümlere ettikleri dualar, sevaplar ve hediyeleri yetiştiren isimlerini görmek ve Allah'ın kâmil kulları hakkında şöyle vahiy olacak, kitaplar nazil olacak

¹⁰² Yusuf, 12/100.

¹⁰³ Yusuf, 12/4.

¹⁰⁴ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 13.

¹⁰⁵ İbnü'l-Arabî Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el- Meâfirî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (Beyrut: Darul Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), I, 27.

gibi ve şeriatler, dinler, mezhepler ve milletler ortaya çıkacağı yani bunların hepsi misal âleminde zahir olacaktır. Şimdi bütün bu şeyler potansiyel olarak sizde mevcuttu ve bu şeylerin zuhurunu bu halifeye bağlı kılmıştık. Böylece halife aracılığıyla bu şeylerden sizi haberdar kıldık. Ve bu halife yaratılınca hemen sizde olan o potansiyel ve gizli bilgilerin fiile dönmesine sebep oldu. Bu nedenle, size hakikatınızı bildiren ve sizi Allah'a daha yaklaştıran bu halifeyi üstat ve mürşit görerek saygı gösterin ve hürmetin edin”¹⁰⁶ demektedir.

Yukarıdaki Dihlevî ve oğlunun olaya dair verdiği tarif ve yoruma göre Hz. Âdem ve oğulları meleklerin derinliklerinde mevcut olan potansiyel özelliklerini ortaya çıkması için ayna olacakları ve ibadetlerinin kıblesi mesabesinde oldukları, Hz. Âdem ve oğullarına hizmet ederek yükselmeleri gibi eylemler, meleklerin varoluştan insanlar ile bağını göstermekte. Ve bu olay misal âlemindeki şekliyle meleklerle gösterilen şebeh ve sembolik bir alegori olduğu anlaşılmaktadır.

Tefsir kaynaklarında müfessirler meleklerin Hz. Âdem’e secde etmeleri hususunda mahlûka secde etmenin, geçen milletlerde caiz olduğu ve şeriatta caiz olmadığı, Allah’a secde ettiği ve Hz. Âdem’in ise kible olduğu, bu secdeden kasıt hürmet göstermek olduğu, yani ıstılahı manasında değil lügatteki manası kastedildiği¹⁰⁷ gibi birçok yorumları aktarmaktalar. Böylece Dihlevî’nin te’viline yakın olan görüş de aktarılan yorumlar içinde geçmektedir. Fakat Dihlevî’nin bu secde olayında ve kıssaların diğer bölümlerinde tuttuğu yöntem tasavvufi bir yöntemdir. Ki kendi ıstılahlarını kullanarak perde arkasındaki sırları keşfetmeye çalışmaktadır.

İkinci mesele secde edenler meleklerin hepsi mi yoksa bir kısmı mı? Bu hususta Dihlevî cumhurun görüşünden farklı bir şekilde görüşünü iki eseri *Te’vîlü’l Ehâdis* ve *El-Hayrû’l-Kesir*’de iki farklı ifadeyle sunuyor. *Te’vîlü’l Ehâdis*’te insanlar arasında velvele uyandırmaktan sakınmak için cumhurun görüşüyle bir araya getirilmesi mümkün bir ifadeyi kullandığını görüyoruz. Der ki: “Unsurlar âleminin melekleri ve insanların hizmetindeki melekler bizzat hakiki suretleriyle Hz. Âdem’e

¹⁰⁶ Keşmîrî Muhammed Enver Şâh Hüseyinî, *Müşkilâtü’l-Kur’ân*, (Delhi 1938; Mültan, ts. İdâre-i Te’lifât-ı Eşrefiyye), s. 11-12; Dihlevî Abdülaziz b. Şâh Veliyyullah ed- Dihlevî, *Tefsîru Fetihî’l-‘Azîz*, farsça, s. 170.

¹⁰⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, I, 359-360.

secde etmeleri emrolundu ve mel-i âlâ melekleri gerçek suretleriyle değil eşbâh yahut temsili şekliyle secde edenlerin suretini taklit ettiler. Tıpkı Hz. Cebrail îman ve İslam hadisinde bir bedevi suretini temsil etmesi gibi temsil ettiler yani tüm Mele-i Âlâ yahut ulvi meleklerinin secdesi bu şekilde idi.”¹⁰⁸ Bu ifade bize asıl secdeye emrolunan unsurlar âleminin melekleri olduğunu belirtmekte ve bu meleklerin secdesi hakiki ve gerçek şekilleriyle yerine getirilmiş ve Mele-i Âlâ melekleri ise hakiki şekilleri ile değil eşbâhı ve temsili bir şekilde secde etdiklerini bildirmektedir.

Ancak *El-Hayrû'l-Kesir*'de cumhurun görüşünden çok farklı bir ifadeyi görüyoruz; “bize göre Hz. Âdem’e secde etmekle emrolunan melekler, unsurlar âlemi yahut maddi dünyanın melekleriydi, iblis de onlardandı. Ve gök melekleri yahut Mele-i Âlâ melekleri değildi. Böylece şu ayette geçen “*İblis ise cinlerdendi de Rabbinin emri dışına çıktı.*”¹⁰⁹ İfadesinin problemi de çözülmüş oldu ve “إِلاَّ إِبْلِيسَ”teki istisna da istisnayı muttasıldır. Ve bu noktayı aklında bulundur.”¹¹⁰ Dediği bu ifadeden, secdeye emrolunan ve secde eden melekler, sadece maddi unsurlardan yaratılan unsurların melekleri olduğu ve İblis’in de yaratılışının maddesi bakımından bu meleklerden sayıldığı, sonra Allah’ın emrine isyan ettiği için onların safından kovulduğu ve gök meleklerinin ise secdeye emrolunmayıp secde etmediği anlaşılmaktadır.

Öte yandan şeytanın bu meleklerle ilişkisi yaratılış açısından bu meleklerle benzediği ve hatta melekler arasındaki büyük konumundan ve ilminden dolayı kendisine “Meleklerin Tavusu”¹¹¹ denilmiştir. Ayrıca “Neden melekler kültünden geri döndü ve bir anda yüce konumundan düştü ve Allah’ın rahmetinden sonsuza dek kovuldu?” sorusuna cevaben Dihlevî; “İblis unsurlar meleklerinin içindeydi ve onun cibilliyetinde haset ve kibir eskiden vardı. Ancak onun bu kötü huylarını açığa çıkaracak bir olay olmamıştı. Üstelik o aslında halis bir şerri taşıyor ve şerrin hazinesiydi. Arasında bulunduğu aynı neviden olan unsurlar âleminin meleklerinin melekûti yönleri ona tesir ettiği için onlarla yaşıyordu. Ta ki meleklerin secde

¹⁰⁸ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 12-13.

¹⁰⁹ Kehf, 18/50.

¹¹⁰ Dihlevî, *El-Hayrû'l-Kesir*, s. 43.

¹¹¹ Osmanî Müftü Muhammed Şefî, *Maârifü'l-Kur'ân*, çev, Muhammed Yusuf Hüseyinpur, (İntişârât Ahmed Câm), I, 239.

olayının zamanı geldi ve o Allah'ın emrine isyan etti meleklik sıfatı ondan alındı ve cibilliyetinde olan halis şerre döndü ve kötülüğün sembolü oldu.”¹¹² demektedir.

Bu teori tekil bir teori gibi görünse de âlimlerin tekellüfû içeren yorumlarından daha evladır. Zira secde hükmünü tüm ulvi ve süfli meleklerle genelleştiren müfessirler iki sorunla karşılaşmaktadırlar. Birincisi; İblisi nereye koyabilecekleri? Eğer iblis meleklerin cinsindendi derse Hz. Peygamber'in “Melekler nurdan, cinler ateşten, Âdem ise size anlatılandan yaratılmıştır.”¹¹³ Hadisi ile çarpışıyor. Ateşten yaratılan bir mahlûk nasıl nurdan yaratılan bir mahlûkla aynı olabilir? Açıkça iblisin cinlerden olduğunu söyleyen “*İblis ise cinlerdendi de Rabbinin emri dışına çıktı.*”¹¹⁴ Bu ayete ne desinler? Eğer iblis meleklerden değildi derlerse istisna olayına nasıl çözüm bulsunlar? Çünkü istisnanın kaidesi müstesna, müstesna minhü'nün cinsinden olmalı bu kaide ise iblisin meleklerin cinsine şamil olmasını sağlar. Eğer istisnayı münkati derse istisnanın asıl cereyanından çevirmek için tercih edilmesi mümkün karineyi müreccahaya ihtiyaç duyulur. Ki, nasların birbirlerine benzer olması karine sağlamayı önlemektedir. Ayrıca iblisin meleklerin cinsinden olmadığı söylenildiğinde, iblis secde emrine muhatap olamaz. Çünkü secde olayıyla ilgili tüm ayetlerde sadece, meleklerin bu emre muhatap olduğu sarahatle geçmektedir. Böyleyken iblis muhatap olmadığı bir secdeden niye sorumlu tutulmuş? Ve muhatapı olmadığı bir şey için niçin şiddetle lanetlenir? Eğer iblis melekler toplumunda bulunduğu için meleklerle tâbi tutularak secde emrine uyması gerekmiştir derlerse. Peki, Cenâb-ı Allah'ın iblise “*Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?*”¹¹⁵ Demesi ne anlam verir, yani bu ayette Allah'ın, şeytana sarahatle emrettiğini görüyoruz. Hâlbuki secde olayına dair Allah'ın açıkça emri geçen tüm ayetlerde meleklerin ismi geçiyor, iblisin ismi hiçbir ayette geçmiyor. Bu durumda iblis “*Ben ondan hayırlıyım*”¹¹⁶ demenin yerinde “Ben secdeyle emrolunmadım ve meleklerden değilim.” diyebilirdi ve “Allah'ım ben emrolunmadığım şeyi nasıl yapayım?” demesi bahane aramak için uygunken o “*Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın*”¹¹⁷ diyerek direkt

¹¹² Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 13.

¹¹³ Muslim, ez-Zühd, 60.

¹¹⁴ Kehf, 18/50.

¹¹⁵ A'râf, 7/12.

¹¹⁶ A'râf, 7/12.

¹¹⁷ A'râf, 7/12.

kendisinin secdeye emrolunduğunu anladı. Bu sorunları çözmek ve ayetlerin benzer anlatımlarını koordine etmek için müfessirlerin aktardığı açıklamalar ve teorilerin hiçbirisi tekellüften hariç değildir. Fakat Dihlevî'nin bu noktadaki teorisi yukarıda geçtiği gibi secdeye emrolunanlar, unsurlar âleminin melekleri yahut diğer bir ıstılahla süfli meleklerdi, iblis yaratılış maddesinde onlara benzediği için onlardan sayılırdı ve o, melekler arasında yüksek makama da sahipti. Ancak secde olayındaki isyanından dolayı kovuldu lanetlendi. Ve bu tevcih açısından bakıldığında tekellüf ve zorlama ortadan kalkmış olur ve “إلا إبليس”¹¹⁸ teki istisna muttasıl olarak devam eder. Ayrıca “*İblis ise cinlerdendi*”¹¹⁹ ifadesi de asıl halinde olduğu gibi yerinde sabit kalır.

Çağdaş âlimlerden Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî (ö-1998) *Kasasi-l Enbiyâ*'sında Dihlevî'ye yakın bir görüşü aktarıyor. “ Bazı insanlar meleklerin Hz. Âdem'e secdesine dair bana soruyorlar. Ben derim ki Cenâb-ı Allah tüm cihânı Hz. Âdem ve evlatlarının hizmetinde kıldığı gibi meleklerden de bir kısmına müdebbirler denilir ve görevleri insanların ihtiyaçlarını temin ve tanzim etmektir. Bir grup daha var ki o melekler insanları korumak ve işledikleri amelleri yazmakla görevlidirler. Ve meleklerin secdesine ülfet ve marifet secdesi olduğunu söylemek mümkündür. Ve Hz. Âdem'e secde eden melekler, yeryüzünde insana hizmet etmekle yükümlü olan meleklerdir. Fakat Allah'ın yüksek konumlu, ulvi, semavi ve mukarrebîn melekleriye secde etmeye emrolunmadılar ve secde etmediler. İblis secde etmeyince Allah ona “*Büyüklik mü tasladın, yoksa üstünlerden mi oldun?*”¹²⁰ diye sormasından kasıt, Ey iblis sen kibir mi ettin yoksa kendini yüksek konumlu, ulvi, semavi ve mukarrebîn meleklerinden mi saydın.¹²¹

Şa'râvî ibaresinde ulvi meleklerin secdeye emrolunmadığı kısmını “*Büyüklik mü tasladın, yoksa üstünlerden mi oldun?*” Âyetinin tefsirinde yüksek makamlı mukarrebîn yahut Mele-i Âlâ melekleri diyerek yeni bir hassas ve zarif noktaya işaret etmiştir. Ve Dihlevî'nin Mele-i Âlâ melekleri hususundaki teorisini güçlendirmiş ve

¹¹⁸ Bakara, 2/34.

¹¹⁹ Kehf, 18/50.

¹²⁰ Sâd, 38/75.

¹²¹ Şa'râvî, *Kasasü'l Enbiyâ*, s. 16.

desteklemiştir. Oysaki Dihlevî ulvi yahut Mele-i Âlâ meleklerinin secde emrine dâhil olmadığı görüşünü ispatlamak için Kur'ân'dan herhangi bir delil göstermemiştir.

B. CENNETTEN DÜNYAYA HZ. ÂDEM VE HAVVA'NIN HİKÂYESİ

Hiz. Âdem kıssasının ders alınacak sahnelerinden cennette yaşaması ve eşi Havva'nın yaratılışı sonra orada imtihan olmaları. Şeytanın vesvesesine uyup imtihanda kaymaları. Sonuçta kaderine yazılan menziline yani yeryüzüne inmeleridir. Ki, bu anılar tek bir kişinin hikâyesi olmasından ziyade insanlık dünyasının kervanının hikâyesidir. Bu kervan nereden geldi? Kervan lideri kimdi? Bu kervan neredeydi? Nereye geldi? Niçin geldi? Bu büyük kervan eninde sonunda nereye gidecek? Gibi önemli soruları cevaplar.

Kıssanın bu kısmı diğer sahneleri gibi Kur'ân-ı Kerim'in birçok surelerinde tekraren geçmektedir. Bu tekrar, yaratılış felsefesi ve insan hayatının önemini gösterir.

Bu araştırmadaki amacımız kıssanın sahnelerindeki akımları takip etmek değildir. Amacımız Dihlevî'nin te'vîl ilmindeki teorisi bağlamında olayların perde arkasındaki sırları keşfetmektir. Karşılaşılabilir Niçin? Nesin? Ve neden? Gibi sorularına cevap istiyoruz. Yukarıda zikrettiğimiz ayetlerin anlamlarına göre bu kıssa ile ilgili sorular üç meseleye özetlenebilir. Ve her mesele veya konu birbirine bağlantılı olan soruları içermektedir.

Birinci mesele; Cenâb-ı Allah'ın meleklerle “*Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım*”¹²² demişken yani insan türünün yaratılışındaki maksat yeryüzünde hilafet etmekken neden hemen vazifesinin peşinden gitmedi? Cennete neden yerleştirildi? O nasıl bir cennetti?

İkinci mesele; Hiz. Havva niye ve nasıl yaratıldı? Hiz. Âdem'in sol kaburgasından yaratılmasına ilişkin ünlü görüş ne kadar doğrudur?

Üçüncü mesele; Cennete yerleşmelerinden sonra neden belli bir ağacın meyvesinden yemeleri yasaklanarak onlara bir sınır konuldu yahut görev verildi?

¹²² Bakara, 2/30.

Görevin amacı neydi? Peki, Hz. Âdem neden yasak ağacın meyvesinden yeme hatasını yaptı? Bu hatanın kaynağı neydi? Ve bu hataya neden şeytanın vesvesesi neticesinden doğan bir hata denilmiş?Peki, bu hatanın ardındaki görünmeyen taktik neydi? Şimdi bahsi geçen konuları Dihlevî'nin ifadeleri ile diğer âlimlerin görüşlerini de sunarak bu husustaki görüşler değerlendirilecektir.

1. Hz. Âdem'in Cennette Yaşamadaki Hikmet

Dihlevî birinci meseleyle ilgili yani Hz. Âdem'in bir süre cennette yerleştiğine dair der ki; “Allah Hz. Âdemi yeni yaratmıştı ve yaratılışında kullanılan karışımın içerdiği elementler sistemi henüz güçlenmemişti. O yüzden kendisiyle bir süre cennet ehli gibi davranılması gerekirdi.”¹²³ Dihlevî bu izahla demek istiyor ki Hz. Âdem'in geçici olarak cennette bir süre ikamet etmesinin hikmeti ise hilafetin ağır yükünü taşıyabilme kapasitesinin hazırlanması ve gücünün tedricen bu ağır yükü kaldırabilecek seviyeye ulaşması içindi. Tıpkı bir bebeğin bir süre beşikte ve annesi ve ailesinin mevcudiyetinde yetiştirilmesi ile buluş çağına ermesinden sonra tüm sorumluluklarını kendisi devrlması gibidir. Ve aynı şekilde Hz. Âdem yaratılışının başlangıcında bedensel zayıflık ve zihinsel olgunlaşmamışlık bakımından gözetim ve yetiştirme dönemini geçirmesi gereken bebek çocuğa benzemekteydi. Bu yüzden Allah onun için cennet ismiyle tanınan bir terbiye hane yahut yetimhane var etmiş ve böylece Hz. Âdem bedensel ve zihinsel olarak güçlendirilmesi için bir süre Allah'ın gözetimi altında insanlığın ilk çocukluk ve bebeklik çağını o mekânda geçirmiş oldu. Ve bu açıklama sayesinde neden Hz. Âdem yaratılıştan sonra hemen hilafet görevine başlamadı? Sorusunun cevabını bulmuş olduk. Ancak bu cevap, O cennet nerede? Ve nasıldı? Hz. Âdem orada nasıl yaşıyordu? Gibi başka soruları da beraberinde getiriyor.

Dihlevî'nin bu hususta şu ifadeyi kullandığını görüyoruz; “Hz. Âdem ruhların güçleri ve Mele-i Âlânın fantezileri tarafından kuşatıldı ve Arş'ın tasavvurunun kendisine yöneltmiş olması da dâhil olmak üzere yeryüzündeki yerinde iken kendisini cennette bulurdu.”¹²⁴ Dolayısıyla Dihlevî'nin bu konudaki görüşünün özeti şudur: Hz. Âdem doğar doğmaz yeryüzündeki doğduğu yerde cennette yaşamıştır ve

¹²³ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 11.

¹²⁴ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 13.

o cennet ruhların hâkimiyeti ve Mele-i Âlânın fantezileri tarafından kuşatılması ve Arş'ın tasavvurunun kendisine yöneltilmesinin bir alegorisiydi. Yani Âlem-i Misal de zahir olan bir şey gibidir. Yeryüzündeyken cennet nimetlerinden yararlanabilmesi ve cennet hükmünün ona uygulanması okuyuculara tuhaf gelebilir. Fakat Dihlevî'nin metinlerinde geçen misal âleminin ispatına dayanan ve gayb âleminin ahvali ve olaylarını o âlemde temsil eden ve gayb âlemini şehadet âleminde misali suretleriyle Allah'ın yakın kullarına gösterilmesine dikkat ettiğimizde, bu görüş garip bir görüş değildir. Bu teoriyi teyit edecek birçok hadisler rivayet edildiğini görürüz ki onlardan biri Hz. Peygamberin küsuf namazı kılarken cenneti görmesidir; “*Cennet ve cehennem bana -bir rivayette- benimle kible duvarı arasında tasvir edildi.*”¹²⁵ Ve meyveli ağaçların kendisine yaklaşması ve Efendimiz (s.a.v)'in o ağaçtan meyve koparmaya çalışması hadisin devamında *Buharî* ve *Müslim Kitabü'l-Kusûf*'ta tafsilatlı geçmektedir.

Bu hadis bize Hz. Peygamberin maddi dünyada görünmeyen cennet ve cehennem gibi gayb âlemindeki şeyleri maddi dünyada kusûf namazında durduğu yerden gördüğünü söylediğine göre Hz. Âdem yeryüzündeki yerindeyken cennette olması sağduyudan uzak olmadığı görünmektedir. Ayrıca Dihlevî'nin akli ve nakli deliller öne sürerek ispatladığı, Âlem-i Misal denen, element olmayan bir dünyanın varlığını varsayarsak, bu tür olayların meydana gelmesi inandırıcı olacaktır.

Hz. Âdem'in bir süre yerleştiği cennet yeryüzünde mi? Yoksa müminlerin ahirette gireceği, tanıdığımız semavi cennet mi? Yeryüzündeki bahçelerden bir bahçe mi? Bu noktada Dihlevî'nin kendi ifadesine ulaşamamıştır. Fakat Dihlevî teorisini serh eden Ubeydullah es-Sindî (1872-1944) *İlhâmü'r-rahman*'da “O cennet yeryüzündeydi, müminler için söz verilen o semavi cennet değildi diğer bir ifadeyle yeryüzündeki bir bahçeydi”¹²⁶ diye aktardığı nakledilmiştir. Ve “o me'va cenneti idi Allah'ın istediği yerde zuhur eder, Hz. Peygambere zuhur ettiği gibi. Allah'ın bazı veli kulları ruhlarıyla girdiği berzah cenneti”¹²⁷ diye de söylenmiştir. Ve “o cennet bildiğimiz ebediyen yaşanacak cennet değildir. Orası menheci tatbikini tecrübe

¹²⁵ Buharî, Kusûf, 9; Müslim, Kusûf, 18.

¹²⁶ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis, Mukaddimetü'l-Mürettip* s. 11; Ubeydullah es-Sindî, *İlhâmü'r-Rahman*, I, 93.

¹²⁷ Âlûsî Şehâbeddin Mahmûd, *Rûhu'l-me'ânî-fî-tefsîri'l-Şur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî*, (Beirut: Daru-İhya et-Turasü'l-Arabi), I, 233.

etmek için yerleştirilen bir cennetti. Bu yüzden ona iblis isyan ettikten sonra nasıl oraya girebildi diye sorulmaz. Çünkü o ebediyen yaşanacak bir cennet olmadığını aklında iyi tutmalısın ki Hz. Âdem'in isyanı, insanoğlunu cennetten kovdu denilmesin. Çünkü Cenâb-ı Allah önceden onun vazifesini tayin etmişti”¹²⁸

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî(ö. 333/944) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da “ Hz. Âdem ve eşi Havva'nın yaşadığı ve nimetlerinden yararlandığı bir bahçe olduğuna inanıyoruz. Ve yeryüzünün tüm bölgesine de bahçe yahut cennet denilmediğini biliyoruz ve o ikisinin bir süre yerleştiği cennet, muttakiler için ahirette hazırlanan cennet mi? Yoksa dünya bahçelerinden bir bahçe mi? ayette beyanı geçmediğini”¹²⁹ söylemiştir.

Yukarıdaki tefsirler aşağıdaki noktalar ve soruların cevaplanmasını sağlamış olur. 1: Allah Teâlâ Hz. Âdem'i yeryüzünde kalması için yeryüzünde yarattı. Hz. Âdem ve soyunun görevi yeryüzünde hilafetini sürdürmektir. Böyleyken bu hilafet görevi bir cezalandırmak yahut kınamak anlamında değildir. 2: Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Âdem yeryüzünde yaratıldıktan sonra göğe alındığına dair bir bilgi yoktur. Eğer böyle bir olay olmuş olsaydı Kur'ân'da geçerdi. 3: Vadedilen ahiret cennetine ancak salih müminler girebilir, lânetli kâfir şeytan nasıl girebilir? 4: Cennet görev yeri değildir. Hz. Âdem'e ağaçtan yememek gibi neden bir görev verildi? 5: Cennet ehli onun nimetlerinden istifade etmekten menedilmez. Peki, orada o ağaçtan yemek nasıl yasaklandı? 6- Vadedilen cennettekiler orada hiçbir günaha ve kusura düşmezler. O halde orada nasıl hata yapılır?

Özet olarak söylenirse vadedilen cennete verilen tarifler Hz. Âdem'in bulunduğu cennetle örtüşmemektedir. Cennetin vasıflarından biri de “*nimetlerinin hiç bitmemesi. Bu, onlara ardı kesilmez bir lütuf olarak verilmiştir.*”¹³⁰ Cennet ehlinden hiçbir nimetin kesilmemesidir. “*tükenmeyen ve yasaklanmayandır.*”¹³¹ Bir de eğer Hz. Âdem'in yerleştiği cennet, ahiretteki vadedilen cennet ise Cenâb-ı Allah Hz. Âdem'e gir diyecekti, *yerleş* demezdi, demek ki yaratıldığı yer cennet veya çok yakınymış ki yerleş demiş ve gir dememiş.”¹³² Çağdaş âlimlerden Muhammed

¹²⁸ Şa'râvî *Tefsîrü's-Şa'râvî*, (Kahire: Ahbârü'l Yavm), s. 260.

¹²⁹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (İstanbul: darü'l-Mizân, 2005), I, 89.

¹³⁰ Hûd, 11/108.

¹³¹ Vâkı'a, 56/33.

¹³² Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Menâr*, (Kahire: Darul-Menâr, 1366/1947), I, 277.

Mütevelli eş-Şa'râvî (ö-1998) “*Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin*”¹³³ den kasıt uhrevi cennet ise nasıl itaatkârların cennetine isyan ehli olan iblis oraya girebilir? Ve Hz. Âdem ebediyen kalınacak cennetten nasıl çıkarılır? Habuki Allah cennete gireni çıkarmaz”¹³⁴ diyen Şa'râvî sözünün devamında “ bu elif ve lâm-i tarifli cennet ve diğer elif ve lâm-i tarifsiz cennet tam anlamıyla ağaçların gölgeleriyle kaplandığı bir bahçe anlamına gelir ki bu lügatteki manasıdır ıstılahtaki manası kastedilmemiştir. Ve Hz. Âdem yeryüzünde yaşamak için yaratılmış, böyleyken eğer Hz. Âdem hata yapmasaydı ebediyen cennette kalırdı demek doğru olamaz.”¹³⁵ Ve “*Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır*” *dedik.*” ayetinin tefsirinde “*Öyle ise inin şehre!*”¹³⁶ Gibi birçok ayetleri delil getirerek inmekten kasıt yeryüzündeki bir bölgeden diğer bölgeye taşınmaktır.”¹³⁷

Dikkat edilmesi gereken nokta, bu görüşlerin nakli kavil edilmesinden kasıt ehl-i sünnet âlimlerinin çoğu Hz. Âdem ve Hz. Havva yerleştiği cennet ahirette müminlere vadedilen o bildiğimiz ebediyen kalınacak cennet olduğu görüşünü yok saymak değildir.

Bu hususta İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) *Hâdi'l-ervâh*'ta tafsili bir şekilde âlimlerin tüm görüşlerini nakletmiş, sonunda kendisi cumhur ehl-i sünnet âlimlerinin görüşüne meylettiği anlaşılır.¹³⁸

Dihlevî'nin bu konudaki görüşü yahut felsefesi yukarıda bahsettiğimiz Hz. Âdem yeryüzünde yaratıldığı yerde uhrevi bedeniyle misal âleminin cennetine misali cesediyle yaşadığını söylediği geçti ve *et-Tefhîmâtü'l-ilâhiyye*'de “Hz. Âdem âdet dışı bir şekilde yaratıldığı için kendisiyle cennet ehli gibi davranıldı ve dünyevi olmasına rağmen sahip olduğu mükemmelliği ile uhrevi bedenini kazandı ve cennete yerleşti. O anda misal âleminde tecessüm eden bir şekil gibi tecessüm etti”.¹³⁹ Dediğine de bakılırsa Sünni âlimlerin bu konudaki her iki görüşünden farklı

¹³³ Bakara, 2/35.

¹³⁴ Şa'râvî, *Kasasü'l Enbiyâ*, s. 12.

¹³⁵ Bkz. Şa'râvî, *Kasasü'l Enbiyâ*, s. 15.

¹³⁶ Bakara, 2/61.

¹³⁷ Bkz. Şa'râvî, *Kasasü'l Enbiyâ*, s. 18.

¹³⁸ Geniş bilgi için Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâdi'l-ervâh*, (Beyrut: müessesetü'r-Risâle), s. 38-51.

¹³⁹ Dihlevî, *et-Tefhîmâtü'l-Îlâhiyye*, Çev. Akidetullah el-Kasimi (Haydârâbâd: Meclisü'l-İlmi, 1387/1967), II, 118; Dihlevî, *Te'vîlü'l Ehâdis, muhakkikin mukaddimesi*, s. 11.

olduğunu görüyoruz. Ancak Dihlevî'nin görüşü ehl-i sünnet âlimlerinin iki görüşü arasında bir nevi yakınlık ve uyum sağlamıştır.

2. Havva'nın Cennette Yaratılmasının Niteliği

Kıssanın bu kısmında “Havva neden ve nasıl yaratıldı?” sorusuyla karşılaşılıyor. Daha önce de belirttiğimiz gibi Dihlevî'nin felsefesine göre Hz. Âdem'in yaratılışındaki hikmet insan türünün Nasût âleminde ortaya çıkması ve bu türün yeryüzünde belli bir maksat için yaşamasıydı. Bu durum ayetteki “*Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır dedik.*”¹⁴⁰ İfadeden de anlaşılır. Allah'ın yeryüzündeki doğal kanunu bu türde diğer canlı türleri gibi yaşamını devam etmesi ve iki cinsin birlikte olması neticesinde çoğalmasını gerektirdi ve “*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayanRabbimize karşı gelmekten sakının.*”¹⁴¹ Diye ayette açıkça geçmiştir. Allah'ın inayeti ve takdiri insan ırkının devam etmesi için Hz. Âdem'in manevi gücüne ek olarak şehvani ve hayvani güç de bahşedilmesini gerektirdi. Bu “hayvani ve şehvani gücün özelliği şöyleydi ki o kendi türünden kadın cinsine karşı güçlü bir istek duyarak derin bir hayale daldı ve onun hayalinden Havva yaratıldı.”¹⁴²

Dihlevî bu görüşünde hiçbir naklî delil zikretmemişse de Kur'ân-ı Kerîm'de “*Allah, sizi bir tek nefisten yaratan ve kendisi ile huzur bulsun diye eşini de ondan var edendir.*”¹⁴³ Gibi ayetlerde hep Havva'nın yaratılış sebebi Hz. Âdem'in sükûnete erişmesi, kaygılarını gidermesi ve kendini onunla rahat hissedebilmesi olduğunu görebiliriz. Ve Hz. Âdem'in endişesi ve kaygısının kaynağı Dihlevî'nin felsefesine göre kendi türünden kadın cinsine yönelik cinsel arzularının güçlü meyletmesine sahipti. O halde Dihlevî'nin görüşünü teyit etmek için veya güçlendirmek için bir şekilde bu ayeti ve benzerini delil olarak aktarılması mümkündür. Dihlevî'nin Havva, Hz. Âdem'in tahayyülünden yaratıldığını söyleyen teorisi ne kadar âlimlerin

¹⁴⁰ Bakara, 2/36.

¹⁴¹ Nisâ, 4/1.

¹⁴² Dihlevî, *Te'vîlü'l Ehâdis*, s. 13.

¹⁴³ A'râf, 7/189.

Hız. Havva, Hız. Âdemin “sol kaburga kemiğinden”¹⁴⁴ yaratıldığına dair meşhur görüşüne zahiren muhalif görünür. Ve bu husustaki ayetler Allah insanı tek bir nefisten ve ondan eşini yarattığını söyler. Bu durum Hız. Âdemin yaratıldığı aynı maddeden Hız. Havva'nın da müstakil olarak yaratılmış olmasını nefyetmez. Âlimlerin meşhur görüşü ise Hız. Âdemin sol tarafından yaratıldığını söyleyen ve sıhhatinde illet bulunan bazı hadislere dayanır ve o hadislerde bile sol kaburgadan yaratıldığını net ve açık söylememektedir.

Reşîd Rızâ (ö.1935) *el-Menâr*'da “Havva'nın sol kaburgadan yaratıldığına dair Kur'ân'da herhangi bir nas yoktur. Nisâ suresinin birinci ayetinde geçen *ondan eşini yarattı* ifadesini Tevrat'a mutabakat ettiği için ona hamletmek gerekmiyor.Çünkü Kuran'daki Hız. Âdem hikâyesi Tevrat'taki gibi değildir. Tevrat'ta bu kıssa tarihsel olarak sunulur. Çağdaş bilim insanları tarafından reddedilir. Ancak Kur'ân'ın amacı tarih yazmak değil tarihi olaylardan ders çıkarmaktır. Devamında kadınlarla iyi davranışta bulunmaya tavsiye eden hadiste geçen “*kadınlar soldan yaratılmıştır* ifadesi ayetteki *İnsan çok aceleci (tez canlı) yaratılmıştır.*”¹⁴⁵ ifadesi haddindedir”¹⁴⁶ der. Demek ki bu konudaki rivayetler arasında senedi sahih olan hadiste geçen soldan yaratılmıştır ifadesi kadının ahlâkî özelliklerinin birinden bahsetmiş asıl yaratılışından değil, tıpkı âyette insanın doğuştan gelen özelliklerinden birini ifade ettiği gibi.

Dolayısıyla bu yoruma baktığımızda konudaki en sahih rivayetin amacı kadının nasıl yaratıldığı değil belki kadının ahlâkî özelliklerinden birini açıklamak olduğunu görüyoruz.

Gulâm Mustafa el-Kâsımî mukaddimesinde Dihlevî felsefesinin şarihi Ubeydullah es-Sindî'den (ö.1944)den naklen şöyle der: “ Hız. Havva'nın sol kaburga kemiğinden yaratıldığına dair nakledilen hadislerin hepsi israiliyata dayanan mürsel hadislerdir. Ve bu hadislerle Kur'an tefsir edilemez. Fakat Hız. Havva da dâhil olmak üzere tüm insanların Hız. Âdem'den yaratıldığı doğrudur. Kur'an-ı Kerîm'deki ifadelerle beraber aklî delillere göre de teyit edilir. Tabiat âlimlerinin araştırmaları

¹⁴⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-İ Kebîr*, çev, Thk, Dr. Abdullah Mahmûd Şehhâte, çev. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Acar Basım, 2006), I, 334.

¹⁴⁵ Enbiyâ, 21/37.

¹⁴⁶ Reşîd Rızâ, *el-Menâr*, I, 204.

sonucu iki farklı cinsten bir şey doğduğunda ondan başka hiçbir şey doğmayacağı belirtilir. Mesela katır at ile eşekten yani iki farklı cinsten yaratılmış ve ondan nesil devam edemez. Dolayısıyla tüm insanlar siyah tenli beyaz tenli ve renkleri ve şekillerine bakılmaksızın tek bir maddeden yaratılmıştır. Hz. Âdem'in eşi Havva bile Hz. Âdem'den yaratılmış ancak onun sperminden değil. Şöyle ki melekût âleminde insan ırkının imamı "إمام النوع الإنساني" erkeklik ve dişilik gücüne sahipti ve bu insan türünün imamı ilk Hz. Âdem'i sâdır etti ve o insan ırkının imamı gibi onun özelliklerini taşıyor ve ona benziyordu. Sonra Hz. Âdem coşku içinde derin bir hayal gücüne daldı. Ve munisini tasavvur etti ve yüzünü hayal etti. Ve insan türünün imamındaki dişilik güç misalî bir cisimle görüldü ve somut maddesi de onunla birleşince Havva var oldu yani Hz. Âdem insan türünün imamının ilk sâdırı iken Havva ikinci sâdırıdır. Bu şekilde tüm insanlar Hz. Âdem gibi ondan yaratıldı. Ancak insanların akli genelde insan ırkının imamını anlayamayacağından dolayı tüm insanlar Hz. Âdem'e nispet edildi. Hz. Havva insan ırkının imamından yaratılmasında bir vasıta ve aracı olmuştur."¹⁴⁷ Bu açıklamaya göre ikisi de insan türünün imamından yaratılmış ve Havva'nın yaratılışında Hz. Âdem vasıta olmuş asıl kaynak ise insan türünün imamıdır. Ki, âyetlerde tek nefis ifadesi ile geçmektedir.

Yukarıdaki görüşler analiz edildiğinde sol kaburga kemiğinden Havva'nın yaratıldığını söyleyen meşhur görüşe Dihlevî'nin teorisi Kur'ân ayetlerinin ifadesine daha uyumlu olduğu anlaşılabilmektedir.

3. Cennette Hz. Âdem'e Sorumluluk Yüklenmesi ve Sonuçları

Yukarıda geçtiği gibibazı ehl-i sünnet âlimleri Hz. Âdem'in yerleştiği cennetin ahiret cenneti olmadığını söylemişlerdir. Çünkü vaat edilen ahiret cennetinde görev ve yasak gibi sınırlar konulmayacağı ve giren kişinin ebediyen orada kalacağı Kur'ân ve sünnet ile sabittir. Bilakis Hz. Âdem'in yerleştiği cennet görev verilen ve sınır konulan cennet olduğuna göre dünyadaki bahçelerden bir bahçe olduğunu söylenmiştir. Ancak Dihlevî'nin *te'vilü'l Ehâdis*'teki yöntemi kemal ehlinin durumlarına ve olaylarına elfaz ve ifadeler açısından değildir. O, bu duruma rüya âleminde uyum sağlanan doğal münasebetler açısından bakar. Dihlevîye göre

¹⁴⁷ Dihlevî, *Te'vilü'l Ehâdis, mukaddimetü'l Mürettip*, s. 13.

Hız. Âdem'in cennette yaşaması ve özel bir ağacın meyvesinden yemesinin yasaklanması ve şeytanın vesvesesine uyup yemesi ve nihayette oradan çıkarılması gibi olaylar misal âleminden nâsût âlemine tedricen intikal etmesi için zemin hazırlamaktan ibaretti. Ve bu olayların hepsi hakikatteki şekliyle değil şebek yahut hayal şekliyle gerçekleşmiştir. Dihlevî'nin bu teorisi "Hız. Âdem'e cennette neden yasak konuldu?" sorusunun ortaya çıkmasına engel olmuştur. Çünkü Dihlevî'ye göre o cennet Hız. Âdem'in bir süre olgunlaşması ve kendinde bulunan maddelerin güçlenmesi için misal âlemindeki şeklinin zuhuruydu. Hız. Âdem doğal sebeplerin mecrasından geçip hilafet görevine ulaşması için hazırlanmıştır. Bunun örneği Hız. Peygamber küsûf namazını kıldırırken ve diğer bazı özel durumlarda kendisine cennet görünmesi ve sonra gözünden kaybolmasıdır. Bu teoriye şu sorular yöneltilir: Neden Hız. Âdem cennette hata yaptı? Peki, bu hatanın ardındaki görünmeyen sır neydi? Ve bu hata nasıl oldu da Allah'ın Hız. Âdem'le ilgili iradesinin gerçekleşmesine yol açtı?

Dihlevî Hız. Âdem'in cennette işlediği hata sonucu tedricen misal âleminden nâsût âlemine inmesindeki sırları açıklar: "Hız. Âdem cennete yerleştikten sonra Allah Teâlâ onu yaratılışındaki maksada ulaşması için hazırladı. Hayvanî fitratının bahşettiği şehvani gücü Hız. Âdem'i şerrin hazinesinden yani şeytandan gelen vesveseyi kabul etmeye zorladı. Kötülüğün kaynağından yani şeytandan şehvet gücüyle telkin alınca Hız. Âdem'in zihni karıştı ve hak ile batılın arasında bir karışıklık zihninde peyda oldu. Hayret ve kararsızlık içinde kaldı. Ne yapacağına karar veremeyecek duruma düştü. Cenâb-ı Allah bu durumu "unuttu" diye tabir etmiştir. Neticede Hız. Âdem'in kalbinde hakkı anlamasını engelleyecek bir kasvet oluştu. Aslında cennette kaldığı sürece o yasak ağaçtan uzak durması emredildi ve ondan yemesi kendisine haram kılındı. Eğer yerse cennetten çıkmaya, ıstıraplara, acıkmaya ve susuzluğa sevk edeceği söylendi. Diğer taraftan o meyveden yerse insan türünün devamlı kalacağı ve Allah'ın emrinin ve iradesinin bu hususta açık olacağı ilham olunmuştu ki bu durum onun bilgisi dâhilindeydi. Ancak o, devamlı kalmayı cennette ebediyen kalmak diye anladı. Ve bu nokta şeytanın vesvesesiyle batıla karışmıştı. Aslında iki ilmin her biri kendi makamında hak idi. Fakat Hız. Âdem hakkı teşhis edebilmesi konusunda ne yapabileceğine kararsız kalınca hayvani ve cismani gücünden oluşan şehvani fitratı ve şeytanın vesvesesi ona galip oldu, hataya

düştü. Melekûti ve ruhani gücü sayesinde bulunduğu o cenneti kaybetti. Bu olayın sırrı melekûti ruhu ile maddi varlığı birbirine muhalif olması ve melekûti ruhunun maddi gücü yahut cismani ve hayvani fitratı tarafından tüm cihetten kuşatılması idi. Sonra tüm gücüyle Allah'a yöneldi ve Allah onu doğadaki ruhsal sistemin açılmasına yönlendirdi yani onu maddi gücünün ruhuna erişirdi. Sanki ruh ile tabiat bir araya geldi. Böylece Hz. Âdem bir defa Allah'a yükseldi ve melekûti fitratına erişti. Sonra oradan inip maddi varlıkların arasına karıştı ve "السير في الخلق مع الحق" dünyadaki mahlûkların arasında yaşamaya ve Hak olan rabbine bağlı kalmayailetildi.¹⁴⁸

Dihlevî'nin ifadesinden özet olarak şu anlaşılır: Hz. Âdem'in vücudundaki element sisteminin ve cismani zayıflığın güçlenmesi için misal âleminin cennetine geçici olarak yerleştirildi. Ancak ordayken yaratılışına sebep olan hilafet kapısı ona kapandı. Böylece Allah onun misal âleminden kurtuluşu ve hilafet görevine erişmesi için ağacın meyvesinden yemesini yasakladı. Ve şeytanın vesvesesi ile şehvani gücünün galebesi sonucu hak ile batılı teşhis edemeyerek o yasak meyveden yedi. Yani bu olayların hepsi Allah'ın iradesinin tahakkuk bulmasının gölgesi yahut hayaletiydi. Böylece adım adım misal âleminden nâsut âlemine inmesi ve görevine başlaması için zemin hazırladı.

Bu noktada Hz. Âdem'in bir hatası nasıl oldu da hilafet görevine başlamasına neden oldu? sorusuna cevap bulmak için bu olayayaratılıştaki sünnetullah'a dikkat ettiğimizde bu nokta bizim için anlaşılabilir olacaktır. Zira esbap âleminde Allah'ın iradesi normal sebepler ve doğal hayaletler aracılığıyla tahakkuk bulur. Bu nedenle bazen şehvetin veya öfkenin gücünden kaynaklanan içgüdüsel bir olgu Allah'ın iradesinin gerçekleşmesine vesile olabilir. Örneği Hz. Ömer'in Müslüman olması yanlış ve hatalı fiilinden doğan sonuçtur. Yani Hz. Peygamberi öldürmek için yola çıkıyor ve kız kardeşini dövüyor ve öfke ve gazap ile başladığı bu hatası onu Kur'ân ayetlerini dinlemeye ulaştırıyor sonuçta Müslüman oluyor. Aslında Hz. peygamberin duası Hz. Ömer hakkında kabul olmuştu ve Allah'ın inayeti ona yönelerek öfkelenmesinin ve yanlış bir ameli işlemek için yola çıkmasının sonucu olarak Müslüman olup İslam'a güç katmasını sağladı. Şüphesiz ki bazen bir hata veya günah büyük itaatkârlığa sebep olur. Bu yüzden âlimler tövbeye, mütevazılığa ve

¹⁴⁸ Dihlevî, *Te'vilü'l Ehâdis*, s. 14-15.

takvaya sürükleyen bir günah kibir ve isyana sebep olan sevaptan evladır demektedirler. Hz. Âdem'in hatası da onu hilafet görevine götüren bir hataydı.

Diğer bir örnek Hz. Sara'nın kıskançlığı sebebiyle Hz. İbrâhim oğlu Hz. İsmail ile eşi Hz. Hacer'i uzak bir bölgeye götürüp çölde bırakmasıdır. Allah İbrâhimoğullarından birini Hicaz bölgesine yerleşmesini ve o diyarda gelecekte büyük bir ümmetin kaynağı olmasını irade etmişti. Bu sebeple Sara'nın Hacer'e karşı kıskançlığı Hz. İsmail'in Hicaz bölgesine yerleşmesine ve orada aile kurmasına zemin hazırladığı aşikârdır.

4. Bezm-i Elest Olayı

Bezmi elest olayı Hz. Âdem kıssasındaki en harikulade ve önemli olaylardan biridir. Misal âleminde Cenâb-ı Allah tüm Âdemoğullarının ruhlarını var etmekten ve onlardan söz aldığından bahsetmektedir. Bu olay Kur'ân'da "*Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbinizsiniz)" demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, "Biz bundan habersizdik" dememeniz içindir. Yahut, "Bizden önce babalarımız Allah'a ortak koşmuşlar. Biz onlardan sonra gelen bir nesiliz. Şimdi batılcuların işlediği yüzünden bizi helâk mı edeceksin?" dememeniz içindir.*"¹⁴⁹ ifadesiyle geçmektedir.

Ayetteki ifade tüm insanlardan dünyaya gelmeden önce Cenâb-ı Allah'ın ruhlarını bir araya getirip ahit aldığı ve tüm kaçış yolunu kapattığını anlatmaktadır.

Bu hususta aktarılan birçok hadis-i şerifler vardır. Bunlardan biri Sünen-i Tirmizî'de Ebu Hureyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ Âdem'i yarattığı zaman onun sırtını mesh etti, bunun üzerine sırtından Allah'ın kıyamet gününe kadar yaratmış olduğu her bir canlı dökülüyordu. Onlardan her bir insanın gözlerinin arasında nurdan bir parlaklık koydu, sonra da onları Âdem'e arz etti. Âdem, "Ya Rabbi! Bunlar kimdir?" diye sordu, O da "Bunlar senin zürriyetindir" buyurdu. Âdem onların içinde birini gördü ve gözlerinin arasındaki yahut içindeki parlaklık hoşuna gitti. "Ya Rabbi! Bu kimdir?" diye sordu. O da "Bu,

¹⁴⁹ A'râf, 7/172-173.

senin soyunun son ümmetlerinden gelecek olan, kendisine Dâvûd denilecek olan biridir” buyurdu. Âdem, “Rabbim, onun ömrünü ne kadar tayin ettin?” diye sordu. O da “Altmış sene” dedi. Âdem, “Rabbim! Benim ömrümden kırk sene alıp ona ilave et” dedi. Nihayet Âdem’in ömrü sona erip de kendisine ölüm meleği geldiğinde ona “Ömrümden daha kırk sene kalmış değil miydi?” dedi. Melek ise “Sen onu evladın Dâvûd’a vermemiş miydin?” dedi. Ama Âdem bunu inkâr etti; bu yüzden de zürriyeti de bile bile inkâr eden kimseler oldular. Âdem unuttu, zürriyeti de unuttu. Âdem hata etti, zürriyeti de hata etti”¹⁵⁰

Elest bezminden bahseden ayetler hakkında üç farklı yorumla karşılaşmaktayız. Birincisi olayın somut olarak gerçekleştiğini söyleyen görüştür. Âlûsî (ö.1270/1853) buna Ehl-i Hadis ile mutasavvurların görüşü demiştir.¹⁵¹ Bunun tam karşısındaki görüş ise yaratılıştan insana verilen temiz fitrat olduğunu söyleyen görüştür. Bu görüşte daha çok ayetler esas alınmıştır. Klasik tefsirlerde dağınık şekilde olmakla beraber İbn Âşûr’un (ö.1973) Ayetin manasına dair Cenâb-ı Allah insanı yaratılışı esnasında onun fitratında Allah’ın vahdaniyetini idrak etmesine ulaştıracak deliller yaratması ve Allah’ı tanımaya yardım edecek tefekkürü de fitratında var kılmasıdır.”¹⁵² Şeklindeki yorumu bu görüşün özeti niteliğindedir. Üçüncü görüşte ise ayet geçmiş bir zamanda yaşanan bir hadiseden bahsemeyip sürekli yaşanmakta olan bir olaydan bahsettiği ve her bir insanın buluş çağına ulaştığında Allah’ın Rab olduğu hakkında delilleri aklında ve fitratında mevcut bulacağından bahsedildiği söylenmiştir.¹⁵³ Bu görüş, ikinci görüş kapsamında sayılabilir. Müstakil bir görüş şeklinde de kabul edilebilir. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273) *el-Camî’li-akâmi’l-Kur’ân*’da bu ayeti müşkül ayetlerden saymıştır. Müşkül olan tarafı şu ki, âyet kimsenin hatırlamadığı bir olaydan bahsediyor ve insanı hatırlamadığından sorumlu tutuyor. Kurtubî bunu şöyle açıklar: “Bu olay hakikate değil mecaz-i temsiliye hamlediliyor. Ve bu olayın zikredilmesinden kasıt tüm Âdemoğullarının fitratında Allah’a inanmanın ve tevhit inancının var kılınmasıdır. Bu konuda hiç kimsenin başkalarını suçlayamayacağını

¹⁵⁰ Et-Tirmizî, *el-Câmi’u’l-Kebîr*, Tefsîru’l-Kur’ân, 8.

¹⁵¹ El-Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, IX, 103.

¹⁵² İbn Âşûr Muhammed et-Ṭâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, (Tûnis: ed-Dâru’t-Tûnisiyye li’n-Neşr, 1984), IIIVI, 168

¹⁵³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûh*, Thk. M. İskender Yeldâ (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1982), s. 228.

açıklamıştır. Yani Cenâb-ı Allah tüm Âdemoğullarının eşbâhını Hz. Âdem'in sırtından çıkardı ve onlara Allah'ı tanımalarını sağlayacak akıl ve idrak verdikten sonra bu hususta onlardan ahit aldı.”¹⁵⁴

Dihlevî bu hususta kıssaların te'vîlinde uyguladığı felsefesine göre görüşünü şöyle sunuyor. “Hz. Âdem'in kıssasındaki olaylardan biri günlerden bir gün kendi neslinden gelecek tüm itaatkâr ve isyankârların kaynağı olduğuna dair kendisine verilen ilme yöneldi ve Hz. Âdem'i mükemmelliğini tamamlamak ve Âlem-i Misal da onların var olduğunu göstermek için tüm insanların suret ve şekilleri Âlem-i Misal da zahir oldu. Allah onlara ben sizin Rabbiniz değil miyim dedi ve onlar ikrar ederiz ki sen rabbimizsin dediler. Aslında bu cevap fitrat diliyle verilen bir cevaptı. Yani bu olay insanların fitratının suretiydi. Tıpkı rüyada görünen bir şey başka bir şeyde delalet ettiği gibi bu ahit olayından sorumlu tutulmak önce Mele-i Âlâ'ya inen ilimlerin idrakine sonra Âdemoğullarına inen ilimlerin idrakine nispet edildi.”¹⁵⁵

Dihlevî *bezm-i elest* olayının mecaza tevessül etmeden hakikatine hamlettiğini ve insanın madde âleminde ortaya çıkmasından önce misal âleminde vuku bulmuş gerçek bir olay olarak kabul ettiğini görüyoruz. Yukarıda geçen müfessirlerin “Allah Âdem'in sulbundan tüm neslini çıkardı ve onlardan ahit aldı sonra onları Âdem'in sulbuna geri gönderdi” şeklinde açıklamıyor. Misal âleminde gerçekleşen bir olay olarak kabul ediyor. Ve o misalî şeklini marifetullah, insan fitratının özünde saklı bir gölge diye tanıtır. *el-Buduru'l-Baziğa*'da “İnsanın birden çok varoluş düzeyi ve mertebesi vardır. İnsan varlığının birinci düzeyi âlem-i ceberut yahut takdir âlemi ikinci düzeyi ruhlar âlemi insan ve üçüncü düzeyi misal âlemi dördüncü derece cisim âlemi yahut maddi âlemindeki varlığı düzeyidir.”¹⁵⁶ Şeklinde sıralamış ve *bezm-i elest* insanların maddi dünyaya gelmeden önce misal âleminde fitratında mevcut olanı beyan etmek için misalî bir tecellisidir. Bu görüşte “Neden insanlar hatırlamadığı bir olaydan sorumlu tutulur? Gibi bazı sorulara cevap verilmiştir.

¹⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, IX. 378-381; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Thk. Âdil Ahmet Abdulmecîd, ve dğr, (Riyâd: Mektebetü'l-Abikân, 1418/1998), II, 529-530.

¹⁵⁵ Dihlevî, *Te'vîlü'l Ehâdis*, s. 16.

¹⁵⁶ Dihlevî, *el-Budur-ul Baziğa*, s. 30.

5. Âdem'in Değerli Öğretileri ve İnsanlığa Bıraktığı Kalıcı Mirası

Dihlevî'nin felsefesine göre sonunda Hz. Âdem hakkında Allah'ın takrîbâtı yani zemin hazırlaması yavaş yavaş onu görevine ulaştırdı. Eşiyle beraber yeryüzünde insan ırkının ilk çiftini teşkil ettiler. İnsan türünün seçerinin temeli Hz. Âdem ve Hz. Havvâ ile atıldı. Bu insan ailesi bir yandan yaşam sistemini esbap ve tabiat dünyasında düzene koyması, dünyada bulunan imkânlardan bütün araç ve gereçlerden istifade ederek dünyada gelişim sağlaması için bilime ve geçim kuralına ihtiyaç duyarken, öte yandan Âdemoğullarının misak-ı ezelde itiraf ettikleri o fitratındaki tevhit ve inançlarını dünyadaki hayatında da düzene koyup İman üzere yaşamaları için ister istemez insanı İlâhî ilimler ve ibadet ahkâmalarını öğrenmeye muhtaç kılmıştır. Hz. Âdem bu ailenin ilk babası olarak iki alanda değerli öğretiler, deneyimler ve nasihatler miras bıraktı. Dihlevî bu iki ilmin birine “İrtifakî ilim”¹⁵⁷ demiştir. Yani hayatın temel ihtiyaçlarını karşılamak için uygun deneyim ve görgüleri kullanmak. Bireyler arasında insani ilişkileri sağlamak. Sosyal ortamı kurmak ve düzenlemek için vicdan yoluyla verilen ilimdir. Ki bu hususta Hz. Âdem “sesleri ayırt edebilmek, konuşmak ve iletişim kurmak için diller, çiftçilik, hayvancılık ve aşçılık için birtakım kurallar ve bilgiler”¹⁵⁸ miras bırakmıştır. Diğerine “İktirâbâtü'l-İlâhî yahut iktirâbât ilmi”¹⁵⁹ yani güzel ameller işleyerek Allah'ın rızasını kazanmak. Allah'a yakınlaşmak. Dünya ve âhiret saadetini kazanmak için ibadet sistemi ve Şeytanın hilelerinden korunma yollarını göstermek gibi vahiy yoluyla aldığı İlâhî öğretilerini miras bırakmıştır.

Hz. Âdem'e verilen İrtifakî ilim hakkında âyette “*Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti.*”¹⁶⁰ Şeklinde ve İktirâbî ilim hakkında “*Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb'ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır.*”¹⁶¹ Şeklinde geçmektedir.

¹⁵⁷ Geniş bilgi için Bkz. Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, s. 38-50; Dihlevî, el-Budur-ul Baziğa, s. 61-127.

¹⁵⁸ Dihlevî, *Te'vilü'l Ehâdis*, s. 16; Dihlevî, el-Budur-ul Baziğa, s. 249.

¹⁵⁹ Geniş bilgi için Bkz. Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, s. 50-82; Dihlevî, el-Budur-ul Baziğa, s.127-240.

¹⁶⁰ Bakara, 2/31.

¹⁶¹ Bakara, 2/37.

Sonuç olarak Kur'an'da Hz. Âdem'e iki tür ilim verildiği birçok âyetlerin ifadesinden anlaşılmaktadır. Ancak Dihlevî kendi yöntemiyle Hz. Âdem'in vahiy yoluyla eriştiği ilime “İktirâbî” ve vicdan yoluyla eriştiği ilime ise “İrtifâkî” ilim diye adlandırmaktadır. İslâm âlimleri Hz. Âdem'in ilmini bu şekilde adlandırmamışsalar da yorumlarının muhtevassından Hz. Âdem'e bu iki çeşit ilim verildiği anlaşılmaktadır.

II. HZ. İDRİS KISSASI

A. HZ. İDRİS'İN HAYATI

Hz. İdrîs'in ismi “Tevrâtta Uhnûh ve Hanûh; Kadim Yunanca'da Ermis, Yunanca'dan Arapça'ya geçtiği hali ise Hemes'tir. Arapların nezdinde Kur'an'da geçen İdrîs adıyla tanınmıştır. Kadim Mısır halkının nezdinde Tût veya Thûti ismiyle şöhret bulmuş. Tarihlerde kadim Yunancada mevcut olmak hikmet ve hayat anlamını taşıyan Tırısımcîstîs adıyla tanındığını görüyoruz. Ve Araplar bu lakabı kısaltarak İdrîs ismiyle söylemiş olabilirler.¹⁶² Yani İdrîs ismi kadim Yunancadan kısaltılmış haliyle tarihe geçmiştir.

Allah'ın kitabını çok okuduğu için İdrîs ismiyle tanınmış olması ve “drs” maddesinden türetilmediğine dair şu delil ileri sürülür: “Nahiv kaidelerine göre munsarif olması için bir sebep vardır ki o da alemiyyettir. Hâlbuki bu isme kullanım ve türetim yönünden bakılınca gayri munsarif olmasının sebebi ucmet yahut Acemi bir isim olmasıdır.”¹⁶³ O halde İdrîs ismi Camit'tir ve drs maddesinden türetilmemektedir.

Gulam Mustafa el-Kâsimî *Mükaddimetü'l-Mürettib*'te Mûsâ Cârullah' (ö.1949) tan naklen şöyle der: “Hindu Brahmanların büyüğünden “Rîş” peygamber ve “Deyuvrîş” peygamberlerin lideri anlamına gelir dediğini duydum ve hemen “İd” Brahmanlar dilinde ilk anlamına geldiğini hatırlayınca İdrîs ilk peygamber olduğunu

¹⁶² İbn Âşûr Muhammed eṭ-Ṭâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, (Tûnis: ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr, 1984), XVI, 130-131; Neseî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Thk. Yûsuf Ali Bedîvî, (Dımaşk: Dâru-İbn Kesîr, 1439/2018), II, 341.

¹⁶³ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, IX, 466-467; Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 341.

anladığım için çok sevindim ve Allah'a şükrettim"¹⁶⁴ Bu görüş tahmin üzerine bina olmuşa da önceden müfessirler bu hususta "Âdemoğullarından peygamberliğe ilk müşerref olan Hz. İdrîs"¹⁶⁵ görüşünü savunmuşlardır.

Bazılarına göre İsmailoğlularından gelen Hz. İlyas'tır. Ancak doğru görüş Hz. İdrîs ile Hz. Nûh arasında bin sene var"¹⁶⁶ görüşüdür. Yukarıdaki görüşlerin özeti Arapça ismi İdrîs ve Brahmanca lügatinde ilk peygamberdir. Rivayet tefsirleri ile tarih bunu teyit etmiştir.

Dihlevî Hz. Âdem ile Hz. İdrîs arasındaki tarihi süreç ve ikisinin arasındaki ilmî bağ ve Hz. Nûh dönemine kadar ortaya çıkan değişim ve gelişmeler hakkında şöyle der: "Cenâb-ı Allah Hz. Âdeme İrtifâki ilimleri yani yaşam tarzlarını düzene koyma hususundaki ilmini vicdan yoluyla ve İktirâbî ilimleri yani tevhit, ahlâk ibadetler ve adab-ı muaşeret hususundaki ilmini vahiy yoluyla ona verdi. Bu iki çeşit ilmini evlatlarına öğretti. Sonra nesilden nesile şifahi tarzda intikal ediyordu. Hz. İdrîs geldi ve bir takım yeni ilimler ve bilgileri ekledi. Ondaki sonraki asırlarda onun eklediği ilimler insan toplumları arasında milletlerin kuruluşunun temelini oluşturdu. Zamanla Hz. İdrîs'in bıraktığı ilimler yağmalandı, cehalet ve batıl ile karıştırıldı ve insanlar Allah'ın ibadetini bırakıp şirke ve günaha yöneldiler. Bu insan tarihinde Âdemoğullarının ilk sapkınlığa düşmesiydi. Hz. Nûh geldi ve bu cehalet ve batılın karşısına dimdik durdu."¹⁶⁷

B. HZ. İDRİS KISSASI

Hiz. İdrîs insan tarihinin ilk asırlarında ve Hiz. Âdem'in miras bıraktığı tevhit inancı henüz bozulmadığı çağda yaşamış ve peygamberlik görevini sürdürmüştür. O, Hiz. Âdem ile Hiz. Şit'in geride bıraktığı mirasın koruyucusu ve geliştiricisi olarak sahneye çıktı. Asırlar boyunca yeryüzünde insan kültür ve medeniyetinin temeli olan diğer ilimler ve bilgileri keşfetmiş ve sunmuştur. Bu yüzden insanlar arasındaki rolü ve konumu bir reformcudan ziyade bir üstat ve muallim konumuydu. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm onun kıssasını ayrıntılı olarak anlatmaz. Çünkü Kur'ân'ın amacı

¹⁶⁴ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis, Mükaddimetü'l mürettib*, s. 15.

¹⁶⁵ İbn Kesîr, *El bidâye ve'n-Nihâye*, (Kâhire: dâru'l-Menâr, 1421/2001), I, 96-97.

¹⁶⁶ El-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, (Beyrut: İhya'ut-Turâsü'l-Arabî), IX, 105.

¹⁶⁷ Dihlevî, *el-Budur-ul Baziğa*, s. 249.

tarih yazıcılığı ve kıssa anlatmak değildir. Kur'ân'ın kıssaları sunmasındaki asıl amacı öğüt ve ibrettir. Peygamberler kavimlerini tevhit inancına ve Allah yoluna davet etmek için verdikleri emekler, kavimleri tarafından yapılan eziyetler sonucu inkârcıların sonunu hatırlatmaktır. Çünkü bu kıssalar bir taraftan Hz. peygamber'in zorluklar ve eziyetler karşısında sabırlı olmaya davet ederken diğer taraftan müminlerin kalplerini iman üzere sabit kalmasını öğretir. Bu hususta Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur. *(Ey Muhammed!) Peygamberlerin haberlerinden, kendileriyle senin kalbini pekiştirdiğimiz her bir haberi sana aktarıyoruz. Bunlarda, sana hak, mü'minlere de bir öğüt ve hatırlatma gelmiştir.*¹⁶⁸ Hz. İdris zamanında bütün insanlar salih olduklarından ve sapkın kabileler gibi ıslah edilmeye ihtiyaç duymadıklarından halkın muhalefetiyle karşılaşmadığından dolayı ve halk arasında bir muallimlik vazifesini ifa etmiştir. Dolayısıyla Kur'an'ın kıssa anlatma felsefesine göre Hz. İdris'in kıssası diğer peygamberler gibi ayrıntılı olarak zikredilmeye gerek yoktu. Bu nedenle bazı durumlarda Kur'ân-ı Kerim sadece Allah'ın peygamberleri arasında onun adını da zikretmiş ve bazı durumlarda ise kişiliğini tanımlamıştır.

1. Hz. İdris'in Yüce Kişiliği

Yüce kişiliğini Kur'ân şöyle beyan ediyor "*Kitap'ta İdris'i de an. Şüphesiz o doğru sözlü bir kimse bir ve nebî idi*"¹⁶⁹ Cenâb-ı Allah onu dürüst bir peygamber olarak tanıtmanın yanı sıra kişiliğinin başka bir yönünden de bahseder. "*Onu yüce bir makama yükselttik*"¹⁷⁰ Ayrıca Hz. İdris hakkında Enbiyâ 21/85-86, Meryem 19/58. ayetlerde de bahsedildiğini görüyoruz. Genel olarak doğru sözlü ve yüce makama nail olan bir peygamber olarak tanıtılmıştır.

2. Hz. İdris Kıssasının Yorumları

Bu kıssada te'vîl ilmine ait olan tartışmalı konu, onun peygamberlik üzerine özel hürmet ve yüce makama nail olmasıdır. Yüce makama yükseltilmesi hakkında iki yorum vardır: İlki ayetin yüce makama yükselttik ibaresidir ki bu ifade hakikatine hamledildiğinde mekân bakımından yükseltilmesi olur. Mecaz ve kinayeye hamledildiğinde onun Allah'ın nezdindeki manevi yüksek makamı ve

¹⁶⁸ Hûd, 11/120.

¹⁶⁹ Meryem, 19/56.

¹⁷⁰ Meryem, 19/57.

peygamberliğidir¹⁷¹ denilmiştir. Bu yüce makama yükseltilmesi sadece onun Sıddık ve Nebi olduğunu tekit eder. Hâlbuki tüm milletler ve dinler onun peygamber olduğuna ittifak etmişken tekide ihtiyaç duyulmaması bu yorumun zayıflığını göstermektedir.

İkinci yorum “ibarenin hakikatine hamledilmesidir. Yani manevi yüksek makamı ve peygamberiliğinin yanında yüksek mekâna da terfi edilmesidir. Sanki doğru sözlülüğü ve peygamberliği gibi manevi yüce konumundan sonra kendisine terfii mekân da hâsıl olmuş.”¹⁷² Bu görüş Râzî (ö. 606/1210) ve diğerleri tarafından tercih edilmiştir. Hz. Peygamberin isrâ ve miraç olayından bahseden rivayetlerde Efendimiz (s.a.v) kendisiyle dördüncü semada mülakat ettiği zikredilmesi bu hususu desteklemektedir.¹⁷³ Bununla birlikte tefsir kaynaklarında Hz. İdrîs’in ölümü, semaya yükseltilmesi ve cennette olduğu hakkında bazı sahih rivayetlerin yanında israiliyat da aktarılmaktadır.¹⁷⁴

Tefsîrlerde geçen rivayetlerin hepsi sahih olmayıp bazıları Ka’b el-Ahbar ve Vehb İbn Münebbih ve diğerleri aracılığıyla gelmiştir. Bunlar İsrailiyat olsa da manevi makamının yanında gerçek manada da yükseldiği inkâr edilemez. Ancak Dihlevî rivayet açısından veya tefsirlerde geçen dirayet açısından değil kendine has olan yöntemi ve teorisi ile letâif ilmi ve ahval ilmi penceresinden konuyu ele alıyor. Ayette geçen Hz. İdrîs’in mekâneti ile mekânının yüksekliğine tasavvufî yönden bakarak kemalin zirvesine ulaşmak için hal ve makamlardan geçerken her hal ve makama mahsus ilim ve irfanla yorumluyor. Bu yorumunu şöyle gerekçelendirir: Hz. İdrîs ilk başta Hz. Âdem’in takipçisiydi, beşeri ilimlere adımını atıyordu. Bu hususta kendisine vehbî ve cibillî ilim verilmişti. O günlerdeki mükemmelliği insan suretine soyutlanmasıydı. Sonra bu dereceden “*hikmetü’l-insilâhiye*”ye yani insan bilgeliği mertebesine yükseldikten sonra varlıkların heykelleri içindeki varlığa dair keşiflere ulaştı. *el-Hayrû’l-Kesir*’de hikmetü’l-insilâhiye’yi şöyle açıklıyor. “Ayan-ı sâbitenin temsilleri üzerindeki kahrından ibarettir ki aynın temsilleri sayesinde yok hükmünü

¹⁷¹ Neseî, *Medârikü’l-Tenzil*, II, 341.

¹⁷² Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, (Bayrut: Darul Fikir, 1401/1981), XXI, 234-235.

¹⁷³ Buhârî, Şalât, 1. Tevhîd, 37. Enbiyâ, 5. Bed’ü’l-halk, 7. Menâkıb 24. Menâkıbü’l-enşâr, 42; Müslim, İmân, 259.262-263. Fezâ’il, 164

¹⁷⁴ Bkz. Taberî, İbn Cerir et-Taberi, *Taberî tefsîri*, çev. Kerim Ayeteki, (İstanbul: Hisar yay, 1996), V. 419;el-Ferrâ, el-Begavî, *Me’âlimü’l-tenzil*, (Riyad: Dâru’t-Tîbe, 1411), V. 237-238; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, IX, 260-262.

alması ve aynı sâbite ezeldaki haline dönmesi ve varlığı fişkırması dışında hiçbir şey kalmayıp uhrevî bir cismi temsil etmesidir.¹⁷⁵ Bu bir felsefi tabirdir. Sonra bu mertebeden *lâhût* mertebesine yükselmiş ve oradan tabiat, astronomi, tıp ve irtifâkî ilimlere inmiştir. Bu varlıklar hayaller ve vehimlerde yaşarken Hz. İdrîs ondan birçok ilimler ortaya çıkarmış ve Allah'ın inayetiyle o ilimler asırlar ve renkler değişmesine rağmen korunmuştur. Ve her yüzyılın geçişiyle yeni bir nesil ve kabile o mirası diriltmek için ayağa kalkmıştır. O ilmin bir şekli, rengi, kısmı ve cüzü bozulsa da yeni bir şekil alır onunla devam etmektedir. Ve nihayet Hz. İdrîs'in getirdiği o mübarek ilimler Mecusilik ve Hanîfilik gibi büyük milletlerin çıkışına kaynaklık etmiştir. Tıp, ilmü'l-ensâb ve astronomi ilimleri derlenip tedvin edilmiştir. İlk çağlarda bu ilimlerin hepsi hak ilimlerindendi. Ancak sonraki asırlarda ve çağımızda hak ile batıl karışmış, özgünlüğünü kaybedip tahrif edilen bir şekil almıştır. Sonra Hz. İdrîs daha yüksek mertebeye terfi ederek tabiatın arınması ve doğal ihtiyaçlarından göç etmesiyle melekûti yahut melek heyetine mahsus oldu ve bu terfi neticesinde cennete girerek en yüksek ve büyük bir mertebeye ulaştı.¹⁷⁶

Dihlevî Hz. İdrîs kıssasını letaif ve ahval ilmi açısından tefsîr etmektedir. Allah'ın ârif kullarına bazı keşifler ve bilgiler verildiği gibi ona da her bir hal ve makamı yaşarken o hal ve makama dair tüm ilimler verilmiştir. Bu ilimler Hanîfilik, Mecusilik ve astronomik ve natüralistler gibi büyük milletlerin ortaya çıkmasına kaynak olmuştur. Söz konusu olan ilimlerin üzerinden asırlar geçince tahrife uğrayarak batıl ve sapkınlıklarla karıştıktan sonra özgünlüğünü ve meşruiyetini yitirmiştir. Bu ilimlerin asıl amacı tevhit inancı, doğru ibadet ahkâmı ve yaşam tarzını Allah'ın muradına uygun şekilde öğrenmek ve sürdürmekti. Ancak tahrîfe uğradıktan sonra Allah'a ortak koşmak ve doğru ibadeti terk etmek ve çeşitli ilahlar edinip onlara kulluk etmek için kullanılmıştır. Ayrıca Dihlevî ayetin “biz onu yüce makama yükselttik”¹⁷⁷ ifadesi hususunda doğal insanî varlığından melekûti yahut melek konuma terfi etmesi şeklinde te'vîl eder. Ve cennete girmesini bazı rivayetlerde zikredildiği gibi tefsir eder. Aslında Dihlevî'nin *Te'vîlü'l-Ehâdis*'te letaif ve ahvâl ilmi açısından değerlendirmesi müfessirlerin konuyla ilgili sunduğu iki yorumu da kuşatmıştır. Bu tevcihin avantajlarından biri Hz. İdrîs nasıl İlâhî ve

¹⁷⁵ Dihlevî, *el-Hayrû'l-Kesir*, s. 59.

¹⁷⁶ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 17.

¹⁷⁷ Meryem, 19/56.

beşerî bilimler ile sanatların kaynağı olduğunun felsefesini bilmek ve tarihçiler ve müfessirlerin aktardıklarına göre ondan miras kalan bilgilerin asırlar boyunca insan toplumlarında milletlerin, kültürlerin ve medeniyetlerin nasıl kaynağı olduğunu bilmektir.

O ilk insanlığa şehirlerin nasıl inşa edileceğini öğreten, bilim ve eğitimin kurallarını koyan, yazmayı ve çizgiyi ilk icat eden, aritmetik ilmi ve gezegenlerin yörüngelerinde dönme yasalarını hesaplayan ilk kişiydi. Elementleri besteleme deneyimini uyguladığı için kimya bilimi ona atfedilir. O insanlara elbise dikme ve dikme sanatını da ilk öğretendir. Böylece bilim ve medeniyet kurallarının ve insanlık için sistemlerin yaratıcısı ve ilk kaynağı olmuştur.¹⁷⁸ Hat sanatını ilk yazan ve icat eden olmasına dair ve yıldızlar hakkında yahut astronomi ilmine dair ilk sözsöyleyen olduğu için ona Hermesü'l-Heramise adı verildiği söylenmektedir ki bazıları gerçeğe dayanan yorumlar değildir.¹⁷⁹

Bütün bu ilâhî ve beşerî ilimler ahlâkî öğretilerin diğer peygamberlerden farklı bir şekilde O'na nispet edilmesi Dihlevî'nin ifadesine göre onun ruhanî ahvâl, makamlar ve insanî mükemmelliğin aşamalarını tek tek aşması ve her bir makâmı yaşarken o hâl ve makama dair ilimler hikmetler değerli sözler bırakmasından kaynaklanır. Ve o yüce makamlı zat entelektüelliğini, keskin fikrini, hünerlerini, her alandaki yeteneklerini ve güçlü elini insanoğlunun ihtiyaç duyduğu araçları ve meslekleri icat etmeye, insanların ihtiyaç duyduğu teknikleri geliştirmeye, düzeni sağlamak için astronomi ve doğanın özellikleri ve teknik kaynaklarını en iyi şekilde kullanmaya sarf etmiştir. Bu yüzden ona dünyadaki medeniyetler ve fenlerin kurucusu denilmektedir.

¹⁷⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, XVI, 131.

¹⁷⁹ Bkz. İbn Kesîr, *Kasasü'l-Enbiyâ*, Thk. Ali Adulhamit ebü'l-Hayr, (Beyrut: Dâru'l-Heyr, 1416/1995), s. 57; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1421/2001), I, 96-97.

III. HZ. NUH KISSASI

A. HZ. NUH KISSASI

İbranicede Nôah, Yunancada Nôe şeklinde yazılan¹⁸⁰ Nûh (نوح) kelimesinin anlamı ve kökeni hususunda net bir şey söylenmemektedir. İbranice ve Aramicede “durmak, beklemek, rahatta olmak, bolluk ve bereket içinde yaşamak” anlamlarına gelen “نوح –ينوح” fiilinden türemiş olması daha kuvvetli görünmektedir.¹⁸¹ Soyunun silsilesi “Nûh b. Lamik b. Metuşelh b. Henuh (Hz İdrîs) b. Yerd Mehlayil b. Kinân b. Enüş b. Şis b. Âdem Sefiullah”¹⁸² olarak geçmektedir. “İbn Cerir et-Taberi ve diğerlerin rivayetine göre Hz. Âdem’in vefatından yüz yirmi yıl sonra dünyaya gelmiştir.”¹⁸³ İfadesinin yer aldığını görüyoruz. Ancak İbn Abbas’ın rivayet ettiği hadiste “Hz. Âdem ile Hz. Nûh arasında on asır geçmiştir, hepsi de İslam üzerinde idi”¹⁸⁴ buyrulur. Zikredilen asırlar meşhur olduğu gibi eğer bir “قرن” asırdan kasıt yüzyıl ise ikisinin arasındaki zaman bin sene olmaktadır. İbn Kesîr (ö.774/1373) ve diğerler bu hadisten Hz. Âdem ile Hz. Nûh arasındaki asırlarda yaşayan tüm insanlar hep İslam üzere olduğunu anlamışsalar da¹⁸⁵ bu süre bin yıl üstü olmasını nefyedemez. Çünkü hadisin İslam üzere idi kısmından bin yıl üstü asırlar da mevcut olduğu ve İslam üzere olmadığı anlaşılabilir. Bu rivayet bazı tarihçilerin Habil ve oğulları ateşperestliğe yöneldiğine dair aktarımlarını da reddeder. Eğer bir asırdan kasıt “*Nûh’tan sonra da nice nesilleri helâk ettik*”¹⁸⁶ ayeti ve “insanların en hayırlısı benim asrım(ashâbım) sonra ikinci (tabiun) sonra onları takip edenler (et-tabâu’t-tâbiin)”¹⁸⁷ hadisinde geçtiği gibi Âdemoğlunun bir nesli ise belli ki Hz. Nuh’tan önceki nesillerin ömürleri daha uzun olmuştur. Bundan çıkan sonuca göre Hz. Âdem ile Hz. Nûh’un arasındaki süre bin yıl üzeri veya binlerce yılı göstermektedir.

¹⁸⁰ Ömer Faruk Harman, *Nûh*, DİA, TDV Yay, Ankara 2007, XXXIII, 224.

¹⁸¹ Bkz. Raûf Ebû Sa‘de, *el-Âlemü’l-E‘cemiyyu fi’l-Kur‘ân Müfesserin bi’l-Kur‘ân*, (Kâhire: Dâru’l-Hilâl, tz), II, 232; Halil kılıç *Kur‘ân’da Hz. Nûh kıssası*, Tez, (Erzurum: Atatürk üniversitesi, 2014), s. 28.

¹⁸² Bkz. İbn Kesîr, *Kasasü’l-Enbiyâ*, Thk. Ali Adulhamit ebü’l-Hayr,(Beyrut: Dâru’l-Heyr, 1416/199), s. 59; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, (Kahire: Dâru’l-Menâr, 1421/2001), I, 96.

¹⁸³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, I, 96-97.

¹⁸⁴ İbn Cerîr et-Taberi, *Câmi’u’l-beyan*, Thk. Beşşâr Avvad Mârûf, (Beyrut: Müssetü’r-Risâle, 1994/1415), I, 573.

¹⁸⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur‘âni’l-‘azîm*, VIII, 463.

¹⁸⁶ İsrâ, 17/17.

¹⁸⁷ Buhâri, Fedâilü’l-ashâb, 1; Şehâdât, 9; Müslim, fedâilü’s-sahâbe, 216.

Ehl-i mahşer hadisinin ifadesinde Hz. Nûh'un Hz. Âdem'den sonraki ilk peygamber ve resul¹⁸⁸ olduğu geçmektedir.

“Hz. Nuh'un kavmi Irak'ın güneyinde bugünkü Kufe bölgesinin etrafında yaşıyordu. Cudi Dağı Cezire-i İbn Ömer'in Şırnak iline bağlı ilçe merkezi karşısındaki dağ ve Türkiye ile Suriye'nin karşılaştığı bölgede ve Dicle Nehri'nin doğusunda”¹⁸⁹ yer almaktadır.

Ayette “O da bin yıldan elli yıl az (dokuz yüz elli yıl) onların arasında kaldı”¹⁹⁰ ifadesinden de anlaşıldığı gibi, uzun ömür süren peygamberlerden olduğu ve diğer peygamberlere nispeten itaatsiz kavminden daha çok sıkıntı ve eziyete uğradığı için ona Şeyhü'l-Enbiyâ denilmiştir.

Hz. Nûh'un adı Kur'ân'da 43 defa geçmektedir.¹⁹¹ Kıssası peygamberler tarihinde birinci risâlet tecrübesini ortaya koyması nedeniyle Â'raf, Hüd, Mü'minün, Şu'ara, Kamer, Nûh, gibi birçok surelerde ayrıntıyla zikredilmektedir.

B. HZ. NUH KISSASININ YORUMLARI

Peygamberler kıssalarının tarihi boyutundan bahsetmek ele aldığımız bu araştırma konusunun dışında olduğundan dolayı yukarıda kısaca bahsettik. Ancak inançların insan hayatında yolharitası olması başlığı altında insan tarihinde ortaya çıkan inançlar üzerine Frazer (ö.1941) ve diğerleri tarafından gerçeklerşen tutarsız görüşleri bilimsel araştırma olmadığını ispat etmek için üzerinden geçeceğiz. Ardından konumuzun asıl temeli olan Dihlevî'nin ifadeleri bağlamında olayı ilmi “Te'vîlü'l Kısas” ışığında ele alınacaktır.

1. İnançların İnsan Hayatının Yol Haritası Olması

Hz. Nûh kıssasındaki en önemli taraf doğru yoldan sapan ve şirke yönelen bir topluluğa Allah'ın dinini yeniden ihya etmek ve doğru yola çağırarak için gönderilen ilk peygamber olmasıdır. Dihlevî'nin “O şeriatla gelen ve kavmi ile tartışan ilk

¹⁸⁸ Buhâri, bed-ü'l-Halk, 3.

¹⁸⁹ Ebû Halil Şevkî, *Atlasü'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Fikru'l-Ma'asir, 2003/1423), s. 25.

¹⁹⁰ Ankebût, 29/14.

¹⁹¹ Şevkî, *Atlasü'l-Kur'ân*, s 19.

peygamber ve resuldur”¹⁹² ifadesi bize insanoğlunun tarihinde din ve inancın insanlığın hayatındaki en önemli ilkesi olmakla birlikte Hz. Âdem ile Hz. Nûh arasında geçen asırlarda Âdemoğulları din ve tevhit üzere yaşadıklarını ancak Hz. Nûh zamanında veya ondan az zaman önceden itibaren insanların doğru yoldan sapıp çirkin inançlara yöneldiklerini belirtmektedir. İnsan tarihine dini boyutundan bakılınca Hz. Nûh ilk resul ve ilk ıslahçı olarak gönderilmiştir. Tarihe İlmî Bakış diye isimlendirilen teorisi açısından ise farklı görüşle karşılaşırız. Bu isimlendirmenin haddi zatında bir tür tahakküm olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Bu sebeple yeri geldiği için bu iki meseleye yani din ve tarihteki yerine göz atmak uygun görülmektedir.

Dini inançlar, tevhit, yaratana tanımak ve yaratana tapmak insanoğlunun tarihinde ne zaman ortaya çıktığı, yaşayan dünya dinleri ilmine ve çağdaş konseptine göre önem taşımaktadır. Dini kaynakların söylediği gibi ilk başta dindarlık yani Allah’a inanarak fitratı salim üzere tarih sahnesinde ortaya çıkmıştır. Şirk ve küfür ise insanoğlunun tarihinde sonradan gelen bir şey mi yoksa iman, tevhit ve tek tanrıya tapmak insanoğlunun tarihi tecrübeleri sonucunda ulaşılan şeyler midir?

Tarihi maddi şekilde yorumlama ekolünün takipçileri din ve dini inançların tarihsel bir olay olduğuna, insanlığın daha sonra tarihi aşamalarda deneyimlediğine, dindarlığın doğuştan gelmediğine ve insanlık tarihinin din ile başlamadığına inanmaktadırlar. Bu ekolün takipçilerinin entelektüel temeli; inancın gelişme düşüncesi ve insanlık tarihini üç aşamaya sihir aşaması, din aşaması ve bilim aşamasına ayırma fikridir. Bahsedilen aşamaların her biri bir önceki aşamanın yerini alır ve bir önceki aşamayı kaldırır. Onlara göre bugün insanlık bilim aşamasındadır. Ve bu aşamanın gerekçesi insanlığın din ve dini inanç ve değerlere sırtını dönmesidir. Bu aşamada insanlık tüm konuları bilim açısından görür ve onların bilime verdikleri anlam ise insan deneyimlerine ve sezgilerine dayanan doğa bilimleriyle aynıdır.

İslam müfekkiri Prof. Dr. Muhammet Kutub (ö.2014) bilimsel eleştirisinde bu teori üzerine yaptığı çalışmalarda şöyle der: "İnanç değişimi ve insan tarihinin üç

¹⁹² Dihlevî Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *et-Tefhimâtü'l-İlâhîye*, (Haydârâbâd: Meclisü'l-İlmi, 1387/1967), II, 71.

aşamaya yani büyü, din ve bilime bölünmesi ve bir aşamanın diğeriyle kaldırılması düşüncesinin temelini ilk koyan *The Golden Bough* (Altın Dal) adlı kitabın müellifi İskoçyalı bilim adamı 1854-1941 yılları arasında yaşayan James Frazer olmuştur. Antropoloji alanında araştırmalar yapmak amacıyla geri kalmış Afrika ve Asya kabilelerini gözlem altında inceleme çalışmaları sayesinde inanç değişimine dair insanın sihir (büyü) aşamasından din aşamasına, din aşamasından insanlık tarihinin son durağı olan bilim aşamasına aktarıldığı fikrine eriştiğini¹⁹³ söylemektedir.

Bu alanda “Frazer yalnız değildi ondan önce Charles Robert Darwin (ö.1882) her şeyde dönüşüm ve evrim fikrinin standart taşıyıcısıydı. İnanç konusunda insanın bir durumdan diğeriye geçişi ve ikincisi tarafından tamamen ortadan kaldırılması fikri üç Yahudi Marks, Freud, ve Durkheim tarafından önerilmiştir. Bu üç kişinin her biri kendi özel yöntemi ile bu fikrin yayılmasında özel bir rol oynamıştır. Yeni düşünce tasarımı “Marks ve Freud” “ Frazer ile Darwin ”den taklit etmiş ancak Durkheim bu fikri bağımsız olarak tanıtmak için kolektif akıl yahut toplumsal akıl fikrini ortaya atmıştır. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından yirminci yüzyıla kadar Batı düşüncesinin omurgasını oluşturan fikirler Darwin, Frazer, Marx, Freud ve Durkheim’lar tarafından taşınmıştır. Bu düşünceye dayanarak din ve dini fikirler üzerine saldırılar zirveye ulaşmıştır. Dinin yaşam sahnesinden tamamen kaldırılması talebi veya kişinin Tanrı ile ilişkisindeki rolünü hayatın diğeri alanında hiçbir yeri olmayacak bir şekilde tekel noktasına indirgenmesine aşırı derece yoğunlaşmıştır.”¹⁹⁴

Onların bakış açısından inancın gelişmesinin açıklaması ve yorumlaması şöyledir; “Tarih boyunca ibadet kavramı ve biçimleri her zaman değişim ve evrim geçirmiştir. Mesela insan önce babaya taptı sonra ondan döndü ve papağana yani kutsal hayvana veya kuşa tapınmaya yöneldi. Papağan bir hayvan veya kuştur ki kabile halkına göre soyları ona ulaşıyordu ve kesilmesi haram sayılıyordu. Ancak bu kutsal hayvan veya kuş özel bir dini törenle kesiliyor ve kutsal kanı ve etinden kabile mensupları ile tanrısı arasındaki ilişkilerini yenilemek ve güçlendirmek için yiyorlardı. İnsanlık daha sonra gök gürültüsü, yağmur ve rüzgâr gibi doğal güçlere

¹⁹³ Kutub Prof. Dr. Muhammed Kutub, *min-Kadaya-el-Fikri'l-Ma'asir*, (Kâhire: Dâru's-Şurûk, 2003/1423), s. 45.

¹⁹⁴ Kutub, *min-Kadaya-el-Fikri'l-Ma'asir*, s. 45-46.

tapınmaya başladı ve ondan sonra ay, güneş ve takımyıldızları ibadetine yöneldi. Bu aşamaları geçirdikten sonra içlerinde belli ruhlar yerleştiğine inanarak putlara tapmaya başladı ve sonunda insanlık çıplak gözle görülemeyen gökten gelen Hak inancına yani tek Tanrı'ya inanmaya geri geldi.”¹⁹⁵

“Tarihi üç aşamaya bölme fikrini açıklama hususunda tarihin maddi yorumlama ekolünün takipçilerine göre din, insanlık tarihinde ortaya çıkan ilk fenomen değildir. Yani insanoğlu başlangıçta din üzere yaşamına başlamamıştı. İlk defa insanın hayatını tümünden kontrol eden şey sihir olgusuydu ve bunun sonucunda insanoğlunun zihninde bazı insanların olağanüstü güçlere sahip olduğu hipotezi oluştu. Ve o inandıkları insanlar diriltmek ve öldürmek, başkalarına fayda sağlamak ve onlara zarar vermek, hastalıklara bulaştırmak, hastalıkları iyileştirmek gibi güce sahip olduğuna dair varsayımda bulunmuş ve bu insanların rüzgâr göndermek, yağmur yağdırmak, yolları insanlar üzerine kapatmak gibi doğal kuvvetler üzerinde de etkisi olduğu düşünülerek korku içinde yaşanmış ve o harikulade güce sahip olduğu düşünülen şahıslar veya büyücüler tarafından insanlar üzerinde büyük hâkimiyet ve kontrol sağlanmıştır. Sonra bu aşamanın dönemi herhangi bir sebeple bitmiş ve dindarlık aşaması başlamış sihir aşamasının törenleri tanrı veya tanrılar için yapılan törenler ile değiştirilmiştir. Bu şekilde Tanrılar ise, daha önce bahsedilen sırayla, babadan, kutsal hayvandan, doğal güçlerden, göklerin gezegenlerinden ve gözle görülemeyen göksel tanrıdan ve sonunda bilim aşaması gelip cehâleti ortadan kaldırıncaya kadar devam etti. Çünkü insanoğlu her zaman cehaletten ve doğaya hâkim olamamaktan muztarip olmuştur. Böylece insanlar bilimin gücüyle doğayı aşabilmişlerdir ve bilim insana rehberlik etmek için dinin yerini sonsuza kadar almıştır.”¹⁹⁶

Bu ise inancın evrimi hususunda tarihin materyalist tavrını takipçileri tarafından ortaya koyulan tarihin insan inançları açısından üç aşamaya büyü, din ve bilime bölünmesi fikrine ilişkin hayal dokuma ve fantezilerinin bir özeti idi.

Tartışmanın devamında Profesör Muhammed kutub (ö.2014) onların teorilerini eleştirirken saçmalığını ve karmaşıklığını şu şekilde açıklıyor. "Frazer'ın

¹⁹⁵ Kutub, *min-Kadaya-el-Fikri'l-Ma'asir*, s. 46.

¹⁹⁶ Kutub, *min-Kadaya-el-Fikri'l-Ma'asir*, s. 46.

Afrika ve Asya'daki geri kalan kabilelerin durumuna ilişkin gözlemlerini tartışacak değiliz. Üstelik kabilelerin durumu hakkındaki görüşlerini kaydederken yakın ilgi ve dürüstlük gösterdiğini varsayıyoruz. Ancak böylesine bir saçma ve aptal çıkarımı sunan bir sonuç için yaptığı gözlemler ve argümanlar üzerinden tartışıyoruz. Doğal olarak onun çıkarımı, argümanı ve eleştirisi yanılmanın kapsamı dışında olamaz. Yani sonuçları asla bilimsel bir gerçek değildir. Onun bilimsel statüsü eleştirilebilir. Çünkü bir bilimsel faraziyeyi aşamamıştır. Frazer o geri kalan kabilelerin durumunu gözlemlerken şöyle bir hipotezi zihnine yerleştirdi. Gözle gördüklerinin her biri insanlığın tarihsel aşamalardan birinde deneyimlediği bir durumu yansıtıyor. Günümüzdeki ilerleyen toplumlar bundan önceki eski durumdan şimdiki ilerlemiş duruma erişmiştir, ancak geri kalan toplumlar ise hâlâ insanlığın bir zamanlar içinde olduğu orijinal durumlarındadırlar.”¹⁹⁷

Frazer'in insanlar geri kalmış kabileler durumundan şimdiki bilim seviyesine erişti nazariyesini iki tarihi olay ortadan kaldırmaktadır. Birincisi tarihte geçen Hz. İbrâhim hadisesidir. O, tek Allah'a inanmış ve kavmini putlara, güneşe, aya ve yıldızlara tapmayı terk edip tevhit inancına yönelmeye davet etmiş ve bu yolunda kavmi tarafından birçok eziyetler çekmiş sonuçta insanlardan bir toplumu ona iman ederek tevhit akidesi üzere yaşamışlardır. Yolunun takipçilerinden biri oğlu Hz. İsmail'di. Kur'ân-i Kerîm'de Hz. İbrâhim ile oğlu Hz. İsmail'in Bakara sûresinin 127. ve 128. ayetlerinde Kâbe'nin binasını yükseltirken Allah'tan bu amellerini kabul buyurması ve Allah'a teslim olan kullarından olmaları ve zürriyetlerinden peygamberler gönderilmesi hususunda dua ettiklerini görüyoruz. Oysa tarih şâhittir ki Hz. İbrâhim'in *beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut.*¹⁹⁸ Diye dua ettiği aynı Kâbe bölgesinde Hz. İsmail'in soyundan gelen Araplar bir süre sonra putlara, cinlere, meleklerle ve diğer yaratıklara tapmaya yönelmiştir. Kâbe'deki putların sayısı üç yüz atmışa ulaşan Hz. Peygamberden önce ortaya çıkan putperestliğe dair eğer Frazer bir antropoloji araştırmacısı ve bir tarihçi olarak gelip Arap yarımadasındaki putperestlik olgusu hakkında araştırma yapsaydı ve Hz. Muhammed'den (s.a.v) önce tevhit inancı bu cezirede hiç yaşanmamıştır deseydi bu tür araştırmaların bilimsel geçerliliği olur muydu? Bu sorunun cevabı elbette hayır olacaktır. Veya başka bir

¹⁹⁷ Kutub, *min-Kadaya-el-Fikri'l-Ma'asir*, s. 47.

¹⁹⁸ İbrâhim, 14/35.

tarihçi Frazer nazariyesinin diğer bir yönünden bakarak putperestlik olgusunun Arap yarımadasındaki insanların monoteizm aşamasına ulaşmadan önce tecrübe etmek zorunda olduğu insan hayatının tarihi bir aşaması idi demesi güneş gibi açık bir tarihi gerçeği görmezden gelen antropoloji bilimsel araştırma başlığı altında söylediklerinin bilimsel bir değeri ve geçerliliği olur muydu? Tabiki olmazdı.¹⁹⁹ Yani Frazer mantığına göre Arap yarımadasındaki insanlar Hz. Peygamberin gönderilmesinden önce tektanrıcılık olgusuna asla tanık olmamalıydı. Oysa Hz. İsmail soyundan gelen ve onların çevrelerindeki Araplar Arap yarımadasında uzun bir süre Hz. İbrâhim ve oğlu Hz. İsmail'in tevhit öğretileri ile yani Allah'a inanarak İlâhî din üzere yaşadıkları güneş gibi gerçektir.

Tarihin gerçeklerinden Frazer'ın nazariyesini reddeden diğer bir olay ise Hz. Lut ve kavminin kıssasıdır. Kur'ân'da "*Lût'u da peygamber olarak gönderdik. Hani o, kavmine şöyle demişti: "Gerçekten siz, sizden önce dünyada hiçbir toplumun yapmadığı bir hayâsızlığı işliyorsunuz."*

²⁰⁰İfadesini görüyoruz. Mesela "bir antropoloji tarihçisi gelip Lût kavminde böyle bir olgunun varlığı hususunda tüm insanlığın bunu tarihsel aşamalarda yaşadığı anlamına geldiğini söylemesi gerekir. Böyle bir iddia bilimsel bir araştırma olabilir mi? İlmî geçerliliği ve değeri var mıdır? Ya da Darwin'in evrim kuralına göre "Böyle bir olgunun eşi benzeri görülmemiş bir şekilde ortaya çıkması insan gelişiminin bir şeklidir." nazariyesinin bir değeri olacak mıdır? Yahut Darwin'inin evrim kuralına göre "Böyle bir olgunun önceden eşi ve benzeri görülmemiş bir şekilde ortaya çıkması insan gelişiminin bir şeklidir." denilmesinin bir değeri olacak mıdır? Malum ki değeri yoktur. Yani belli bir toplum ve bölgede ortaya çıkan özel bir tarihi durumu tüm insanlık üzerine genelleştirilmesi bir hatadan başka bir şey olmadığı gibi delili olmayan bir teoridir. Bir başka bilimsel yanılğı da "Evrim değişimi sürekli aşağıdan yukarıya yahut geriden ileriye gitmektedir ve yaşanılan geriliğe yeniden hiçbir zaman dönmeyecektir." teorisi ki hiçbir sağlam delile dayandırılmamıştır. Tarihin gerçekleri bu iki teorinin aksini söylemektedir."²⁰¹ Dolayısıyla Frazer'in gözlemleri hiçbir zaman tüm insanlığın bir tarihi aşamada aynı durumda olduğunu kanıtlamaz. Gözlemlendiği şey ancak Hz.

¹⁹⁹ Kutub, *min-Kadaya-el-Fikri'l-Ma'asir*, s. 48.

²⁰⁰ Ankebût 29/28.

²⁰¹ Kutub, *min-Kadaya-el-Fikri'l-Ma'asir*, s. 47-48.

Lût'un kavminde olduğu gibi insanlığın asıl orijinal durumundan bazı kabileler ve klanların saptığını gösterebilmektedir.

Frazer'in inanç açısından insanlık tarihinin üç aşamaya bölünmesindeki teorisi tarihin gerçekleri tarafından reddedilmiştir. Din olgusunun insanların icat ettiği bir şeydir, bu hususta insanlık üç aşamayı geçirdikten sonra geri dönüşü olmaya bilim aşamasına yani dinsizlik aşamasına ulaştı nazariyesini yaymak için çabalamaktan çekinmediklerini görmekteyiz.

Frazer Asya ve Afrika'nın dağınık bölgelerinde birbirinden uzak kabileler arasında gözlemleri ve araştırmalarını devam etmiş tüm kabilelerin zihinlerinde Nûh tufanına dair kıssalar ve bilgiler yaşadığını görmüş ve dinlemiştir. Çünkü Allah unutulmamasını istemiştir. “*Şüphesiz, (Nûh zamanında) su bastığı vakit, sizi gemide biz taşıdık ki, bu olayı sizin için bir uyarı yapalım ve belleyecek kulaklar da onu bellesin.*”²⁰² Bu yüzden bir kabile ile diğer kabileler arasında bir bağ bulunmadığı halde Nûh tufanı hakkında hâlâ bilgi sahibi olmaları her bir kabilenin bu tufanın bilgisini dedelerinden aldığı gösterir ki Frazer gözlemlerinde böyle bir çıkarımda bulunmamıştır ve gerçeği kabul etmemiştir. Onun şaşırtıcı çıkarımı ise “Bu kabileler arasında fırtına hikâyesinin varlığı şunu gösterir ki semavi kitaplarda geçen Hz. Nûh'un tufan kıssası bu kabileler zihnindeki efsanenin bir uzantısı olacağına işaret etmektedir.” demesidir. Onun böyle bir sonuç çıkarması bilimsel geçerlilikten yoksundur ve eleştirmeye bile değmez.²⁰³

Frazer ve diğer batı bilim adamları neden dini kaynaklarına güvenmediler ve dini neden doğal bir deneyimsel bilgi olarak incelediler gibi soruların cevabı ise birçok meselede onların dini kaynaklarında geçen bilgiler ile araştırma sonucunda elde ettikleri bilgilerin birbirine zıt olmasında bulunabilir. Tahrif ve tebdile uğrayan dini kaynaklarına olan itimatlarını yitirmelerinden dolayı birçok hata yapmalarına rağmen kendileri icat ettikleri ilmî yöntemle bütün vakaların araştırılmasına ve incelenmesine olan güvenlerini her zaman koruyup inandılar. Fakat İslam dini tüm cihana gönderilen sonuncu semavi din olarak kaynakları güvenilir ve naklettiği

²⁰² Hâkka, 69/11-12.

²⁰³ Kutub, *min-Kadaya-el-Fikri'l-Ma'asir*, s. 49-50.

bilgiler ve kıssaların tümü akıl ve çağdaş bilimler ile asla çelişmez. Bu nedenle sağlam ve güvenilir bilgiyi İslami kaynaklarda aramak gerekir.

İslam'ın sağlam kaynakları insanların ilk atası Hz. Âdem tevhit inancı üzerine olduğunu ve ondan sonra on asır daha tek Allah'a iman edip yaşadıklarını tekit eder. Şirk ve sapkınlıkların ise sonradan ortaya çıktığını söyler. Üstelik Allah insanlardan bezm-i elest olayında söz almıştır.²⁰⁴ Sahih hadiste “Her doğan İslam fitratı üzerine doğar. Babası ve annesi sonradan onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar”²⁰⁵ ifadesi İslam dini yahut İlâhî din ve inancın doğuştan insan ile birlikte var olduğunu göstermektedir.

O halde insanlığın başlangıçta putperest olduğu ve asırlar sonra dindarlığa yöneldiği teorisi bir vehimden başka bir şey değildir ve hiçbir bilimsel delili yoktur. Antropologların geri kalmış kabilelerdeki putperestlik veya çok tanrıcılığa ilişkin gözlemleri insan hayatının başlangıçta bu fenomenle başladığını kanıtlayamaz. Çünkü tarihî gerçekler insanların tek Allah'a inanan kabileler halinde olduğunu ancak asırlar sonra o tek Allah'a inanıp yaşayanların soyundan gelenlerin çoktanrıçılığın ve sapkınlığın batağına düştüğünü göstermektedir. Dolayısıyla babaların imanını çocukları şirk ve sapıklık çukurlarına düşmekten alıkoymayacağı gibi çocukların şirk ve sapkınlığı babalarının tevhit inancı üzerine olduklarını ifade etmez. İnsanlık her ne zaman sapkınlık girdabına düştüğünde Allah peygamberler göndererek insanları şirkten ve dalâletten kurtarmış ve tarihin akışını iman ana çizgisine çevirmiştir. Bu silsile ilk defa Hz. Nûh'un ıslahçı ve resul²⁰⁶ olarak gönderilmesiyle başlamıştır. Bu şekilde insanlar doğru inançtan her saptığında peygamberler gönderildi ta ki tüm insanlığa gönderilen son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v) geldi ve “*Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim*”²⁰⁷ ilâhî risalet tamamlandı. Allah tüm insanlığa gönderdiği elçisine “(Ey Muhammed!) De ki: “*Ey insanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümrânlığı kendisine ait olan Allah'ın hepinize gönderdiği peygamberiyim. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, diriltir ve öldürür. O hâlde,*

²⁰⁴ A`râf, 7/172.

²⁰⁵ Bkz. buhârî, Cenâiz, 92; Ebu Dâvut, Sünne, 17; Tirmizî, Kader, 5.

²⁰⁶ Buhârî, bed-ü'l-Halk, 3.

²⁰⁷ Mâide, 5/3.

Allah'a ve O'nun sözlerine inanan Resûlüne, o ümmî peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız."²⁰⁸ Demesini emretti. Kısacası Allah'ın dini insanlık tarihi boyunca hiç değişmemiştir. Çünkü tevhit ve tevhide ait olan dinin yegâne temeli Allah'tır. Allah'ın zatı ise tek ve değişmez olduğuna göre ona ait olan inanç da değişmez olacaktır. Evet, "insan kaynaklı inançlar sürekli değişim ve dönüşüme uğrayıp"²⁰⁹ farklı şekillerde zahir olmuştur.

2. Cahiliyenin Ortaya Çıkışı

İnsanlık tarihine dini açıdan bakıldığında tüm insanların atası Hz. Âdem tevhidî inançla yeryüzüne gelmiş ve onun çağından itibaren asırlar boyunca onun neslinden gelen aileler hep tevhit inancı üzerine yaşamıştır. Büyük insan, toplumunun temelinde tevhit inancı varken ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla "*İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberlergönderdi.*"²¹⁰ Yani insanlık tek millet, tek inanç, tek din ve tek okul ile tarih sahnesine girmiştir.

Konunun tarihi açısından Dihlevî *el-Budur-ul Baziğa*'sında "Allah Teâlâ Hz. Âdeme İrtifâki ilimleri yani yaşam tarzlarını düzene koyma hususundaki ilmini vicdan yoluyla ve İktirâbî ilimleri yani tevhit, ahlâk, ibadetler ve adabı muaşeret hususundaki ilmini vahiy yoluyla ona verdi. Bu iki çeşit ilmini evlatlarına öğretti. Sonra nesilden nesile şifahi tarzda intikal ediyordu. Hz. İdrîs geldi ve bir takım yeni ilimler ve bilgileri ekledi. Ondan sonraki asırlarda onun eklediği ilimler insan toplumları arasında milletlerin kuruluşunun temelini oluşturdu. Zamanla Hz. İdris'in bıraktığı ilimler tahrif edildi, cehalet ve batıl ile karıştırıldı, insanlar Allah'a ibadeti bırakıp şirke ve günaha yöneldiler. Bu insan tarihinde Âdemoğullarının ilk sapkınığa düşmesiydi. Hz. Nûh gelince bu cehalet ve batılın karşısında uzun süre dimdik durdu"²¹¹ ifadelerini kullanır. Böylece insanlık tarihinde ilk defa ortaya çıkan sapkınlık ve cehalet²¹² karşısında duran isim olarak adını tarihe yazdırmıştır.

²⁰⁸ A'râf, 7/158.

²⁰⁹ Kutub, *min-Kadaya-el-Fikri'l-Ma'asir*, s. 51-52.

²¹⁰ Bakara, 2/213.

²¹¹ Dihlevî, *el-Budur-ul Baziğa*, s. 249.

²¹² İnsan toplumunun ilk kuruluşu İslam akidesi üzerine bina olduğu ve asırlarca tevhit inancı sağlam bir şekilde devam ettiği ve on asırlar sonrasında itibaren yavaş yavaş tevhit akidesine sapkın fikirler ve şirk olgusu karışmış olduğu ve bu şekilde şirk, putperestlik ve diğer dinler sonradan

Bu noktada dikkat çekici sorular şunlardır: Hz. Âdem ile Hz. Şit ve Hz. İdris'in eğittiği insan, salim fitratına uygun olan tevhit inancı çizgisinden ayrılıp sapkınlığa düşmesi nasıl olmuştur? Kökeni ve kaynağı nedir? Bu cehalet o dönemde nasıl insan tabiatının derinliklerinde kök salabilmiş ve insanlığı yaygın sapkınlığa maruz bırakabilmiştir?

Bu hususta müfessirlerin genel algısı cahiliye ve sapkınlıkların kaynağı olarak bazı şahısların kutsallaştırılması, aşırı derece yüceleştirilmesi ve ilahlaştırılması söylenir. Bu algı Kur'ân'da zikredilen Hz. Nûh kavminin peygamberlerine karşı “Şöyle dediler: ‘Sakin ilâhlarınızı bırakmayın. Hele hele Vedd’i, Süvâ’ı, Yeğûs’u, Ye’ûk’u ve Nesr’i hiç bırakmayın.’”²¹³ Sözlerinden dolayı oluşmuştur. İlâh sandıkları bu kişiler aslında Allah’ın salih kulları olduklarından dolayı ilk başta hürmet göstermek ve unutmamak için heykellerini yaptılar ve sonradan gelen nesillere şeytan, babalarınız bunlara tapıyorlardı vesvesesiyle saptırdı.²¹⁴ Bu yüzden müfessirlerin genel görüşü insanlık tarihinin ilk sapkınlık girdabına düşme kaynağını şahısları kutsallaştırmak²¹⁵ olmuştur. Bu görüş sadece Nûh sûresinin yirmi üçünü ayetinin tefsîri açısından tercihe şayandır. Fakat bu noktaya dair “Allah’tan başkasına ibadet ve kulluk etmeyin. Doğrusu ben sizin adınıza elem dolu bir günün azabından korkuyorum.” Kavminin inkâr eden ileri gelenleri, “Biz, senin ancak bizim gibi bir insan olduğunı görüyoruz. İlk bakışta sana uyanların da ancak en aşağılıklarımızdan ibaret olduğunı görüyoruz. Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Aksine sizin yalancı kimseler olduğunuzu sanıyoruz” dediler.”²¹⁶ gibi âyetlere dikkat edildiğinde Hz. Nûh’un şefkatli, nazik davetine karşı o asi ve kibirli kavmi tarafından Hz. Nûh’un insan olduğunı delil olarak sert tepkilerinden anlaşılın onların sapkınlığa düşmelerinin kaynağı sadece şahısları kutsallaştırmak değildir. Onlar insandan peygamber gönderilmesine karşı olduklarını belirtmişlerdir.

müstakil dinler, mezhepler ve teoriler olarak arz-ı endam ettiği yukarıda ve önceki bölümlerde geçen ayetler, hadisler ve tarihî gerçekler ışığında anlaşılmaktadır.

²¹³ Nûh, 71/23.

²¹⁴ Bkz. Buhâri, et-Tefsîr, 71.

²¹⁵ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Şur'âni'l-'azîm*, IXIII, 142-144; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIX, 206-210.

²¹⁶ Hûd, 11/26-27.

Hız. Nûh kavminin şirk inancına yönelmelerinin felsefesi sonradan mezhepler ve dinler tarihinde “Sâbiîler”²¹⁷ olarak adlandırılan Allah’a yaklaşmanın yegâne yolu ruhâniyât vasıtasıyla mümkün olduğuna inanırlar onların ruhâniyâttan kasıtları Kur’ân’da “*Emri, uygun yol ve yöntemle yerine getirenlere*”²¹⁸ ifadesiyle zikredilen görevli meleklerdir. Yani onlara göre her bir ruhânî gök cisimlerinden bir bedeni vardır ve onunla beden arasındaki ilişki beden ile ruh arasındaki ilişki gibidir. Onların göksel heykellerden kasıtları her biri kendi yörüngesinde hareket eden yedi hareketli gezegenlerdir. Ve bu hareketler sonucunda maddi dünyalarda etkileşimler oluşur. Onlara göre Allah’a yaklaşmanın yolu insan aracılığıyla olamaz. Sadece her zaman görülmesi mümkün olmayan ve dünyadaki her şeye etkisi olan yedi gezegenin ruhları aracılığıyla olur. Bu düşünce devamında ruhâniyâta tapmaya başladılar. Bu ruhâniyâtların görülmesi mümkün olmadığı için ibadet esnasında gezegenlerin heykellerine yönelip onlara teveccüh ederek ibadetleri yerine getirmeye başlamışlardı ancak bu gezegenler çıkış batışlarından dolayı her zaman görülmesi mümkün olmadığı için onların sembolleri mahiyetinde bir takım heykellerini yaptılar ve ibadetlerinde aracı olarak düşündüler. Onların tüm ibadetleri gökteki gezegenlere ve yıldızlara saygı göstermek ve anmak çerçevesindeydi. Çünkü onlar Allah’a yaklaşmak için insanoğullarından gelen peygamberler ve İlahî Risâletlerin vasıta olmadığını düşünüyorlardı.²¹⁹ Bu durum tarihteki tüm müşriklerin peygamberlere karşı “*(Bizim gibi) insanlar mı bizi doğru yola iletecekmiş?*”²²⁰ ifadelerinden anlaşılmaktadır. Fakat şaşırtıcı husus şu ki onlar tüm öğretilerini Azimun ve Hermes’ten aldıklarını söylüyorlardı. Hâlbuki Azimun Hz. Şit, Hermes ise Hz. İdrîs’tir ki her ikisi de insandı ve Allah’ın büyük peygamberiydi.²²¹ Ancak bu grubun resmi bir teori ve mezhep sahibi olarak ortaya çıkışı Hz. İbrâhim zamanında gerçekleşmiş ve Hz. İbrâhim bu teoriye karşı ilmî ve amelî yönden onlarla münazaraya girip iptal etmiştir.

²¹⁷ Tüm gezegenlerin göksel ruhlara sahip olduğuna inandılar. “روحانيات” ve “عقول مجردة” kavramını o ruhlara isim olarak kullandılar ve insanı Tanrı’ya yaklaştıran ilahî bir araç olarak kabul ettiler. Bu görüş sayesinde dünyadaki tüm doğal ve sosyal gelişmeler ve beşeri olaylar üzerinde astronomik yahut gezegenler ve yıldızların etkilerine inanan Sâbiî’lik sapkınlığı ortaya çıkmış ve Hz. İbrahim Sâbiî’lik sapkınlığına karşı gelmiştir. Geniş bilgiye ulaşmak için Bkz. Şehristânî, *El-Milel ve’n-Nihal*, II, 5-55.

²¹⁸ Nâzi’ât, 79/5.

²¹⁹ Geniş bilgi için Bkz. Şehristânî, *El-Milel ve’n-Nihal*, II, 5-55.

²²⁰ Teğâbun, 64/6.

²²¹ Geniş bilgi için Bkz. Şehristânî, *El-Milel ve’n-Nihal*, II, 5-55.

Dihlevîye göre “bu grubun düşüncesinin temeli Hz. Nûh zamanında veya ondan biraz önceden Hz. İdrîs’in İlm-i ahkâm-ı nücûm hususundaki öğretilerinin tahrif edilmiş hali üzerinden atılmıştır. Vedd, Sûvâ, Yeğûs, Ye’ûk ve Nesr’e tapmaları, şahsiyetleri ilahlaştırmalarıdır ve bu sapkınlıklarının bir tarafıdır. Diğer taraftan nevilerin erbabına yahut (göksel varlıkların ruhlarına) tapmak da o çağda ortaya çıkmıştı. Hz. İdrîs’in miras bıraktığı İlm-i ahkâm-ı nücûmu tahrif edip ve asıl kullanım alanından çevirip cahilce kavrayışlarından Hz. Nûh kavminde bu inanç ve düşünce ortaya çıkmıştır. Ancak Hz. İbrâhim dönemindeki Sâbiîlik unvanını alıp sistematik bir mezhebe döndüğü gibi gelişime erişmemişse de Âdemoğlunun tarihinde ilk cahiliyetin zuhurunun tespiti olduğu görmezden gelinemez. Böylece câhiliyenin insanlık tarihinde ilk defa ortaya çıkmasının nedeni Hz. Şit ile Hz. İdrîs’in mirasının doğru kullanım alanından saptırılması ve Allah’a ibadeti bırakıp nevilerin erbabına tapmaya başlanması, irtifâkâtların yahut (esbap ilminin) fesada uğraması insanlar insanlığın salim huyundan uzaklaşıp ahlaksızlık ve günah bataklığına düşmeleriyle başlamıştır. Sonunda bu sapkınlık Hz. Nûh kavmine bulaştı.²²² Dihlevî insanlık tarihinin tüm çağlarında ortaya çıkan farklı sapkınlıkların illet ve sebeplerini beyan ederken ilk câhiliyenin yani Hz. Nûh kavminde zuhur eden sapkınlığın özellikleri irtifâkâtları terk etmekte aşırı gitmek (ifrat etmek), insanlık sıfatlarını terk edip hayvanlık sıfatlarını seçmek ve şeytana uymaktı. Hz. İbrâhim zamanındaki ikinci cahiliyenin özellikleri doğru din seçme hususunda Allah’ın ihsanına nankörlük ederek inanca dair insana verilen salim fitratının penceresinden bakmamak, teslimiyet, ibadet ve yakınlığı salim fitratın ötesinde aramaktı. Hz. Peygamber Efendimizin çağındaki cahiliyenin özellikleri ise Yahudiler, Hristianlar ve İsmailoğulları Arapların Hz. İbrahim’in hanîf milleti olarak kalmayıp bu milletin diğer hurafe, batıl ve şirkle karışmasıydı.²²³

3. Kara Tufanından Küresel Tufanlara

Hz. Nûh kıssasındaki diğer bir nokta azab-ı İlâhî’nin büyük bir tufan şeklinde inmesidir. Bu tufan Tevrât’tan Kur’ân’a kadar tüm semavî kitaplarda geçmektedir. Ancak bahsedilme şekli ve sağlamlığı bakımından israiliyat kaynaklarındaki ile

²²² Dihlevî, *el-Budur-ul Baziğa*, s. 249-250; Dihlevî, *Te’vîlü’l-Ehâdis*, s. 18.

²²³ Dihlevî, *el-Budur-ul Baziğa*, s. 251.

İslâmî kaynaklarınki farklıdır. “İsrailiyat kaynaklarındaki mesela *Tevrât, Eshâh, 6. 7. 8.* şöyle geçiyor: Nûh zamanındaki tufan tüm yer küresini kapsayan ve dünyada hayatta kalan kimseyi bırakmayan küresel bir hâdiseydi. Maurice Bukay’ın bilimsel kazıları ve araştırmaları Nûh Tufanı’nın milattan önce 21 ve 22 yüzyıllar civarında olduğunu ve o çağda Mısır ve Babil de dâhil olmak üzere yeryüzünün çeşitli yerlerinde çeşitli uygarlıklara tanık olduğunu ve bu medeniyetler her zaman ayakta kaldıklarını ve bunların Nûh tufanından etkilendikleri ispatlanmamıştır. İlahî vahyin herhangi bir çelişkiden münezzeh olduğu açıktır. Dolayısıyla, Tevrat’taki fırtına kıssasının anlatımı tahriften yoksun değildir. Ve bu tahrif ya nesilden nesile aktarılan sözlü sözlerin hatalı iktibasları veya yanlış kayıtlar sonucu meydana gelmiştir.”²²⁴

Kur’ân-i Kerîm’de tufan olayı Allah’ın kapsayıcı bir azabı olduğunu, Hz. Nûh’un kâfir oğlu da dâhil kavminden hiçbir kâfiri hayatta bırakmadığını belirtmektedir. Kur’ân’ın kıssasına göre su yerden kaynayıp çıktı ve gökten de kesintisiz yağmur yağdı hatta yüksek dağları bile aştı. Fakat yer küresinin tümü su altında kaldığına ve tüm yeryüzündeki canlıların helak olduğuna dair herhangi bir işaret yoktur. Kur’ân’ın beyanından sadece Hz. Nûh’un yaşadığı bölgede vuku bulduğu ve tüm kâfirleri helâk ettiği ve o tufan gününde yeryüzünün diğer bölgelerinin durumu hakkında hiçbir açıklama yapmadığı anlaşılır. Böylece kıssanın Kur’ân’da geçen şekli bilimsel gerçeklerle hiçbir çelişkisi yoktur.

Hz. Nuh’un kavmi Irak’ın güneyinde bugünkü Küfe Bölgesi’nin etrafında yaşıyordu. Cudi Dağı, Cezire-i İbn Ömer’in Şırnak iline bağlı ilçe merkezi karşısındaki dağ ve Türkiye ile Suriye’nin karşılaştığı bölgede ve Dicle Nehri’nin doğusunda ve Suriye’nin Ain’i-Dîvâr bölgesinden açıkça görülebilir.²²⁵

Tarihsel açıdan bakıldığında Irak’ın Rafidin şehrinin antik tarihi aşağıdaki üç dönem ile hatırlanmaktadır. “Eski Taş Devri: Seville adlı bir arkeolog 1954 yılında bu dönemin izlerini buldu. Yeni Taş Devri: 1948 yılında Braidwood adlı arkeolog Süleymaniye şehrinin batısında yer alan Jermo köyünde arkeologlar bu tarihi merkezi kırsal toplumların ortaya çıkmasından kısa bir süre sonrasına yani yaklaşık 6500 yıl milattan önceye bağlar. Musul’un güneyinde yer alan Hasuna Tepesi’nde

²²⁴ El-Mehdi Muhtâr, *ed-Dîn İlm’un-ve-leyse-Felsefe*, (Kâhire: Dâru’l-Meârif, 1999), s. 156-157.

²²⁵ Ebu Halil Şevkî, *Atlasü’l-Kur’ân*, s. 25.

dönemin kültürü de gözlenmiştir. Bu kültürün diğer örnekleri Kuzey Irak'ın çeşitli yerlerinde de keşfedilmiştir. Alman arkeolog Max von Oppenheim Habur Nehri'nin çıktığı Suriye'nin Ras el-Ain bölgesinin yakınlarındaki Halef Tepesinde Yeni Taş Devri'nden benzer örnekler bulmuştur. Bakır Devri: İçinde bulunduğumuz çağın uygarlığını içinde barındıran Rafidin vadisinde uç önemli yerde görülmüştür Rafidin'in güneyindeki eski Ubaid Tepesi kasabası yakınlarındaki British Museum Group tarafından Dr. Hull yönetiminde keşfedildi. Tarihçi Leonard Woolley araştırmasına devam etti ve Ur kasabasında dini motifli rengârenk çanak çömleklere rastladı. Uruk döneminin uygarlığı bir Alman grubu tarafından keşfedildi. Caamdetü'n- Nasr zamanının uygarlığı bu çağın eserleri 1920 yılında eski Kîş ve Şurubâk bölgesi Camdetü'n- Nasr yakınlarındaki küçük bir tepede Langdon adlı bir arkeolog tarafından bulundu. Tarih kitaplarına göre bu devrin sonunda Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bölgesinde kasıp kavuran büyük bir fırtına meydana geldiğini ve Ur, Uruk, Kîş ve Şurbak bölgelerindeki kazılar ilk insan nesilleri zamanında büyük taşkınların meydana geldiğini kanıtlamıştır. Camdetü'n- Nasr medeniyeti ve döneminin sonunda büyük bir sel meydana geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Ve B.B.C. radyo ağı 14/09/2000 tarihli "Bu Sabah Dünyayı Dolaş" programında da bu araştırmaların sonuçlarından bahsetti."²²⁶ Buraya kadar konuyu zenginleştirmek için özellikle ele aldığımız Nûh tufanına dair dini anlatıların insan bilimsel bulgularına uyarlanması hakkında kısaca tarihsel incelemesi gerçekleştirilmiştir.

Bu noktada Dihlevî'nin felsefesine göre te'vîl ilmine ait olan ve incelenmesi gereken husus Hz. Nûh kavmine gelen azabın sebeplerini anlatmaktır. Sapkınlıklarından dönmedikleri durumda azap geleceğinden kavmini uyarması, gemi yapıp ona inanlara ek olarak her hayvandan ve bitkiden bir çift gemiye alması ve tufan azabının özellikleridir.

Dihlevî der ki "Nûh kavmi kötü ve kâfir bir kavim oldukları için tüm insanî irtifâkları yani edep, ahlak ve insanî güzel davranışları bozup ayaklar altına almışlardır. Bu sebeple Allah ile onların arasındaki bağ tamamen kopmuştu. İnsan bedenine sahip olmalarına rağmen insanlık anlamından ve kavramından tamamen uzaktılar. Neticede bu halkın üzerindeki İlâhî gazapMele-i Âlâ'da zahir oldu ve

²²⁶ Daha geniş bilgiye ulaşmak için Bkz. Şevkî, *Atlasü'l-Kur'ân*, s. 25-27.

Allah bu kavme gazap ve şiddetli bir lanetle baktı ve onların yok edilmesine karar verdi. Dolayısıyla İlâhî hikmete göre o insanların uyarması ve onlara rehber gönderilmesi zaruriydi. Çünkü hakkın farklı dilleri ve birçok inayetleri vardır. Eğer Cenâb-ı Hak bir dille bir toplumu lanetlemişse başka bir dille onları o gelecek lanet ve azap hakkında uyarır yani peygamberlerini uyarıcı olarak gönderir. Zira tüm nevilerin yahut mahlûkatın yok edilip dünyevî ve semâvî sebepleri gözetilmeksizin baştan yaratılması büyük bir şer ve İlâhî iradeye aykırıdır. Dolayısıyla inâyeti İlâhî tüm nevilerin köklerinin yaşatılması için gemi yaptırılıp tüm mümin kulları tüm hayvandan ve ekilmeden kendiliğinden çıkan bitkiler hariç tüm bitkilerden bir çift alınmasıyla zemin hazırladı.²²⁷

Dihlevî'nin yukarıdaki ifadesinden anlaşılan Hz. Nûh kavminin azabındaki asıl sebep bu kavmin insanî huylardan uzaklaşıp hayvanlar gibi davranmaları Allah'ın gazabı, laneti ve cezalandırma kararını gerektirmiştir.

Dihlevî Hz. Nûh'un şahsiyeti hakkında "Nûh'un güçlü bir hayvanî yahut nefsanî güce sahip olmasına rağmen nefsinin melekûti güce erişmesinin sayesinde kurbi nevâfil'e ulaşmıştı. Böylece onun ayn-ı sâbite'sinde Cenâb-ı Hak nefsinin fitratına uygun olarak tecelli etmiştir. Bu yüzden çok yüksek himmetle kavmini uyarması ve azaptan kurtarılmaları için mücadele vermiştir."²²⁸Dihlevî'ye göre nâfile makâmı Allah'a yakınlık makamlarından biridir. Ve bu yakınlığa kulun tamamen kendi düşüncelerinden arınıp ilâhî iradeye uygun hareket etmesi neticesinde erişilir. Bu makamda kul kendi iradesi ve gücünü tamamen unuttur ve kendisini tüm fani varlığıyla Allah'ın gücü ve tasarrufunda görür. Bu yüzden kurb'i-nâfile ashâbı herkesten daha çok Allah'ın tabiattaki harikulade olaylarının kaynağı olur. Hz. Nûh nâfile makâmının kemâlına erişip kendisini İlâhî iradenin kaynağı olarak gördüğü için tüm çabalarıyla kavminin helak olmasına dikkatini vermesinin sonucunda kavmi helâk olmuştur.

Dihlevî, *El-Hayrû'l-Kesir*'de peygamberlerin özelliklerine dair ince noktaları belirtmektedir. Her bir peygamberi Allah'ın bir isminin himayesi altında değerlendirir ve esmâü'l-hüsnâ'dan bir isim bir peygamberin şahsiyetini etkiliyorsa

²²⁷ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 18-19.

²²⁸ Dihlevî, *et-Tefhimâtü'l-İlâhîye*, II, 71.

Allah'ın o ismini peygamberin hâl ve konumunun tespit ve teşhisinin kaynağı olarak tanıtır. Hz. Nûh'tan önceki peygamberlerin hâl ve konumunun tespit ve teşhis kaynağını beyan ederken Hz. Âdem'i El-Mürîd ismi altında, Hz. Şit'i El-Vehhâb ismi altında ve Hz. İdrîs'i Es-Subbuh ismi altında olarak belirtmiştir. Hz. Nûh'un şahsiyetini etkileyen ise El-Kuddûs ismidir. Dihlevî'ye göre Es-Subbuh ile El-Kuddûs isimleri Allah'ın tenzih-î isimlerindedir. Allah'ın tenzih-î isminin terbiyesi altındaki peygamberler hep “منذرين” yani uyarıcıydılar. Tüm kavmi helâk olan peygamberler uyarıcı sınıfından olan peygamberlerdi. Dihlevî'ye göre Hz. Nûh'un hâl ve konumunun tespit ve teşhisinin kaynağı El-Kuddûs'tü ve bu isim Es-Subbuh isminin şerhi ve tafsilidir. Yani Hz. Nûh kişilik açısından tıpkı Hz. İdrîs'in âlem-i ulvide Allah'ın iradesinin kaynağı olması gibi âlem-i süflide Allah'ın iradesinin kaynağı idi. Tufan azabının inişinin sırrı El-Kuddûs isminin etkisinin özelliklerinin yanı sıra yoğun bir mizaca da sahip olmasıydı.²²⁹

Dihlevî'nin yukarıdaki açıklamasına göre bazı kavimlerin başına gelen musibetler ve azaplar ve onlar hakkında Mele-i Âlâ'da Allah'ın gazabı ve lanetinin inmesi gibi olaylarda o kavimlere gönderilen peygamberlerin özel istidatları da büyük rol oynamıştır.

Nûh tufanı ile ilgili Dihlevî'nin felsefesine göre bir kavmin azaba uğramasına hüküm verildiğinde o kavim için çevresel gereklilik açısından en yakın azap yolları düşünülür. Nûh kavmi ise daha çok kıyı kesimlerinde yaşıyordu ve çevre koşulları açısından en uygun azap, su tufanıydı. Binaen Dihlevî'nin yorumuna göre “o kavme azap indirilmesi için Allah'ın takdiri büyük bir hava olayı bekledi. Göksel ve karasal esbaplar ve vesilelerin hepsi koordineli bir su fırtınasının ortaya çıkmasına ortam hazırladı ve bu tufan sonucunda Allah'ın Nûh kavminin azaba uğraması hakkında verdiği hüküm yerine getirildi. Çünkü her bir büyük hadise birçok İlâhî inâyetin zaruretine dayanmaktadır. Tıpkı yeryüzündeki doğanın üzerindeki İlâhî-inâyet yahut Allah'ın nimeti, gökteki gezegenler ve yıldızların ahkâmına dair İlâhî-inâyet yani tedbir ve takdiri İlâhî ve insanlar için konulan nizam-i İlâhî gibi Allah'ın inâyetidir. Dolayısıyla biraz ilmi olan kimse bu nimetlerden birine bakıp diğer nimetleri görmezlikten gelir. Olayı başka nimetlere nispet edenleri inkâr eder. Ancak doğru

²²⁹ Dihlevî, *el-Hayrül-Kesir*, s. 66.

bilgi ise bir olayın meydana gelmesi için kullanılan tüm İlâhî inâyetleri kapsayan bir şekilde yorumlanması ve gerekçelendirilmesi gerektiğidir. Şöyle ki Hz. Nûh'un ilmi ve yaşadığı makamların tümü yukarıda bahsi geçen İlâhî inayetlerden doğmuştur. Allah onu ikinci Âdem unvanıyla şereflendirerek uyarma, emretme ve İlâhî takdirin tahakkuk bulmasına zemin hazırlayıcı bir şekilde kâfirlere karşı gelmesi için göndermiştir. Bu konuda peygamberlerin yol ve yöntemi ibret alınma bakımından insanlar için ilk örnek Nûh kavmidir.²³⁰

Yukarıdaki kazılar ve araştırmalardan Nûh tufanının küresel bir tufan değil bölgesel bir tufan olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada Dihlevî kendi yöntemiyle sadece tufanın gerçekleşmesinin sebeplerine önem vermektedir.

4. Nûh ve Kavminin Özellikleri

Dihlevî peygamberler ve kavimlerinin olaylarını şöyle te'vîl eder. Her bir peygamber ve kavminin özellikleri ve istidatlarına bakıp Peygamberler arasındaki şeriat ve menhec farklılıklarının sırrını açıklar. Bu şekilde Dihlevî Hz. Nûh ve kavmini doğuştan gelen fitratındaki özelliklerini inceler ve bu özelliklere göre ağır bir şeriatla yükümlülükleri hususunda der ki “ kısacası Hz. Nûh'un hayvanî gücü çok güçlü olduğu için ruhunun kemaline ulaşmasını engelleyen bir perde gibiydi. Ve kendilerine gönderildiği o kimselerin çoğunun durumu da böyleydi. Bu yüzden hayvanî güçlerini yenmek ve salim fitratlarını uyarmak için devamlı oruç tutmak ve ağır ibadetleri yerine getirmek gibi onlara ağır bir şeriat yüklendi. Onlar hayvanî güçlerine eğilimleri nedeniyle ev bilgeliğinin ayrıntılarını ve tekniklerin kazanılmasını daha az kavrayabildikleri için bu konulardaki tefekkür ilimleri ona inmemiştir. Ve hayal gücünü kullanmaktan devamlı uzak durmuş. Yani belirli ilimler ve bilgilere daha fazla erişmek için hayal gücünü kullanmamıştır. Ve Hz. İdrîs'in miras bıraktığı ilme hiç yönelmemiş ve hiçbir sahada istifade etmemiştir.²³¹

Hz. Nûh'un Hz. İdrîs'ten miras kalan yıldızlar ve gezegenler hakkındaki ilimlere yönelmemesinin nedeni, o ilimlerin tahrif edilip bozulmasıydı. Hz. Nûh kavminin sapkınlığının kaynağı bu tahrif edilen ilimlere dalıp düştükleri şirk ve

²³⁰ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 19.

²³¹ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 18.

sakınlıktan onları kurtarmak için gelmişti. Bu sebeple Hz. Nûh o ilimlere yaklaşmamıştır.

C. DİHLEVÎ'YE GÖRE HZ. NUH'UN ÖĞRETİLERİ

Bu noktada Dihlevî “insan ırkının hayatta kalması hususunda Hz. Nûh’a ilham olduğunu ve kendisine insan yaşamının gelişmesi hakkında bazı bilimler yani geçim bilimleri, teknoloji ve yaşam biçimlerine dair bir takım bilgiler verildiğini, bu bilgileri vasiyetler aracılığıyla evlatlarına ve sonraki nesillere bıraktığını, ona “ علم الفتن ” fitneler ilmi verildiğini yani gelecekte vuku bulacak Deccal fitnessi hakkında haber vermesi. Tıpkı, Hz. peygamber’in hadisinde geçtiği gibi tevhit ilmi, ibadet ahkâmı, behimi tabiatın kahrı hakkında bir şeyler ve melekûti gücü takviye edilmesi hakkında yani tezkiye ilmi verildiğini”²³² söylemektedir.

Dihlevî’nin terminolojisine göre, Hz. Nûh öğretileri bir takım irtifâkî bilgiler yani yaşam ve geçim kuralları hakkındaki bilgiler, uyarıcılığa dair öğretileri ise fitneler hakkında haber vermesi, düşünme ve ibadet etmeye dair öğretileri tevhit ve ibadet ahkâmını açıklaması ve ıslahçılığa dair öğretileri tezkiye ilminden ibarettir.

IV. HZ. HÛD VE HZ. SALİH KISSASI

Dihlevî Hz. Hûd ve Hz. Salih kıssasını bir başlık altında zikrediyor. Bunun sebebi, bu iki peygamberin ruhânî ve nefsânî durumu, kavimlerinin kâfirliği, Mele-i Âlâ’da onlar hakkında gazap, azap ve helak kararının verilmesinin durumu, Allah’ın lütfuyla o iki kavime Hz. Nûh gibi iki uyarıcı olarak gönderilmesinin durumu ve kavimlerinden iman edenlerin azap ve helaktan kurtarılması için tedbirler almalarının durumu bakımından Hz. Nûh’un kıssasına benzemektedir. Bu iki peygamber de uyarıcılık görevini yerine getirmek için gönderilen peygamberlerdendi. Her ikisinin de kalpleri müminleri kurtarma düşüncesi ve çabasıyla dolup taşmaktaydı. Bu ikisi de doğaya ve çok tanrıya tapma geleneğini ortadan kaldıracak bir şeriatla gönderilmiştir.²³³ ifadesiyle konuya girmektedir.

²³² Dihlevî, *Te’vilü’l-Ehâdis*, s. 20.

²³³ Dihlevî, *Te’vilü’l-Ehâdis*, s. 20.

Genel olarak bu iki kıssa Hz. Nûh kıssasına benzer. Ancak olayların detayları ve olayların zamansal ve mekânsal bakımında farklı özellikler içerdiği için her bir kıssa hakkında ayrı ayrı durmak gerekmektedir.

A. HZ. HÛD

İslami kaynaklarda Hz. Hûd'un şeceresiyle ilgili farklı rivayetler aktarılmakta "Hûd b. Şaleh b. Arfehşed b. Sâm b. Nûh'tur. Diğer bir rivayete göre Eber b. Şaleh b. Arfehşed b. Sâm b. Nûh'tur. ancak Hûd b. Abdullah b. Rebâh b. El-Hulud b. Âd b. Us b. Aram b. Sâm b. Nûh'a ulaştırılması daha şühret bulmuştur. Hz. Hûd Âd kabilesine mensuptu ve onlar Ahkâf bölgesinde yerleşen Araplardı. Ahkâf ise o bölgedeki kum dağlarının adıdır. Yemen beldesinin Umman ile Hadramevt bölgesi arasında eş-Şecer ismiyle tanınmış ve vadilerinin adı Mugîs"²³⁴ olarak geçmektedir. Âd kavmi büyük sütunlar ile kurulan kamplarda yahut çadırlarda yaşıyorlardı.²³⁵ Kur'ân'da onların yaşam tarzlarıyla ilgili "Ey Muhammed, rabbinin ülkelerde benzeri yaratılmayan sütunlar sahibi İrem şehrinde yaşayan Âd kavmin'e ne yaptığını görmedinmi"²³⁶ ayetteki bu Âd'tan kasıt o ilk Âd kavmidir. Ki Nûh tufanından sonra ilk defa putperestliğe yönelen ve Samet, Semut ve Her isimleriyle tanılan putlara tapıyorlardı.²³⁷

Şevkî Ebu Halil (ö. 2010) *Etlesü'l-Kur'ân*'da Taberi'nin (ö. 310/923) *Kasâsü'l-Enbiyâ'sı*, Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) *Kasâsü'l-Enbiyâsi* ve diğer asıl kaynaklardan naklen "Hz. Hûd ilk Arapça dilde konuşan peygamber olduğu nakledilmiştir. Ve Âd kavminin evlerinin kalıntıları Ahkâf bölgesinde Hadramevt'in kuzeyinde mevcuttur. Ve Ahkâf'ın kuzeyinde ve Umman'ın doğusunda Rub-ul-Hâlî'de Ved, Suvâ, Yegûs, Yeûk ve Nesr putlarına tapıyorlardı. Hz. Hûd'un kavmi Hitâr isimli puta tapıyordu. Helâk olan Âd kavminden kasıt o ilk Âd kavmidir. İkinci Âd kavmi Kahtan bölgesinden Sebe'ye kadar Yemen'de oturan birinci Âd kavminin kollarındandır. Ki Semûd kavmi olduklarını söylüyorlar. Hadramevt ahalisi derki Âd kavminin helâk edilmesinden sonra Hz. Hûd Hadramevt diyarına yerleşerek orada vefat etmiş ve o bölgenin doğusunda Berehût vadisinin yakınlarında defnedilmiştir.

²³⁴ Bkz. İbn Kesîr, *Kasâsü'l-Enbiyâ*, s. 88.

²³⁵ İbn Kesîr, *Kasâsü'l-Enbiyâ*, s. 88.

²³⁶ Fecr, 89/6-8.

²³⁷ İbn Kesîr, *Kasâsü'l-Enbiyâ*, s. 88.

Ve Filistin’de haksız yere Hz. Hûd’a atfedilen bir türbe vardır.”²³⁸ İfadesini aktarmaktadır.

Hz. Hûd’un ismi Kur’ân-i Kerîm’de yedi defa A’râf, Hûd ve Şuarâ sûrelerinde zikredilmektedir.²³⁹ Ve Hz. Hûd ile kavminin kıssası A’râf, Şuarâ, Hûd, Müminûn ve Ahkâf, sûrelerinde tafsil ile ve Kamer, Zâriyât ve Hâkka sûrelerinde ise icmalî şekilde zikredildiğini görmekteyiz.²⁴⁰

Belki Kur’ân’da bu kıssanın tekraren geçmesinin nedeni Hz. Hûd ve kavminin bedevî Araplardan olmasıdır. Kur’ân’ın ilk muhatabı olan Mekke ehli yani Kureyşiler ticaret için Yemen’e giderken sürekli o helâk olan ve azaba uğradıklarını belirten kalıntıları bulunan Âd kavminin yaşadığı bölgeyi gözleriyle görüyor ve oradan geçiyorlardı. Kur’ân’ın indiği çağda Arapların zihninde Âd kavminin olayı hakkında bilgiler vardı. Kur’ân-i Kerim’in inkâr edilmesi imkânsız ve tarihi kalıntıları somut şekilde görülen bir kavmin azaba uğradığını örnek getirmesi davet üslubuna uygun ve tesirli bir yöntemdir. Bilakis eğer Kur’ân-i Kerim Arapların nezdinde bilinmeyen ve kıssa hakkında hiçbir fikirleri olmayan bir tarihi olayı örnek getirseydi bedevî ve ümmî bir toplum için pek tesirli olmayacaktı. Genel olarak Araplar işittikleri ve gördükleri aracılığıyla Kur’ân’da geçen kıssalar hakkında kesik ve dağınık doğru ve yanlış olsa da az çok bilgileri vardı.

Kıssanın tarihi boyutunu uzatmadan Dihlevî’nin te’vîl ilmindeki yöntemi bağlamında temel hedefine girerken bu kıssanın Hz. Nûh kıssasına benzediği için çok detaylı ve tafsille fazla genişletmeden sadece Âd kavminin rüzgâr fırtınasının niteliğini şöyle beyan ediyor. “Âd kavminin yerleştiği Ahkâf bölgesi kumlu bir bölge olduğu için ve havası çok kuru ve sıcak olduğundan dolayı o kavim için en yakın azap kaynağı hava fırtınasıydı. Bir süre sonra yağmur durdu ve geçim kaynakları mahvolunca Allah’a yalvarıp dua ettiler ve bu dualar neticesinde melekûti güçleri uyandı ve sonra işledikleri sapkınlıklardan dolayı sorguya çekildiler ve kınandılar. Eğer onların melekûti güçleri uyanmayıp kendi hallerine kalsaydılar hayvanlar gibi özgür kalacaktı ve hemen azaba uğramazdılar. Suçluluklarına dair melekûti

²³⁸ Bkz. Ebu Halil Şevkî, *Atlasü'l-Kur’ân*, s. 30-31.

²³⁹ A’râf 7/65; Hûd 11/50-53-58-60-89; Şuarâ 26/124.

²⁴⁰ Bkz. Cum’a Ali Abdulkâdir, *İttihâfü'l-Mennân-fî-Kasasi'l-Kur’ân*, (Kâhire: Câmi’atü'l-Ezher-Külliyetü-Üsulüddîn, 2003/1428), s. 68-69.

özenlerinin ortaya çıkması ve vicdanlarının uyanmasından dolayı lanetlendiler. Kara bulutun yavaşça geldiğini gördüklerinde yağmur yağacağını düşündüler. Hızlı gelmesini çok istedikleri o bulutlar Allah'ın gönderdiği azaptı onlara yaklaşıncaya sert bir rüzgâra dönüştü ve o kavmi tüm cihetten kavrayıp helak etti.”²⁴¹ Dihlevî bu ifadesinde iki noktaya değiniyor. Biri hava fırtınası ile azaplandırmaktır. Ki Bu azap yaşadıkları yerin coğrafi konumu ile uyumlu olması ve Cenâbı Hakk'ın azap konusundaki kararı o bölgenin çevre şartları üzerinden uygulaması “*Sen Sünnetullah'ta hiçbir değişiklik bulamazsın.*”²⁴² Yani değişmez sünnetullah'tır. İkinci nokta ise uzun yağmurun kesilmesinden sonra o büyük kara buluttan yağmur beklerken o bulutun tufana dönüşmesidir.

Bu hususta İbn Kesîr (ö. 774/1373) *Kasâsü'l-Enbiyâ*'sında birçok müfessirlerin görüşlerini özetleyerek derki “müfessirler İbn İshâk b. Yesâr'dan şöyle nakletmekte. Âd kavmi Allah'a isyan etmekte çok mübalağa ettikleri için üç yıl onlara yağmur yağmadı. Kuraklık ve meşakkat içinde kalınca çağın âdetine göre Âd kavmi yetmiş kişiyi dua etmeleri için Mekke'ye gönderdiler. O çağda Kâbe çok meşhurdu ve o zamanlar Kâbe'nin etrafında Me'lik b. Lâviz b. Sâm b. Nûh sülalesinden gelen ve kabile reisinin adı Muaviye b. Bekir'di annesi Âd kavmindendi heykelli bir kavimdi. Âd kavminin dua etmek için Mekke'ye gönderdiği kişiler Muaviye b. Bekir'in evinde konakladılar ve onun evinde bir mîsâfirdiler bu bir ay içinde ne iin geldiklerini unutup şarap içiyor cariyelerle vakit geçiriyorlardı. Onların kalma süreleri uzanınca Muaviye b. Bekir'de hayâsından dolayı bir şey diyemezdi. Ta ki Muaviye onları uyarmak için bir şiir hazırladı ve o şiirde Âd kavminin kuraklıkta ve meşakkatte olduklarını hatırlattı ve dua için Kâbe'ye gelenleri görevlerini uttukları için kınadı. Böylece dua etmek için gelenler kendilerine geldi ve Kîl b. Anz önderliğinde Âd kavmi adına yağmur duasını yapmak için Kâbe'nin harem bölgesine girip dua ettiler. Duaları biter bitmez Cenâbı Allah onlara beyaz, siyah ve kırmızı renkli üç parça bulut gönderdi ve gökten bir ses bu üç buluttan birini Âd kavmi için seç diye emretti ve dua edenlerin önderi Kil b. Anz siyah bulutu seçtik çünkü suyu bol olur dedi. Ancak gökten gelen ses amansız azabı seçtiniz Luzi oğulları yani dışında Âd kavminden hiç kimse kurtulamaz dedi. Luzi oğulları Âd

²⁴¹ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 20-21.

²⁴² Ahzâb, 33/62.

kavminin Mekke’de yerleşen bir koluydu ve Kâbe’nin hürmetine azaptan kurtuldular. Ve Allah o seçilen siyah bulutu Âd kavminin yaşadığı Ahkâf bölgesine gönderdi ve Âd kavmi o bulutu görünce “*Nihayet onu, vâdilerine doğru yayılan bir bulut şeklinde görünce: Bu bize yağmur yağdıracak yaygın bir buluttur, dediler. Hayır! O, sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. İçinde acı azap bulunan bir rüzgârdır!*”²⁴³ o bulutun hakikatini keşfeden ve içinde azabı İlâhi olduğunu anlayan kişi Mehd isminde bir kadındı. Buluta bakınca bağırdı ve bayıldı. Kendine gelince ne gördün dediler ve o önünde bir gurup adamlar olan ateş gibi bir kasırga yahut hava fırtınasını gördüğünü söyledi. Sonunda Allah’ın azabı bir hafta boyunca gece ve gündüz musallat oldu ve Hz. Hûd ile ona iman edenler dışında herkes helak oldu.”²⁴⁴

Müfessirlerin bu noktada sundukları rivayetten şöyle bir soru ortaya çıkar. Neden helak edici azaptan önce kuraklık azabına uğradılar? Yağmurun kesilmesi nedeniyle dua için Kâbe’ye bir gurup adamlar göndermelerinin sırrı nedir? Dihlevî’nin felsefesi açısından bakıldığında bu notadaki sır. Şöyle ki, bir kavmi helak etmek için geçerli delil gerekir. İnsanoğluna Allah’ın delili ise hak ile batıl ve hayır ile şer arasında ayırt edebilme gücü ve kötülükler ve şer amellere karşı vicdanını tepkisidir. Ki Dihlevî’nin ıstılahında melekî gücün behimî güce karşı aksülameli diyerek geçiyor. Eğer insan böyle bir melekî güce sahip değilse sevap ve ceza gibi hiçbir mükellefiyeti olmayan hayvanlar sınıfına girmiş olur. Sorumluluk ise her bir insanoğlunun melekî gücüne bağlıdır. Dolayısıyla her bir insanın ahlak, inanç ve güzel ameller hususunda melekî gücünün uyanıklığının seviyesine göre sorguya çekilecektir. Ahirette kâfirlerin “*Allah’a itaat hususunda gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana*”²⁴⁵ demeleri melekî güçleri uyanıp pişmanlık duyduklarını gösterir. Hz. Hûd’un âsi kavminin helaki hususunda Allah’ın hükmü verilmişti. Ancak onların hayvanî güçlerine tümünden teslim olmaları melekî güçlerinin önünü perdelemiş ve azabın inmesine mani olmuştu. Zira Dihlevî’nin felsefesine göre insanlığın gerçeği hayvanî ve melekî güçlerden oluşmaktadır. Âd kavmi Hayvani güce tümünden tabi olmaları melekî güçlerinin etkilerini önünü perdeleyip sevap ve ceza hususunda hayvanlar gibi sorumluluklarını yitirmişlerdi. Ancak Cenâbı Allah’ın hükmü nafiz olması için melekî güçlerinin uyanması gerekirdi ki üç sene kuraklık,

²⁴³ Ahkâf, 45/24.

²⁴⁴ Bkz. İbn Kesîr, *Kasasü'l-Enbiyâ*, s. 97-98.

²⁴⁵ Zümer, 39/56.

yağmurun uzun süre kesilmesi ve hayvanlarının helak olmaları onların melekî güçlerini uyandırdı neticede sürekli isyanlarının cezasını çekmeleri gerekirdi ki nihayette azabı İlahîyi kendileri seçti ve iman edenler hariç Allah'ın azabı hepsini yok etti.

B. HZ. SALİH

Hz. Sâlih'in şeceresi "Sâlih b. Ubeyd b. Mâsîh b. Ubeyd b. Hâdir b. Semûd b. Âsir b. İrem b. Nûh şeklinde Arabü'l-Âribe (halis Arap) kabilesi olarak geçer ve Hicâz ile Tebûk arasındaki Hicr bölgesinde yerleşmişlerdi. Ve Semûd kavmi Âd kavminden sonra ilk putperestliğe yönelenlerdir"²⁴⁶ Hz. peygamber (s.a.v) Tebûk seferi sırasında Hicr'den geçerken geçmişte bu bölgede yaşayanların azaplandırılmış olmaları sebebiyle burada bulunan harabelere girilmemesini ve kuyularından su alınmamasını istediği rivayet edilmiştir.²⁴⁷ Semûd kavmine ikinci Âd kavmi de denilir.

Hz. Sâlih bu Semûd yahut ikinci Âd kavmine peygamber olarak gönderildiğinde kabilenin az bir kısmı Hz. Sâlih'in davetini kabul ettiler. Ancak kavmin büyük kısmı devalı küfür ve şirklerine ısrar edip başkaldırmaya devam ettiler. Kur'an'ın birçok ayetlerinde Hz. Sâlih'i türlü eziyetler edip ve daveti esnasında mucize isteyince Allah tarafından diledikleri şekilde mucize gönderdiğini görüyoruz.

İbn Kesîr, *Kasâsü'l-Enbiyâ*'sında bu hususta kıssayı birçok müfessirlerden naklen derki " bir mecliste Semûd kavminin büyükler oturmuşken Hz. Sâlih gelip meclise katıldı. Meclistekileri putperestliği bırakıp tek Allah'a kulluk etmeye çağırdı. Ve Semûd kavminin büyükleri ise mucize getirmesini isteyerek eğer şu büyük kayalıktan şöyle sıfatlara sahip olan büyük bir deve çıkarırsan ve hemen bir yavru getirirse sana inanırız dediler. Hz. Sâlih onlara eğer istediğiniz sıfatları taşıyan mucizeyi getirirsem bana iman etmeye söz verimisiniz dedi. Onlar iman edeceklerine söz verdiler. Hz. Sâlih hemen musallasında namaza kılıp dua etmeye başladı. Allah duasını icabet buyurdu. Ve kayalık taşı yarıldı ve içinden büyük bir deve çıktı ve

²⁴⁶ İbn Kesîr, *Kasâsü'l-Enbiyâ*, s. 103.

²⁴⁷ Buhârî, *Megâzi*,81.

hemen diledikleri gibi bir yavru getirdi. O anda Semûd kavminin büyükleri o harikulade sahneyi görüp çok etkilendiler. Çok sayıda insanlar iman ettiler. Ancak o sözveren kavmin büyük bir kısmı sözlerinde durmayıp küfür ve şirk inançlarına devam ettiler. Semûd kavminin Büyüklerinden iman edenlerden Cende b Amr b. Mehlât b. Velid b. Cevvas'tı. Ve diğer büyükler de iman etmek istemişlerdi. Ancak Zevâb b. Amr b. Velid b. Ve yan kasâbadan olan Hubâb ve Rubâb b. Sa'r b. Celems isimli şahıslar vesveseleriyle iman etmekten vazgeçirdi"²⁴⁸ Hz. Sâlih kavmine deveye zarar vermekten sakınmalarını eğer zarar verirlerse Allah'ın acı dolu azabı onları yakalayacağını söyledi.²⁴⁹ Sonunda bölgedeki çeşmenin suyundan bir gün deve ve bir gün ise Semûd kavmi içeceğine karar verdiler. Ve o devenin sütü tüm Semûd kavmine yetiyordu.²⁵⁰

Hz. Sâlih onlara Semûd kavminden mavi gözlü ve kızıl tenli bir kişi o deveye zarar vereceğini sonra Allah'ın azabı onları helak edeceğini söyledi. Ve Hz. Sâlih'in bu uyarısından sonra onlar haber verilen sıfatları taşıyan bir çocuk doğulursa onu hemen öldürmek için tüm yeni doğulacak bebekleri tahkik yapıyorlardı. Asırlarca bu şekilde nesilden nesil'e devam etti ta ki kavmin reislerinden biri oğlunu diğer bir reisin kızıyla evlendirdi. Ve Hz. Sâlih'in söylediği alametleri taşıyan mavi gözlü ve kızıl tenli bir çocukları oldu. Adı Kuddâr b. Sâlif diye geçmektedir. Ancak kavmin iki büyüğünün ailesi olunca hiç kimse dokunamadı. Çok hızlı büyüdü ve Semûd kavminin reisi oldu. Onun pis nefsinde sürekli Hz. Sâlih'in devesini öldürmek düşüncesi vardı ve ona sekiz kişi daha bu şeytani fikre katıldı. Toplam dokuz kişi oldular. *"O şehirde dokuz elebaşı vardı; bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyor, iyileştirme ve düzeltme cihetine gitmiyorlardı."*²⁵¹ Ve bunlar vesveseleriyle herkesin gözüne deveyi öldürülmesini güzel gösterdiler ve Semûd halkı onların vesveselerine aldanıp hemfikir olunca tüm hemfikirlik bildiren ve susanlarda bu günaha şerik oldu. Deve çeşmeden suyunu içip dönerken yolda pusu kurdular ve deveye saldırdılar. İlk saldıran Kuddâr b. Sâlif'ti. Devenin ayağını kestiler. Sonra Kuddâr b. Sâlif kılıcıyla deveyi vurdu, düşünce yavrusunu uyarmak için bağırdı ve öldü. Devenin yavrusu üç defa bağırdı. Hz. Sâlih onlara üç gün içerisinde helak olacaksınız birinci gün

²⁴⁸ Bkz. İbn Kesîr, *Kasasü'l-Enbiyâ*, s. 107-108.

²⁴⁹ A'râf, 7/73.

²⁵⁰ İbn Kesîr, *Kasasü'l-Enbiyâ*, s. 107-108.

²⁵¹ Neml, 27/48.

yüzünüz sarı, ikinci gün kırmızı ve siyah olacak ardından Allah'ın azabı sizi yakalayacaktır, dedi. Hz. Sâlih'in dediği gibi ilk gün Perşembe gündü yüzler sarardı, Cuma günü kırmızı oldu, Cumartesi günü yüzleri karardı ve Pazar günü azabın gelmesini beklediler. Ancak bu azap nasıl ve nereden geleceğini bilmiyorlardı. O gün güneş çıkmasıyla beraber gökten korkunç bir ses duydular ardından şiddetli bir şekilde yer titremesiyle helak oldular.²⁵² Ve böylece Allah'ın azabı kâfirlere nazil olup ve müminlere hiçbir zarar dokunmadan Allah'ın rahmeti sayesinde yaşamaya devam ettiler.

Şevki Ebu Halil (ö. 2010) *Etlesü'l-Kur'ân*'da birçok asıl kaynaklardan naklen derki. “ Semûd kavminin yerleştikleri bölge Hicr (Medâinu-Sâlih) bölgesinde Hicaz ile Şam arasında ve Akabe Haliç'inin doğusunda yerleşen Medyen bölgesinin güneydoğusundaydı. Taşları oyup kendilerine mesken yapmışlardı. Ve putperest bir kavimdi. Hz. Sâlih kendilerine peygamber olarak gönderildi. Kâfirlere inen azap olayından sonra Hz. Sâlih ile müminler Filistin'in Remle bölgesine ulaşır yerleştikleri rivayetler arasında en güçlüsüdür. Çünkü o badiye nişin Araplar için orası en yakın ve su ile otlığı bol olan bölgedir. Ancak Hadramevt ahali Mekke'ye yerleştiklerini ve Kâbe'nin batısında kabirleri mevcut olduğunu da söylemektedirler.”²⁵³

Kur'ân'da zikri geçen peygamberler kıssası bazen özet ve bazen tafsilatlı geçmekte, fakat bu kıssaların tümü peygamberlerin daveti batıl inançlar karşısında galip gelmesi noktasında birleşir. Bu galebe bazen peygamberin davetine kavminin iman etmesiyle gerçekleşmiş ve bazen peygambere muhalefet edip küfür ve şirke devam etmeleri sebebiyle azabı İlâhî'ye uğrayarak gerçekleşmiştir. Ve Hz. Sâlih kıssası Kur'ân'ın birçok sûrelerinde Hz. Hûd kıssasından daha çok geçmekle beraber A'râf, Şuarâ, Neml ve Kamer sûrelerinde detaylı bir şekilde ve Hicr, Fussilet, Zâriyât, Necm, Hâkka ve Şems sûrelerinde ihtîsârla geçmektedir. Ve Hz. Sâlih'in ismi Kur'ân'da dokuz defa zikredilmiştir. Hz. Sâlih ve kavminin kıssasındaki

²⁵² İbn Kesîr, *Kasasü'l-Enbiyâ*, s. 111-112.

²⁵³ Bkz. Ebu Halil Şevkî, *Atlasü'l-Kur'ân*, s. 35.

tekrardan kasıt Allah'a peygamberine ve mucizeye karşı gelenlerin akıbetini insanlara hatırlatarak uyarmaktır.²⁵⁴

Dihlevî bu noktada derki “ Semûd kavmi dağlar ve mağaralarda yaşadıkları için o bölgenin doğasına en yakın azap zelzele (deprem) ve korkunç sesti. sünettullah gereği korkunç ses ve zelzeleyle helak edildiler.”²⁵⁵ Dihlevî sözünün devamında derki “ Semûd kavminin helaki zamanı mukadder olmadan önce Hz. Sâlih kavminin helak edilmesi hususunda Allah'a dua etti ve onun nefsinin helaki kabul etmesiyle Allah'ın iradesi birleşince Ashâb-ı Kehf'in durumu gibi Hz. Salih'e ölüm ile uyku arasında olan bir halet yüz verdi sonra yeniden kendine geldi.”²⁵⁶ Yani helak zamanı mukadder edilmeden önce Hz. Sâlih'in kavminin helaki için dua etmesi bir şekilde kavminin helakine yol açmaya benzediği için Allah tarafından kısas olarak o haleti geçirmekle kınanmış. Ve bu kınamanın ölüme benzeyen bir halet ona yüz vermesi ve sonra yeniden kendine gelmesiyle gerçekleşmesi, Allah'ın adaletinden peygamberlik bile kurtaramayacağını göstermektedir.

Hz. Sâlih'in Deve mucizesinin hakikati nedir? Sorusuna Dihlevî'nin te'vîl üslubu açısından bakıldığında aslında Semûd kavminin kötülükleri ve şer dolu amellerinin tecessümüydü ki Devenin cibilliyetinde olan hususiyetlerine benzediği için Deve şeklinde zahir olmuştur. Ve onlar ahlaki yönden ve davranışları açısından kısmen Devede bulunan özelliklere kısmen benzediği için kendileri farkında olmadıkları halde bize mucize olarak kayalıktan deve çıkar dediler.

Bu noktada Dihlevî derki “ melekût âleminde her bir şer ve kötülük bir hayvanın cibilliyetine benzediği için o hayvan şekline zahir olur. En son kötülük ve şer melekût âleminde insan şeklinde zahir olur ki ondan sonra tüm insanlar ve tüm cihan yok edilecektir. Ve Semûd kavminin isyanı ve kötülükleri Hz. Sâlih'in duasıyla Deve şeklinde mucize olarak tecessüm etmişti. Ve azabın inmesine mani olmuştu. Onlar Deve'yi katledince onların Deve şeklinde zahir olan o şer ve kötülükleri ruh haletine girdi her yere dağılıp kendisiyle helak edici bir tufanı getirdi. Tıpkı bu olay gibi şerrin en son insan şeklinde Deccal ismiyle zahir olacak ve Deccal öldürülünce

²⁵⁴ Bkz. Cum'a Ali Abdulkâdir, *İttihâfû'l- Mennân-fî-Kasasi'l-Kur'ân*, s. 72-73.

²⁵⁵ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 21.

²⁵⁶ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 21.

şer, kötü ameller ve isyanlar ruh haletine girip tüm cihana dağılacak ve sonrasında büyük kıyamet kopma olayı gerçekleşip herkesi ve tüm cihanı yok edecek. Böylece tufan bir kavmi helak etmek için iken kıyamet ise tüm insanlar ve cihanı yok etmek içindir.²⁵⁷ *Te'vîlü'l-Ehâdis*'in el yazılı nüshasında “Hz. Sâlih'in Devesi Semûd kavmine zahiren istedikleri gibi Deve şeklinde görünse de içi Semûd kavminin şerri ve kötü amellerinden doluydu. Deveyi katledince onların o Deve şeklinde tecessüm eden şer ve kötülükleri ruh oldu. Zahirî şeklindeki sınırlı sıfatı ondan zail oldu. Ardından onların şer amelleri o kâfirlerin hepsini kuşattı yani hepsi o şer amellere ortak olmaları azabın inmesine ve helaklarına neden oldu.²⁵⁸ Bu tahlile göre Semûd kavminin Deve istemeleri sıradan bir olay değilmiş. Aslında onlardan sâdır olan böyle bir istek onların batınlarındaki kötülüklerine tercümanlık etmiştir. Dolayısıyla Dihlevî'ye göre Semûd kavminin şerleri Deve şeklinde te'vîl edilir.

Dihlevî Hz. Nûh, Hz. Hûd ve Hz. Sâlih uyarıcı peygamberlerden olduğunu ve şahsiyetleri ve konularını belirten sıfat ise Allah'ın selbi sıfatı olduğunu. Ve Hz. Sâlih kemal sıfatında Hz. Hûd'a benzese de durumu ve konumu iktiza etti için ona bir makam daha verildi ki o kavminin şerleri mucize olarak Deve şeklinde zahir olduğunu. Ve uyarıcı yani منذر peygamberlerin kavmi hep yok edici azaplar ile helak olduğunu. Ve Hz. Sâlih ise uyarıcı peygamberlerin sonu olduğunu²⁵⁹ söylemektedir. Ve bu peygamberlerin istidatlarının birleştiği husus da Dihlevî'nin zikrettiği noktadadır.

V. HZ. İBRÂHİM KISSASI

A. HZ. İBRÂHİM'İN HAYATI

Yahudilik ve Hristiyanlıkta Hz. İbrâhim'in şeceresi İbrâhim b. Târih b. Nâhûr b. Sârûğ b. Râ'û b. Fâliğ b. Âbir b. Şâlih b. Arfehşed b. Sâm b. Nûh²⁶⁰ olarak geçmektedir.

Hafız İbn Asâkir'in aktardığına göre Hz. İbrâhim'in annesinin adı Amîleh olarak geçse de Kelbi o Arfehşed b. Sâm b. Nûh oğullarından Kirîta b. Kersî'nin kızı

²⁵⁷ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 21-23.

²⁵⁸ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 21.

²⁵⁹ Dihlevî, *el-Hayrî'l-Kesir*, s. 146-147.

²⁶⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 134.

Bûnâ'dır. İbn Asâkir Ekrime'den başka bir rivayetinde Hz. İbrâhim'in lakabı Ebu Zeyfan olarak geçmekte. Babası Târih yetmiş beş yaşındayken Hz. İbrâhim ile iki kardeşi Nâhûr ve Hârân isminde oğulları olmuştur. Hz. İbrâhim bu üç kardeşin ikincisiydi ve babaları Târih hayattayken kardeşi Hârân Babil'de vefat etmiştir.²⁶¹

Hz. İbrâhim Irak'ın güneyinde doğuldu ve Ur-Kaldeh şehrine yerleşti. Babası Âzer b. Nâhûr bir Putperestin oğluydu. Meşhur nakillere göre amcası olarak geçer çünkü Arapların âdetine göre amcaya da baba denilmiştir. Kûfe şehrinin etrafında yerleşen ve Kûsî adıyla tanılan bir kasâbanın ahalisindendi. Kûsî'de veya Babil'de veya El-Verkâ'da doğulmuş. Kûsî'de Hz. İbrâhim'i ateşe attılar. Ateşten sağ çıktıktan sonra Arap ceziresinin kuzeyi Harrân bölgesine göç etti. Sonra eşi Sara ve yeğeni Hz. Lût ve onun eşi ile Filistin'e gitti ve kral Hyksos döneminde orada yüz veren bir zelzele sonrası Mısır'a gitmiştir. Mısır'dan yeğeni Hz. Lût ile güney Filistin'e döndü ve aralarındaki sevgiyi sürdürmek için ayrıldılar. Böylece her biri hayvanlarına otlak ve su kaynakları bulabildi. Hz. İbrâhim (Be'er Şeba) yahut Bi'r es-Sab'a etrafında ve Hz. Lût ise Ölü Deniz'in güneyinde o zamanlar Lût Nehir'i ismiyle tanılan bölgede yerleşti. Daha sonra Hz. İbrâhim ikinci eşi ve oğlu İsmail'i Allah'ın emriyle Mekke çölüne bıraktı. Hz. İsmail'in ayağı altından Zemzem çeşmesi fişkırdı ve sonra Keda' yolundan Curhum kabilesi Mekke'ye gelip yerleşti. Sonunda Hz. İbrâhim Filistin'in Halil (Habrûn) şehrinde vefat etti ve orada toprağa verildi.²⁶²

Hz. İbrâhim'in kıssası diğer peygamberlere göre çok farklı şekilde geçiyor. Yaşadığı çeşitli bölgeler açısından, davet üslubu açısından, batıla karşı akli deliller sunma açısından tüm peygamberler arasında farklı konuma sahip olduğu görülmektedir.

Hz. İbrâhim'in dünyaya geldiği bölge bir mütekebbir, tevhit inancından uzak, kendini İlah diye tanıtan ve çağında dünyanın en güçlü devletini yöneten kral Nemrud'un hükümrânlığı altındaydı. Onun devletinin nizamı ve sisteminin felsefesi derin bir şirk ve çok tanrıcılık inancıyla temellendirilmişti. İnançları, gelenekleri ve adabı muaşeretleri hep şirk inancı üzerine bina edilmişti. Bu hususta dünyada en

²⁶¹ İbn Kesîr, *Kasasü'l-Enbiyâ*, s. 117.

²⁶² Bkz. Ebu Halil Şevki, *Atlasü'l-Kur'ân*, s. 41-43.

gelişmiş bir nizam sayılırdı. Hz. İbrâhim'in babası yahut amcası put yapma sanatında çok maharetli usta idi.²⁶³

Dihlevî'nin teviline göre insanlık tarihindeki ikinci cehalet devri en zirvesini yaşarken Hz. İbrâhim doğulmuş. Bu ikinci cehalet devri ise farklı milletlerin ortaya çıkması sonucu sapkın düşünceler ve felsefelerden kaynaklanmaktaydı. O dönemde yıldızlara tapan sonradan Sabîlik adıyla tanılan, Mecusilik, akılcılık, natüralistlik gibi milletler ortaya çıkmıştı. Yıldızlara tapanlar (Neccamin) tüm dini törenler ve adetlerini yıldızların hâsiyetlerine göre kurmuş, Mecusiler tüm dini törenler ve adetlerini aklın hasiyetine göre tayin etmiş ve natüralistler ise tüm davranışlarını doğanın hasiyetine göre seçmişler ve nefislerini doydurup şehvani garîzelerini razı etmekten öte hiçbir inanca tabi değildiler. Bu milletlerin tümü Hz. İdrîs'in çeşitli alanlarda miras bıraktığı ilmin tahrif edilmesi ve yanlış algılanması sonucu ortaya çıkan sapkın düşünce ve fikirlerle kurulmuş olması sebebiyle her insana verilen salim fitrattan ve Cenâbı Hakkın doğru yolundan onları uzaklaştırmıştı. Böyle bir inançlara sahip olan milletlerin ortaya çıkması insanları insanlık fitratından kopartıp hak yolunu insan fitratının ötesinde aramaya sevk etmiş. (Hâlbuki insanın fitratında hakiki yaratıcını tanımak ve ona kulluk etmek vardır.) Kendileriyle Allah arasında vesileler yaratarak şirk batağına düşüp sapkınlığı zirvesine ulaşımlardı. Şirk, putperestlik ve batıl inançlar bir sistematik bir nizama ve felsefeye dönüşmüşken Hz. İbrâhim gelip sahneye kendini atıp o mevcut cehaletin karşısına dikildi. Yorulmadan, bitmeden ve tükenmeden büyük mücadeleler vererek tüm batıl inançlar karşısına ilmi ve ameli şekilde Hak olan Hanif inancını koydu.²⁶⁴

Hz. İbrâhim kararlı mücadeleler ile Sabîlik mezhebini batıla çıkararak yerine tevhit inancını taşıyan Hanîf dinini ortaya koymuştur. Ki onun getirdiği bu İlahî şeriat hep insanın salim fitratına uygun olmakla beraber hiçbir hakikati Sabîlik gibi fitratın ötesinde aramamaktaydı. Hz. İbrâhim'in getirdiği Hanîf dininin ve tüm peygamberlerin getirdiği İlahî şeriatların ahkâmı, menheci ve özü insanın salim fitratının dairesi içinde kurulmuştur. Hak yolunda güzel iptida ve kemale erişmenin tek yolu salim fitrata erişmek ve onu diri tutmakla gerçekleşeceğini göz önüne

²⁶³ Geniş bilgi için Bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, II, 52.

²⁶⁴ Dihlevî, *el-Budur-ul Baziğa*, s. 250-252.

getirildiğinde tüm peygamberlerin getirdiği İlahî şeriatın delilleri güçlü ve menheci apaçık bir din olduğu aşikârdır. Örneği Cenâbı Hak Hz. Peygamber (s.a.v)’e “*O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah’ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler*”²⁶⁵ buyurmasıdır. Böylece Hz. İbrâhim insanoğlunun salim fitratı üzerine inşa edilen ve ondan sonra gelen tüm insanlık tarihi boyunca sağlam inancıyla insanlara hak ve hakikati gösteren büyük Hanîfilik milletinin kurucusu olmuştur.

Hz. İbrâhim insanlık fitratını unutan ve her şeyin çözümünü salim fitratın ötesinde arayan bir toplumun içinde doğulup büyümüşse de gençliğinden onun davranışlarında mükemmelliği ve salim fitratının uyanıklığı aşikârdı. Reşitlik olgunluğuna erişince salim fitratının şerareleri yanıp o cehaletin karanlıkları arasında fitratının ışığıyla hidayeti teşhis etmeyi başarmıştır. Onun kavmi ve yaşadığı toplum Sabîlik mezhebine tabi oldukları için onların inançlarının temeli yıldız, ay, güneş ve gezegenlerin tüm doğal değişimler ve sosyal gelişmeler üzerindeki etkisine inanmak ve bu inanca dayanarak gezegenler ve takımyıldızların heykellerini yaptırıp ve o heykelleri vasıta olarak tanıyıp onlara tapmaktı. Bu yüzden Hz. İbrâhim onların inandıkları pencereden konuya giriyor ve ilk olarak onların ilah diye tanıdıkları yıldız, aya ve güneşe bakar akli delillerle ilah olmadıklarını ve batıl bir inanç olduğunu onların ibadet törenlerine katılarak o kalabalıklar arasında sorgulayıp fikrini açıklar.²⁶⁶ Bu şekilde mücadelesine devam eder ta ki onların fitratını uyandırmak için putları kırıp baltayı büyük puta asma olayına kadar gider. Kendisine sorulunca konuşa biliyorsa büyük puta sorun cevabıyla herkesi dikkatini ve fitratını uyandırmak ister. Ancak yaşadığı toplumun cehaleti çok derin olunca Hz. İbrâhim’in bu kadar çabalarına rağmen kendisini ateşe atarlar ve Allah ateşi ona serin kılır.²⁶⁷

Hz. İbrâhim çağındaki tağutun başı olan Nemrud’a güçlü deliler ve mantıklı cevaplar ve sorularıyla galip olmuş²⁶⁸ ve o kendi memleketinden yani Irak’tan Allah

²⁶⁵ Rûm, 30/30.

²⁶⁶ En’âm, 6/74-79.

²⁶⁷ Enbiyâ, 21/57-69.

²⁶⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, I, 142.

için hicret eden²⁶⁹ ve birçok bölgeleri dolaştıktan sonra Filistin'i yurt tutarak orada davetini sürdüren ilk peygamberdir²⁷⁰

Cenâbı Hak onu çok zor imtihanlarla sınadı²⁷¹ ve tüm sınavlardan başarılı geçince ödül olarak tüm insanlara imamlık²⁷² makamını ona lütfetmiştir.

Allah'ın emriyle oğlu Hz.İsmail ile eşi Hacer'ı Mekke çölünde bırakır ve kucağından uzaklarda kalan o itaatkâr oğlunu Allah'ın emriyle kurbanı götürür ve bu sınavdan da başarılı geçince Yüce Allah kurban kesmesi için büyük bir koç²⁷³ göndererek oğlunu ona bağışlar ve Allah yolunda malından, canından ve evladından vazgeçince Allah'ın dostu yani halili²⁷⁴ derecesine erişir.

Tevhit inancına mensupların kıblesi olan Kâbe'nin binasını oğlu İsmail ile yapan ve Hanîf milletini kurucusudur. Soyundan çok peygamberler gelmesi hasebiyle ona Ebu'l-Enbiye yani peygamberlerin babası unvanı verilmiştir. Kendisinden sonra Allah tarafından indirilen dört semavi kitap yani Tevrat, İncil, Zebur ve Kur'ân onun soyundan gelen ulu'l-azım peygamberlere inmiş. Böylece soyundan gelen beni-İsrail'e ve beni-İsmail'e peygamberlik ve kitaplar vererek onu mükâfatlandırmıştır.²⁷⁵ Kur'ân-i Kerim'in yirmi beş Sûresinde Hz. İbrâhim'in adı altmış dokuz defa geçmektedir.²⁷⁶

Böylece Hz. İbrâhim'in mücadelelerinin, hak yokunda gösterdiği büyük gayretinin ve faziletinin kısaca tanıtımıyla konuya girmiş olduk.

B. HZ. İBRÂHİM'İN KISSASINDAKİ SIRLARIN TE'VİLİ VE KISSANIN YORUMU

Hiz. İbrâhim'in kıssası birçok sırları içermektedir. Bu sırları çözebilmek için Te'vîlü'l-Ehâdis ilminin usul ve eşbâhına vâkıf olmak gerekir ki Şâh Veliyyullah

²⁶⁹ Ankebût, 29/26.

²⁷⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 144.

²⁷¹ Bakara, 2/124.

²⁷² Bakara, 2/124.

²⁷³ Sâffât, 37/101-107.

²⁷⁴ Nisâ, 4/125.

²⁷⁵ Ankebût, 29/27.

²⁷⁶ Ebu Halil Şevki, *Atlasü'l-Kur'ân*, s. 37.

Dihlevî'nin *Te'vilü'l-Ehâdis*'i onun bu hususta ilk adım atan âlim olduğunu hatırlatarak araştırmamız Dihlevî'nin peygamberler kıssasındaki yöntemi ve menheci bağlamında devam edecektir.

1. Ateşin Hz. İbrâhim'e Serin ve Esenlik Olması

Önceki bölümlerde peygamberlerden sadır olan mucizeler avamın gözünde harikulade olaylar görünse de Dihlevî'ye göre her mucizenin arkasında gizli bir sebep yatar. Hz. İbrâhim'in kıssasında iki harikulade mucizenin zikri geçer. Biri ateşin ona serin olması. Diğeri Mısır kralı taciz etmek amacıyla elini Hz. İbrâhim'in eşine uzatmak isteyince elinin kurumasıdır. Dihlevî ateşin Hz. İbrâhim'e serin olmasına dair der ki: "Hz. İbrâhim şirk ve batıl inanca karşı çok sert bir mizaç ve fitrata sahip olduğu için putları kırdı ve bu fiili onun ateşe atılmasına neden oldu. Ancak o kendisi hakkında Allah tarafından verilen hükme rıza gösteren kul olduğu için Cenabı Hak onun hayatta kalmasını irade etti. Ki neticede ateşin maddesinde olan yoğun sıcaklık ile zemherir sınıfından gelen yoğun soğukluk taşıyan rüzgârın sert bir şekilde temas etmesi yani (ateşin yakıcı maddesinin havasıyla zemheririn dondurucu havasının çarpışması) o ateşin yakıcı sıcaklığını ortadan kaldırarak serin ve ılımlı ortamını oluşturdu."²⁷⁷ Böylece kâfirlerin Hz. İbrâhim'e karşı kurdukları tuzak bu mucize ile bertaraf edilmiş ve Dihlevî'nin bu açıklaması sayesinde Hz. İbrâhim'in içine atıldığı o ateşin nasıl serin bir havaya dönüştüğü sırrı çözüldü. Üstelik yakıcı ateşe dondurucu derecede soğuk bir rüzgâr temas ettiğinde o ateş yakıcılık gücünü kaybederek ılımlı havaya dönüşebileceğini akıl da teyit eder.

Dihlevî ikinci mucizeye dair derki "çünkü Hz. İbrâhim yaşadığı bölgedeki Allah'ın dinine karşı inatçı kâfirlerle yaşamaktan usanmıştı. Bu yüzden rahatsızlık duymadan tek Allah'a ibadet etmenin mümkün olduğu diyara hicret etti ve yolda eşine saldırmak isteyerek Hz. İbrâhim'e zulüm etmeyi düşünen bir zalim kralla karşılaşınca tüm kalbiyle Allah'a dua etti ve Allah'ın emriyle nefes yolundan o zalimin vücuduna melekler girdi ve eli uyuşup hissizleşti. Bu duruma düşen o zalim kral Hz. İbrâhim'in eşine taarruz etmekten vazgeçerek gönlünü razı etmek için Hz. Hâcar'ı hizmetçi olarak ona hediye etti."²⁷⁸ Yani bu ifadeye göre, olay bir yandan

²⁷⁷ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 25.

²⁷⁸ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 26.

Hız. İbrâhim'in fıtratının ne kadar güçlü olduğu Kâfir toplumu içinde yaşamayı terk etmeye karar vermesinden belli olduğunu bildirir. Diğer yandan ise o zalim kralın elini Hız. İbrâhim'in eşi üzerinden çekmesi hususunda Cenâbı Hak nasıl tedbir aldığı hususundaki sırrı açıklar. Dihlevî'nin bu açıklamasına göre, Allah'ın tabiat âlemindeki fiilleri avamın aklından ve gözünden gizli tutulmuşsa da bir takım esbaplar ve amiller aracılığıyla gerçekleştiği inkâr edilemez ve bu mucizeler konusu için rasyonel bir gerekçe olabilir ki akıl da bunu kabul eder. Çünkü her mucizenin bir sebebi ve amili vardır. Nitekim bu sebep ve amil avam halktan gizlenmişse bile. Aynı zamanda bu tevcih mucizeyi inkâr edenlere karşı güçlü delildir.

2. Hız. İbrâhim'in İmamlığı

Hız. İbrâhim kıssasındaki en önemli taraflardan biri "Rabbinin birtakım sınavlarından eksiksiz bir şekilde başarılı geçince imamlık"²⁷⁹ lakabına erişmesidir. Bu noktadaki te'vîl ilmi kapsamına giren kısım ise ilk olarak. Nübüvvet âleminde kime İmam denilir? Ve bunun için hangi sıfatlara sahip olmalı? Peygamberler arasında İmamlığın apaçık örneği kim olabilir? Gibi soruların cevabını içermektedir. Dihlevî bu hususu önce nübüvvetin hakikatini detaylı bir şekilde inceler sonra peygamberleri olgunlukları, mertebeleri ve nübüvvet kemâlleri açısından farklı sınıflara ayırır. bu konuyu açıklarken bazılarını uyarıcı anlamına yani (منذر). Diğer bir sınıf peygamberlere Allah tarafından yeryüzünde Allah'ın nizamını uygulamak için gönderilen anlamına Halife (خليفة). Bu şekilde sınıflara ayırarak bir kısmına hikmet sahibi yani her şeyi uygun yerinde kullanan manasında Hekim (حكيم). Bir grubuna eksikliklerini tamamlayıp mükemmellik derecesine erişen Kâmil (كامل). Birkaç peygambere doğru yola çağırın anlamına Hâdî (هادى). Bir kısmına şahitlik eden manasında (شهيد). Tek bir kişiye ise önder yahut lider anlamına İmam (امام) şeklinde birçok gruplar ve isimler altında değerlendirmektedir.

Dihlevî imamlığı şöyle açıklar " İmam âdemoğullarına ibadetleri, Allah'ın tüm emirlerini yerine getirmeleri ve doğru âdetleri hakkıyla uygulamaları konusunda nizam kaynağı olup önderlik etmek için ve hak dinini korumak için gönderilen peygamberdir."²⁸⁰ Sözü'nün devamında imamın sıfatlarına dair derki: "İmamın

²⁷⁹ Bakara, 2/124.

²⁸⁰ Dihlevî, *el-Budur-ul Baziğa*, s. 231.

özelliklerinden biri şeriat ahkâmını, ilkelerini, sistemini ve doğru örf ve âdetleri en iyi bilen. Tüm insanların zihninde hakkı yerleştirecek üslup ile hakkı tanıtmada hususunda pek maharetli olan. Kendisine Allah tarafından bütün insanlar için kanun koyan bir kitap indirilen. Her milletin kökünü ve milletler arasındaki ihtilafları ve (o ihtilafların kaynağını) bilen kendisi millet kurucusu olan peygamberdir.”²⁸¹

Dihlevî Hz. Mûsa ile Hz. Muhammed (s.a.v) hakkında peygamberliğin tüm sınıflarıyla sıfatlarına ve mükemmelliğine sahip olduğunu söyleyerek ardından İskender’e halife, Hz. Lokman’a Hekim, Hz. Meryem’e Kâmil, Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Şuaib, Hz. Lût’a uyarıcı (Munzir), Hz. Îsâ’ya Kamil ve Hâdi, Hz. Süleyman’a Halife ve Hekim, sonunda Hz. İbrahim’e İmam diyerek tanıtmaktadır.²⁸² Bu ifadeye göre Hz. Mûsa ile Hz. Peygamber (s.a.v) tüm peygamberlere verilen sıfatları bir arada toplayıp mükemmellik özelliğine sahip oldukları için müstesna sayılarak nübüvvetin diğer sınıfları içinde İmamlık seviyesinin en açık örneği Hz. İbrahim Halilüllah’tır. Şimdi peygamberler arasından İmamlık şerefine Hz. İbrahim’in nail olmasının sırrı nedir? Hangi sıfatları ve istidatları onu bu büyük konuma ulaşmasını sağladı? Sorularının cevabını Dihlevî’nin şu ifadesinde bulmak mümkündür. Hz. İbrahim’in fitratındaki istidadı ve özel ahlakı onu diğer peygamberlerden farklı olmasını sağlamıştı. Ki bu istidadı ve özel ahlakı kendisini imamlığa hazırlamıştır.

Dihlevî’ye göre insanlar batınlarındaki gizli ahlaklarının zuhuru ve nefislerinin cevheri bakımından birbirlerinde farklıdır. Örneği cesaretin kişiden kişiye farklılığı açısından bakılırsa bazı kişiler cesarettен yoksunken bazılarındaki cesaret varsa da çok zayıftır. Bu şekilde bir sınıf insanlar orta seviyede cesaretliyken diğer bir kısım insanlar ise cesaretleri güçlüdür. Fakat insanlar arasında şöyle bir insan var ki cesaretin son derece yoğun ve kuvvetli sıfatına sahip olduğu için cesarete bağlı hususlarda kendini tutamıyor. Cesaretin en zirvesinin gerektirdiğini yapar. Bu şahıs kendisi dışında diğer bir imama uymaya ihtiyaç duymayan cesaretin imamıdır. Böyleyken bir insanın cesareti başka bir insandan farklı olduğu gibi insanlardan biri fitratının sağlamlığı bakımından en güçlü bir seviyede olması hasebiyle imamlık

²⁸¹ Dihlevî, *el-Budur-ul Baziğa*, s. 233.

²⁸² Dihlevî, *el-Budur-ul Baziğa*, s. 233-234.

seviyesine ulaşmış olur ki çağın örf ve tabiatına uymaksızın Allah'ı tanımaya, Ona kulluk etmeye yönelir. Hiçbir güç onu bu yolundan ayıramaz. Hz. İbrahim bu hususta sağlam adımlar ve yüksek konuma sahip olmasının yanı sıra güçlü ve salim fitratı ile her kesi aşmıştır. Kendisinden öncekiler ve sonrakiler bu sıfatta onun konumuna ulaşamamıştır. Taşındığı cesaret sıfatı ile salim fitratı onu Yüce Allah'ın bu kuluna vereceği ilimlere götürmüştür. Sonra kalbinin bu sıfata tabi tutulması sayesinde Mele-i Âlâ meleklerinin seviyesine ulaşmasının yanında Allah'ın rahmetine özel bir şekilde yönelmesinin kolaylaştırılması, onların nurlarının buna yansması ve nübüvvetin kıstası olan fitrata büyük önem vermesi ona tüm peygamberlerin imamı olmasını sağlayarak sonradan gelen tüm peygamberlere onun Hanîflik milletine tabi olmaları emredilmiştir.²⁸³

Dihlevî Hz. İbrahim kıssasındaki bazı olaylar hakkında der ki: “Hz. İbrahim reşitlik yaşına ulaşır aklı ile beden gücü pekiştiğinde Cenâbı Hak ona ilim ve hikmet bahşetti ki sağlam karaktere sahip oldu. İçinde yaşadığı toplumun ilah olarak kabul edip taptıkları yıldızlara, aya ve güneşe bakarak belli saatlerde çıkıp battığını görünce kendisini yaratıp doğru yolu gösteren zat böyle bir maddi cisimden münezzehe olduğunu hatırladığı anda vücudunu büyük bir değişiklik kavrayıp hak ona apaçık olarak göründü”²⁸⁴

3. Hanîf Milletinin Kuruluşu

Kendisinden sonra gelen tüm peygamberlerin ona tabi olması emredilen Hanîf milletinin kurucusu hakkında Dihlevî “Kendisine Allah tarafından bütün insanlar için kanun koyan bir kitap indirilen. Her milletin kökünü ve milletler arasındaki ihtilafları ve (o ihtilafların kaynağını) bilen kendisi bir milletin kurucusu olan peygamberdir.”²⁸⁵ demişti. Önemli nokta bir milletin kurucusu olan kısmıdır.

Hz. İbrahim diğer peygamberler arasında tüm insanlığın derin bir sapkınlık içinde olduğu bir asırda Hanîf milletini tevhit üzerine kurmuştur. Bu konuda şu önemli noktalara dikkat edilmesi gerekir. Milletten gerçeği ve ortaya çıkmasının nedenleri nedir? Tüm milletler arasında sadece bir millet nasıl desen ve örnek olur?

²⁸³ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 23-24.

²⁸⁴ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 25.

²⁸⁵ Bkz. Dihlevî, *el-Budur-ul Baziğa*, s. 231-233.

Kendisine uyulması vacip olan millet hangi özelliklere sahip olmalı? Hanif milletinin gerçeği nedir? Hanîfilik milletindeki tevhit anlayışının peygamberler silsilesinde ortaya çıkmasının nedeni nedir? Sorular kalıbında zikrettiğimiz bu noktalar Dihlevî'nin *El-Budur-ul Bazıga* adlı değerli eserinin üçünü makalesinde²⁸⁶ detaylı olarak geçmektedir. Hanîf milletinin kuruluşundan önceki milletleri batıl ilan edip yerinde tek Hanîf milletinin getirilmesinin felsefesi Dihlevî'nin *El-Buduru'l-Baziğa*'sında geçtiği gibi *et-Tefhîmâtü'l-İlâhîye*'Sinde²⁸⁷ de bahsedilmektedir.

Tevîlü'l-Ehâdis'teki ifadesinde ise şöyle der: “bil ki Hz. İbrahim sâlim fitratıyla Allah Teâlâ'ya tecerrüt ettiğinde Allah'ın yakın melekleri zümresine girdi. Mele-i Âlâ vasıtasıyla insan neslinin imamına uygun bir irade diliyle muhatap olundu. Bu yüzden yıldızlara, gezegenlere tapmayı, Mecusiliği ve şirki iptal olmasına tekit etti. Cenâbı Hak Hz. İbrahim'e bu tür öğretileriyle zemin hazırlıyordu. Çünkü o günlerde insanlar Mecusilik milletinin düşüncesindeki ihtilaflarla uğraşıyorlardı. Gezegenleri Allah'a ortak koşmak yaygın hale gelmişti. Bu yüzden bu batıl inançların karşısına apaçık bir hakkın zuhur etmesi gerekirdi. Ki o ancak batıl yolunun köleliğinden kurtulup kendi iradesine ve insana verilen salim fitratına dönülmesiyle mümkündü. Hz. İbrahim'den önce dünyadaki olaylar göklerin güçlerinden ve elementlerden vasıtasız sadır olduğu için Hz. İdrîs o duruma uygun ilimlerden bahsetmişti. Sonra Mele-i Âlâ melekleri “Hazretü'l-Kuds'ta”²⁸⁸ bir araya geliyorlar ve her biri göğün gücünü taşıyan tılsım gibidirler. Ne zaman Allah Teâlâ, bir şeyi irade ederse Mele-i Âlâ meleklerini kabz ve bast ederek yahut sade bir tabirle(gönderip ve çekmekle) muradını gerçekleştirirdi. Ki, böyle bir tahavvül ortaya geldikten sonra göğün, takımyıldızların, gezegenlerin olaylar üzerine hiçbir rolü ve etkisi kalmadı. Bu sebeple Hz. İbrahim yıldızlar ile gezegenleri batıl sayıp artık olaylar mukaddes makamın tecellisiyle Mele-i Âlâ melekleri arkalı sadır olduğunu bildiren bir şeffaf tevhit inancından söz ederek davet sahnesine çıktı.”²⁸⁹ Dihlevî'nin bu ifadesi ışığında önceki milletlerin nasıl ortaya çıkmaları ve nasıl batıla

²⁸⁶ Bkz. Dihlevî, *el-Budur-ul Bazıga*, s. 240-253.

²⁸⁷ Bkz. Dihlevî, *et-Tefhîmâtü'l-İlâhîye*, Çev. Urduca, Akidetullah el-Kâsîmi (Haydârabâd: Meclisü'l-İlmi, 1387/1967), I, 89-90.

²⁸⁸ Dihlevî, Hazretü'l-Kuds kavramını şöyle açıklıyor: “Mele-i âlâ meleklerinin Allah'ın emirlerini aralarında konuşmak ve yerine getirmek için bir araya gelirler fakat o toplantının yeri belli değildir Allah'ın dilediği yerde onlar toplantı yapabilirler” geniş bilgi için Bkz. Dihlevî *Hüccetüllahi'l-Baliga*, mele-i âlâ bahsi.

²⁸⁹ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 27-28.

dönüştüğü, sonra Allah Teâlâ dünyanın idaresindeki tarzına bir tahavvülü irade ettiği ve bu değişim sayesinde önceki nizama bağlanılan tüm sapkın milletlerin geçersiz olup yerine Hanîf milleti kurulduğu anlaşılmaktadır.

Bu konuda en önemli nokta Hz. İdrîs'in miras bıraktığı ilimlerin kökü ve onun döneminde yıldızlar ile gezegenlerin dünyadaki tüm olaylar üzerinde etkisi olduğuna dayanmaktaydı ki Hz. İdrîs o ilimlere vâkıf olunca çevresine anlatmıştır. Bu şekilde nesillerce bu ilimler bozulmadan doğruluğa kullanılarak devam etmekteyken sonraki nesiller bu ilimleri hak yolundan kaydırmaları sonucu birçok sapkın milletlerin ortaya çıkmasına ve şirkin yayılmasına neden olmuş. Sonra Allah'ın dünyadaki nizamı değişince yeni nizam üzere kurulan bir milletin ortaya çıkıp tıpkı Hz. İdrîs'in kendi çağındaki nizam üzere ilimler derin miras bıraktığı gibi Hz. İbrahim'de kendi çağındaki nizami İlahîye uygun şekilde tevhit üzere olan Hanif milletini kurmuştur.²⁹⁰ Sabîlik, Mecusilik ve Hz. İbrahim'in kurduğu Hanîf milletlerinin tarihi boyutlarına dair Şehristânî (ö. 548/1153) *El-Milel ve'n-Nihal*'de²⁹¹ geniş bir şekilde bahsetmiştir.

4. İbrâhim Ailesinde Peygamberliğin Teselsülünün Sırrı

Bu hususta zikredilmesi gereken nokta Hz. İbrahim'den önceki peygamberler bireysel bir silsileyle gelmekteydi. Bir aileden birkaç peygamber aynı anda veya art arda gelmemişti. Bir peygamberin vefatından sonra onun oğulları peygamber olmuyordu. Ancak Hz. İbrahim peygamber gelince sistem değişti ve kendisinden önce geçen peygamberin aksine onun ailesinden çok peygamberler ve resuller gönderildi. Onun mübarek ailesi peygamberlik görevini nesilden nesil'e²⁹² Hz. Peygamber (s.a.v)'e kadar taşıdılar.

Peygamberlik görevindeki eski sistem değişip onun ailesine bu faziletin bağışlanmasının felsefesi nedir? Bu hususu Dihlevî şöyle açıklar “Hz. İbrahim ile eşi ihtiyarlık çağına ulaşıncaya kadar evladı olmadı. Ömrünün yaşlılık çağında Allah'ın inayetiyle iki oğlu oldu. Allah Teâlâ'nın bu inayeti onun Allah'ın dostu ve sevimli

²⁹⁰ Geniş bilgi için Bkz. Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 17; Bkz. Dihlevî, *el-Budur-ul Baziğa*, s. 249-251; Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 27-28; Dihlevî, *et-Tefhîmâtü'l-ilâhîye*, I, 89.

²⁹¹ Geniş bilgi için Bkz. Şehristânî, *El-Milel ve'n-Nihal*, II, 5-6-8-45-50.

²⁹² Ankebut, 29/27.

peygamberi olduğu içindi. Çünkü insanlar Hz. İbrahim'den sonra fitratın imamı olan halifelere ihtiyaçları vardı. Sâlim fitratın imamı olacak kişiler insanlar arasında en sağlam fitrata sahip olan ve İlâhî cazibenin sırrı onun cevherinde olmalıdır. Hz. İbrahim fitratın imamı olduğuna göre bu özelliği onu ebu'l-enbiya olmasına götürdü. Böylece iki oğluna ve onların soyuna peygamberlik ile semavi kitaplar verilerek tevhit inancını yayılmasını sürdüren silsilesini sürdürmek nasıp oldu.”²⁹³ Hz. İbrahim'in ailesine verilen peygamberlik mirasını bu bakış açısından değerlendirildiğinde onun imam olması bunu gerektirirdi. Yani kendisinden sonra yolunu sürdürecektir halifelerin gelmesi imamet gereği idi. İmamlık makâmına ulaşan peygamberin halifeleri ancak kendi soyundan gelen, cesareti ile fitratının maddi boyutunun sağlamlığını da o imamdan alan kişiler olması gerekirdi. Bu sebeple birçok yüce makamlı peygamberler onun iki oğlunun soyundan gelmiş sonunda tüm insanlığa gönderilen son peygamber de onun soyundan gelmesiyle peygamberlik silsilesi sona ermiştir.

5. Hz. İsmail Kıssası

Te'vîlü'l-Ehâdis'te Dihlevî Hz. İsmail kıssasını Hz. İbrahim kıssası başlığı altında getirerek birkaç noktayı değerlendirmektedir. Hz. Sâre hizmetçisini Hz. İbrahim'e evlat sahibi olması için hediye etti. Hz. İbrahim Hz. Hacer'ı eşliğe kabul etti ve ondan oğlu oldu. Sonra ilk eşi Hz. Sara bu durumu kabul edemeyip kıskanarak Hz. İbrahim'den oğluyla ikinci eşini uzaklara götürmesini istedi. Sonra Hz. İbrahim ikinci eşiyiyle bebeğini yiyecek, içecek ve barınacağı olmayan bir çölde bırakıp kendisi ilk eşinin yanına döndü. Şimdi duygusuzluk gibi görünen bu davranıştan dolayı birçok sorular ortaya çıkmaktadır. Örneği Hz. İbrahim gibi bir büyük peygamber bir hanımının etkisi altında kalıp onu razı etmek için diğer hanımıyla oğluna böyle bir zulme razı olur? İhtiyarlık çağına kadar evladı olmasını bekleyen bir kişi nasıl evladını şefkatinden uzaklaştırır? Helak olması ağırlıkla muhtemel olan bir çölde? Gibi Hz. İbrahim'in şahsiyetini bile sorgulayan sorular. Bu hikâyeye kuru bir tarihsel anlatı bakış açısı penceresinden baktığımızda. Sadece sahnede olup bitene bakarak perde arkasında konuşulmayanlara göz yumduğumuzda kesinlikle karakteri sorgulayan itirazlara maruz kalıyoruz. Ancak tıpkı bal arısının zehri ile panzehri aynı

²⁹³ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 26

yerden üretildiği gibi olayın arkasında Allah'ın tedbiri olduğunu göz önünde tutularak incelendiğinde zehrin kendisi panzehre dönüştüğü görülecektir.

Bu olayda Hicaz çölünde Kâbe'nin bina edilmesini, o çölde bırakılan Hz. İsmail'in harem bölgesinde tevhit inancıyla ibadet ahkâmını uygulamasını. Sonunda onun soyundan İslam ümmetinin peygamberi gelip o mukaddes harem bölgesi Hanif milletine bağlı olan büyük bir ümmetin merkezi olmasını Allah Teâlâ irade etmişti. Dihlevî felsefesine göre Allah'ın iradesi her zaman en yakın vesile aracılığıyla tahakkuk bulur. Hz. İbrahim'in oğlu olmasına zemin hazırlanması hususundaki en yakın vesile ise eşi Hz. Sâre tarafından Hz. Hacer'in kendisine ikinci eşi olarak verilmesiydi ki bu şekilde Allah'ın iradesi tahakkuk bularak Hacer'den oğlu oldu. Fakat Allah Teâlâ o çok beklenen oğul babasının kucağından uzakta ve hareminin kucağında Allah'ın inayetinin gözetimi altında büyümesini irade etmişti. Bu iradenin gerçekleşmesi yolunda en yakın sevile Hz. Sâre'nin kıskançlığı olduğu için böyle zemin hazırlandı. Cenâbı Hak bu çocuğun küçük yaşından itibaren büyüklüğünü belirtmek için ve insanların gözünde ve vicdanlarında yerleştirmek için Allah'ın bir nişanesi olarak o mübarek adımları altından zemzem çeşmesi fışkırdı. Sonra (Curhum kabilesi gibi) bazı kabilelerin kalbine oraya gidin yerleşmek ilham olunca onlarda gidip harem bölgesine yerleşmeleriyle Mekke bölgesi geliştikten sonra Allah'ın hareminin işleri düzenli hale geldi.²⁹⁴ Yani bu değerlendirmeye göre Hz. Sâre'nin kıskanması, Hz. Hacer ile Hz. İsmail'in Hicaz ceziresinin çölünde bırakılması ve o harem bölgesinde onların yerleştirilmesi. Aslında bunların hepsi Hz. İsmail hakkında Allah'ın iradesinin tahakkuk etmesine zemin hazırlamıştır. Çünkü bu esbap dünyasında Allah Teâlâ kendisi takdir ettiği şeylerin gerçekleşmesi için doğal sebepleri kollanır. Bu yüzden Hz. İbrahim eşi Hz. Hacer ile oğlu Hz. İsmail'i o çölde bırakıp dönerken eşi ona bizi buraya bırakıp dönmeni Allah mı emretti? Diye sorduğunda evet Allah emretti dedi ve eşi de o halde Allah bizi zayi etmeyecektir dedi.²⁹⁵

²⁹⁴ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 26.

²⁹⁵ İbn Kesîr, *Kasasü'l-Enbiyâ*, s. 138.

6. Kâbe'nin Yapım Felsefesi

Hız. İbrahim ile oğlu Hız. İsmail'in yaptığı en büyük işlerinden biri Kâbe'yi şerifi binasını yapmasıdır. Kur'ân-i Kerim'de şöyle geçmekte “İbrâhim İsmâil'le birlikte o evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyordu: “Ey rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin. Ey rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar. Bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et. Şüphesiz tövbeleri kabul eden, merhameti bol olan yalnız sensin. Soyumuzdan, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi çıkar rabbimiz! Çünkü yalnız sensin kudret ve hikmet sahibi.”²⁹⁶ Tarihi rivayetler ve arkeolojik kazılar insanoğlunun tüm tarihi dönemlerde dindar olup dindar yaşadığını bildirmektedir. Her asırda her bölgelerin dindarlıklarını belirten tarihin mirası olarak bırakılan ibadethaneler ve tapınaklar bize bunu iletmektedir. Şehristânî'ye (ö. 548/1153) göre “bazı ibadethaneler batıl inançlar üzerine bina edilerek (dindarlıklarını batıl yolda kullanmışlar) bazıları ise hak dinine dayalı olup insanlar için kible olarak inşa edilmiştir. Allah'ın emriyle hak dinine göre inşa edilen evlerden biri Beytullah yani Kâbe'yi şerifedir.”²⁹⁷ Kâbe'nin binasının tarihi boyutuyla konumundan Kur'ân-i Kerim şöyle bahsetmekte “Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mabet), Mekke'deki (Kâbe)'dir.”²⁹⁸ Kâbe'nin bina edilmesinin maksadına dair insanlar için ibadet yeri olması, hac ibadetini insanlara öğretilip uygulanması ve yeryüzünün tüm bölgelerinden insanların hac ibadetini yerine getirmeleri için Kâbe'yi ziyaret edip tavaf etmeleri ²⁹⁹ olarak tanıtılmaktadır. Kâbe hakkında Kur'ân-i kerimde geçen âyetlere bakıldığında Kâbe hak üzere kurulan dünyadaki birinci ev olduğunu ve Hız. İbrahim'den önce de mevcut olduğunu anlıyoruz. Ancak Kâbe'yi ilk defa kim inşa etmiş? Ne zaman ve hangi sebeplerden ötürü Kâbe yıkıp yok oldu? Hız. İbrahim nasıl Kâbe'nin binasının tecditçisi oldu? Hız. İbrahim'in bu binayı yapmasının felsefesi nedir? Bazı rivayetlere göre Kâbe'nin ilk inşasını Hız. Âdem yapmış, Nüh tufanında yok edilmiş ve Hız. İbrâhim gelip yeniden inşa etmiştir.

²⁹⁶ Bakara, 2/127.

²⁹⁷ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, II, 219.

²⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/96.

²⁹⁹ Bkz. Hac, 22/26-29.

Kâbe'nin ilk binası hakkında birçok rivayetler olduğunu ve bu rivayetlerden biri Hz. Âdem yeryüzüne indirildikten sonra Arafat bölgesine eşi Havva ile karşılaşır. Sonra ibadetlerini yerine getirmesi için Allah'tan bir ev yapmasına izin ister çünkü önceden meleklerle birlikte yaşadığı anlarda gökteki Beytü'l-Mamur'u görmüştü Allah Teâlâ ona gökteki Beytü'l-Mamur'un şeklinde Kâbe'nin yerinde nurdan bir ev var etti. Hz. Âdem o nurun etrafına dönerek tavaf ederdi. Ta ki Hz. Âdem vefat etti ve onun halifesi olan oğlu Hz. Şit o nurdan oluşan ruhani şeklin tam yerinde yani (o çizgiyi aşmadan eksiltmeden) çamur ile taştan Kâbe'nin binasını yaptı. Sonra Hz. Nûh tufanında Kâbe yok olup seneler boyunca bu şekilde kaldı ta ki Hz. İbrahim dönemi gelinceye kadar. Hz. İbrahim'e Allah Teâlâ Kâbe'nin yerini bildirdi³⁰⁰ sonra o oğlu Hz. İsmail ile Kâbe'nin temelini koyup yükseltti.³⁰¹ Bu şekilde Allah'ın emriyle hak dininin kıblesi olan Kâbe inşası Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in elleriyle gerçekleşti. Asırlar sonra ilk putperestliğin harem bölgesine girip Mekke ehlinin şirke bulaşması gibi tüm tarihi sürece dair Şehristânî (ö. 548/1153) *El-Milel ve'n-Nihal*'de tafsilatlı bahsetmektedir.³⁰²

Dihlevî derki, “Hz. İbrahim yaşadığı çağda insanlar güneşin ve yıldızların ruhları adına ibadethaneler yapıp yaptıkları putların kendisine değil, görünmeyen ruhlara yönelmeye çok önem vermekteydiler. Yani putları Allah'a yakınlaşmak için aracı olarak biliyorlardı. Bu yüzden çağın insanlarına Kâbe'yi kible edinip ona hürmet göstererek yönelmelerine emredildi. Ve hac erkânını da onlara öğretti. Yıllarca insanlar Kâbe'ye yönelmeyi Allah'a yönelmek ve Kâbe'ye karşı kusurda bulunmayı Allah'a karşı olarak bildikleri için onlara hac farz edildi”³⁰³

7. Hz. İsmail'i Boğazlama Rüyasının Yorumu

Hz. İbrahim'in kurban etmek istediği büyük oğlu Hz. İsmail'di ki kesilen yani Zebîh lakabıyla meşhur oldu.³⁰⁴ Hz. İsmail'in doğumunda başlayıp ta Hicaz ceziresinin çölünde annesiyle bırakılması ve adımının altından zezem çeşmesinin fişkırması sonunda Allah'ın emriyle Kâbe'nin binasını babasıyla yapması ve

³⁰⁰ Bkz. Hac, 22/26.

³⁰¹ Bkz. Bakara, 2/127.

³⁰² Bkz. Şehristânî, *El-Milel ve'n-Nihal*, II, 219-220.

³⁰³ Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Baliğa*,

³⁰⁴ İbn Kesîr, *Kasasü'l-Enbiyâ*, Thk, Mustafa Abdulvahid, (Mekke: İdâretü'l- Metbu'at 1408/1988), s. 193; Ebu Halil Şevki, *Atlasü'l-Kur'ân*, s. 56.

Kâbe'nin tüm mesuliyeti yüklenmesi Kur'ân-i Kerim'de zikredilen sahnelerdir. Hz. İsmail'in adı Kur'ân'da on iki defa geçmektedir.³⁰⁵ Hz. İsmail'in kıssasındaki en etkili sahnesi ise Allah yolunda babası kendisine seni rüyamda kurban ettiğimi gördüm sen bu işe ne diyeceksin deyince? babasınasana buyurulanı yap inşaAllah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın³⁰⁶ dediği sahnedir. Kur'ân'da açık bir sarahatle kurbanı götürülen oğlu Hz. İsmail olduğu zikredilmemişse de Hz. İsmail kıssasının sahneleri ve kurban etmek için götürüldüğü yer de onun yerleştiği bölgede olduğuna bakılınca Hz. İsmail olduğu kesinleşmektedir.

Konuya dair Kur'ân'da zikri geçen kurban olayında iki işaret bulunmaktadır. İlki Hz. İbrahim Filistin'in Dâru-l-Hicre bölgesinde yerleştiğinde ilk orada dünyaya gelen büyük oğlunu kurban etme emrini rüyasında görmesi ki o Hz. İsmail'dir. Tevrat'ın kendisi de bunu tasdik etmekle beraber Yahudiler diğer bir yerinde tahrif ederek bu şerefi kendilerine nispet etmek için o kurbanı götürülen oğlu Hz. İshak'tır şeklinde değiştirdiler.³⁰⁷ Birde kıssanın seyrine dikkatle bakılınca bu kurban olayının kıssası bittikten sonra devamında yeni bir beşaret olarak *İyi insanlardan (seçilmiş) bir peygamber olarak ona İshak'ı da müjdeledik.*³⁰⁸ İfadesi o kurbanı götürülen oğlu Hz. İsmail olduğunu tasdik etmektedir.

Aslında bu noktada cevabını bilmek istenilen sorular şu. Bu rüyanın mesajı neydi? Bu rüya aracılığıyla Allah Teâlâ Hz. İbrahim'e neyi bildirmek istedi? Neden bu kurban etme emri rüyada değil gerçek hayatta söylenmedi? Eğer gerçekten bu rüyada Hz. İbrâhim oğlunu kurban olarak kesmesi istenilmişse gerçek hayatta da kesilmesi mi gerekirdi? Eğer böyle kastedilmişse neden kurban değişti? Hz. İbrâhim'in rüyada gördüğü kurban neden gerçekleşmedi? Ve gerçek hayatta emri icra etme esnasında ey İbrâhim sen rüyadaki emri yerine getirdin³⁰⁹ denilerek sanki rüyada gördüğünden kasıt hakikaten oğlunu kurban etmek değil aksine bu rüya bir sırrı taşımaktadır bilgisi verildi. Bu soruların cevabı Dihlevî'nin *Te'vîlü'l-Ehâdis*'teki ifadesinde bulunmaktadır.

³⁰⁵ Ebu Halil Şevki, *Atlasü'l-Kur'ân*, s. 52-56.

³⁰⁶ Bkz. Sâffât, 37/102.

³⁰⁷ İbn Kesîr, *Kasasü'l-Enbiyâ*, s. 193-194.

³⁰⁸ Es-Sâffât, 37/112.

³⁰⁹ Es-Sâffât, 37/105.

Dihlevî bu noktayı şöyle değerlendirmekte “ bil ki Allah Teâlâ (kullarını muhatap ederken) farklı dilleri kullanır. Kendi katında Hz. İbrâhim’in makâmını kurban keserek yükseltmesini deldiği zaman onunla iki dilde konuştu (biri tecevvüz dili diğeri hakikat dili) idi. Ta ki böyle büyük bir olay aracılığıyla Hz. İbrâhim’in ihlasının mertebesi ortaya koyulsun. Bu dile göre oğlunu kurban olarak kesmeye götürmesiyle feda etmesi ve yerine koç gönderilip o koçu kesmesi şükredilmesi gereken bir büyük nimetti. Yani şöyle ki hayvanların ruhları da insanların ruhları gibi evrendeki her şeyi içermektedir. İnsan ile hayvan arasındaki fark sadece hayvan evrendeki varlıkların mükemmelliğini taşıma hususunda insandan daha özet olmasıdır. Bu sır rüya âleminde Hz. İbrâhim’e göründü ve rüyasında insanlığı mükemmellik seviyesine ulaşan oğlunu kurban olarak kesmesi şeklinde temsil etti. Tıpkı Hz. Peygamber (s.a.v)’e elli vakit namazın beş vakte indirilmesi gibi. Aslında Allah’ın hükmü sonunda farz edilen beş vakit namazdı. Ancak bu beş vakit namaz sevap bakımından her biri on kata yükseltilerek mecaz anlamında elli sayılır. Böylece beş vakit namaza elli vakit namaz denildi. Beş vakit namaz hakikat diliyle söylenmiştir. Aynı zamanda o beş vakit namaza Allah’ın kulluğunu yerine getirme hususundaki itaati sınamak ve nimetini tamamlamak için tecevvüz ve kinâye diliyle elli vakit namaz demiştir. Bu minvalde Cenâbı Hak Hz. İbrâhimle iki dilde konuştu. İlk mecaz ve kinâye diliyle oğlunu kurban olarak kes demesi sahibinin nezdinde evlat gibi aziz olan koçu kes demesiydi. Hz. İbrâhim mecaz ve kinâye diliyle emredileni görünce Allah’a kulluk etme coşkusu taşarak büyük bir durumu yaşadı ki bu olay Allah’ın katında Hz. İbrâhim oğlunu Allah’ın emrine itaat etmek için kurban kesti sayıldı. Sonra Allah Teâlâ nimetini tamamlamak için onlara fidye olarak büyük bir koç gönderdi. İkincisi hakikat diliyle sen rüyanı gerçekleştirmiş oldun diyerek aslında maksat oğlunu kesmen değil koçu kesmendi ki gerçekleştirmiş oldun dedi.”³¹⁰

8. Hz. Muhammed ile Hz. İbrâhim'in Benzerlik Yönü

Sahih Buhâri'de geçen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v) “ Miraç gecesi Hz. İbrâhim'i gördüm oğulları arasında (şekil bakımından) ona en çok benzeyen

³¹⁰ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 28-29.

benim”³¹¹ buyurmuştur. Kur’ân-i Kerim’de ise “*Doğrusu insanların İbrâhim’e en yakın olanı, ona tâbi olanlar, şu Peygamber (Hz. Muhammed) ve iman edenlerdir. Allah da müminlerin dostudur*”³¹² ifadesi geçmektedir.

Şekil bakımından da menhec açısından da Hz. İbrâhim’e en yakın peygamber Hz. Muhammed (s.a.v) olduğu anlaşılmaktadır. İslam ümmeti Hanîf milletinde olan bir ümmettir.

Hz. İbrâhim ile Hz. Muhammed (s.a.v) arasındaki fiziksel ve ahlaki benzerlikler nelerdir? Bu benzerliğin sırrı nedir? Sorularının cevabı Dihlevî’nin tasâvvufî değerlendirmelerinde bulunmaktadır. Her şeyden önce bilmeliyiz ki, mutasâvvıflara göre bütün kâinattaki varlıklar esmâ-i hüsnâ’nın tecellileri, tesirleri, tespitleri ve gölgeleridir. Kâinattaki her bir varlık Allah’ın isimlerinden bir isminin eseri, gölgesi ve mazharıdır. Allah’ın her bir ismi evrendeki bir şeyin belirlenmesi ve gerçekleşmesinin kaynağıdır. Allah’ın isminin âlemdeki bir şeyin belirlenmesi ve gerçekleşmesi üzerindeki tesirine ise ayn-ı sâbite diyorlar. Bu yüzden mutasâvvıflar esmâ-i hüsnâ’nın ilk eseri olan eşyanın hakikatini a’yân-ı sâbite olarak yorumluyorlar. Onlara göre tüm varlıklar arasında insan türü Allah’ın bütün cemâlî ve celâlî sıfatlarının aynasıdır. Bu sebeple insana küçük dünya ve tüm cihanın varlıklarına büyük dünya diyorlar. Yani insanı tüm evrenin mükemmel bir numunesi olarak kabul ediyorlar. Böylece beşer âleminde her bir insan kendi ayn-ı sâbitesinin gerçeğidir. İnsanlar arasında en kâmil insan Allah’ın ismiyle onun ayn-ı sâbitesinin arasındaki münasebeti diğer insanlara göre daha kuvvetli olandır. Onlar dünyada Allah’ın halifesi olmaya layıktırlar. Din yahut şeriat dilinde onlara nebi ve resul denilmektedir.

Dihlevî bir peygamberi tasâvvuf ilmine göre tanıtırken der ki: “ âriflere göre bir peygamberin ayn-i sâbitesi ile onun kaynağı olan Allah’ın ismi arasındaki bağ diğer a’yân-ı sâbiteye göre daha kuvvetli ve daha yakındır. Peygamberlik fitratını taşıyan birinin Allah’a yakınlığının seviyesi kurb-ı ferâiz, kurb-ı nevâfil ve kurb-ı vücûd olarak tanımlanan bu üç sınıf yakınlığı bir araya toplayan kişidir.”³¹³ Dihlevî

³¹¹ Buhârî, Ehâdisü’l-Enbiyâ, 48.

³¹² Âl-i İmrân, 3/68.

³¹³ Dihlevî, *el-Hayr-ül-Kesîr*, çev. Urduca, Abdürrahim, (Karaçi: Darul İşâ’a,1412), s, 137.

sözünün devamında peygamberlerin a'yân-ı sâbitelerini şöyle değerlendirir “ bil ki peygamberlerin a'yân-ı sâbitesi beş nevi olarak sınırlanmıştır. Bunlar arasında varlığının ve peygamberliğinin kaynağı Allah'ın El Hay El Kayyûm isimleri olan peygamberler sadece iki kişidir. Biri İmamü'l-Enbiyâ Hz. İbrâhim diğeri Hâtemü'l-Enbiyâ Hz. Muhammed (s.a.v)'dir. Yani El Hay El Kayyûm ismi sadece bu iki peygamberin varlığının, peygamberliğinin ve şahsiyetinin kaynağı olmuştur. Hz. İbrâhim'in bu makâma erişmesi icmalidir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in bu makâma erişmesi ise tafsilidir. Yani Hz. İbrâhim bu isimlerin etkileri ve feyzlerini icmali bir şekilde temsil ederken Hz. Muhammed (s.a.v) ise tafsili bir şekilde temsil etmektedir.³¹⁴ Bu yüzden Hz. Peygamber (s.a.v)'e *ceddiniz İbrâhim'in dininde olduğu gibi*³¹⁵ demiştir ki, bu hususta önceden Hz. İbrâhim evlatlarından Allah'ın âyetlerini okuyacak kitap ve hikmeti öğretecek onları arındıracak bir elçi çıkarmasını isteyerek³¹⁶ rabbine dua etmişti. Üstelik Hz. Peygamberin Miraç gecesi Hz. İbrâhim'i gördüm oğulları arasında (şekil bakımından) ona en çok benzeyen benim”³¹⁷ buyurmuştur. Dihlevî'nin *el-Hayrî'l-Kesîr*'deki tasâvvufî değerlendirmesinin yanında Kur'ân-ı Kerim'in İfadesi ve Hz. Peygamberin hadisi bu iki peygamberin benzerlik yönleri ile o benzerliğin kaynağını anlatmaktadır.

9. Hz. Lût Kıssası

Hız. İbrâhim kıssasında dikkat edilmesi gereken hususlardan biri Kur'ân-ı Kerim Hız. İbrâhim kıssası içinde Hız. Lût kıssasını zikrettiğini görüyoruz³¹⁸ ki Dihlevî bu bağı uyararak Hız. Lût kıssasını Hız. İbrâhim kıssası içinde zikretmektedir.

Araştırmamızın başından beri tutuğumuz yöntem şöyle ki ele aldığımız tüm konularda karşılaşılabılır sorular getirerek cevaplarını Dihlevî'nin *Te'vîlü'l- Ehâdis*'i ve diğér eserlerinde geçen ifadelerinde bulmaktır. Şimdi bu noktada akla gelen sorular Hız. Lût kıssası neden Hız. İbrâhim kıssası içinde zikredilmiş? Hız. Lût'un kavmine Allah'ın azabını uygulamaları için gönderilen melekler neden önce Hız. İbrâhim'e geldiler? Lût kavminin böyle bir azapla helâk edilmelerinin nedeni nedir?

³¹⁴ Dihlevî, *El-Hayr-ül-Kesîr*, s. 142-143.

³¹⁵ Hac, 22/78.

³¹⁶ Bakara, 2/129.

³¹⁷ Buhârî, *Ehâdisü'l-Enbiyâ*, 48.

³¹⁸ Geniş bilgi için, Bkz. *Zâriyât*, 51/24-37.

Meleklerin Hz. İbrâhim ile eşi Sâre'ye ihtiyarlık çağında verilen oğlunuz olacak müjdesi onları nasıl etkiledi? Bu soruların cevabına Dihlevî'nin ifadelerinde geçmektedir.

Dihlevî Hz. İbrâhim ile Hz. Lût kıssası arasındaki bağa dair der ki: “çünkü Hz. Lût Hz. İbrâhim'in en muhlis tabilerindendi. Onun terbiyesini almış, öğretilerini can gönülden dinleyerek kalbine sığdırmış ve Hz. İbrâhim'in şahsiyetinin ışığından etkilenmesi Hz. Lût'un hasenatından sayıldı. Onların bölgesinde bozgunculuk, hayâsızlığa ve fesada bulaşan kişiler orayı pisletip sadece şehvet garîzelerini peşinden koşarak hayvanlar safına girdikleri sebebiyle Allah Teâlâ'nın gazabına uğradılar. Ancak Allah'ın hikmeti gereği yaptıklarını cezasını çekirtmeden önce onlara uyarıcı göndermesi gerekirdi ki Hz. İbrâhim'e tabi olan bir kişi arkalı olsa bile o kavimi uyarması vahiy olmuştu. O yüzden Hz. Lût'u Allah'ın dinini tebliğ etmesi için o kavime gönderdi. Hz. Lût onlara tebliğ etti, uyardı ve çok mücadele verdi ancak onlara tesir etmedi. Sonra Allah'ın hikmeti gereği azap içeren bir cevvi olayın gerçekleşmesi için dünyevî ve semâvî sebepler beklenildi. Lut kavmine Allah'ın azabının inmesi zamanı gelince görevli melekler insan şekline girerek hak uyarıcılık görevinin asıl kaynağı olan Hz. İbrâhim'e geldiler”³¹⁹ yani Lut kavminin uyarma görevi aslında Hz. İbrâhim'e aitmiş. Ancak o Hz. Lût'u temsilci ve elçi olarak o kavime göndermiş. Bu yüzden melekler önce Hz. İbrâhim'e gelip azap hakkında haber verdiği anlaşılmaktadır.

Neden melekler yabancı kişiler gibi Hz. İbrâhim ve eşine gelip yüreklerine korku girmesine sebep oldular? Böyle bir ziyaretin o yaşlı kadının oğlu olmasına dair etkisi neydi? Bu hususu Dihlevî şöyle değerlendirmektedir. “Melekler yabancı mîsâfirler gibi Hz. İbrâhim'e geldiler o da onlara ziyafet sofrası hazırlamışken mîsâfirleri yemeğe yaklaşmadılar. O anda Hz. İbrâhim'in yüreğine bir korku girdiğini gören melekler Allah'ın emrini uygulamak için gelen melekler olduklarını bildirince Hz. İbrâhim ile ailesinin yüreğindeki korku gitti ve yerini derin bir mutluluk yerleşince Hz. İbrâhim ile eşi Sâre'nin ruhları yeni bir melekûtî hâle ulaştı. Bu nedenle melekler Allah'ın rahmet ve bereketi üzerinizdedir, ey hâne halkı diye dua ettiler. Melekler Allah Teâlâ'nın ruhundan oldukları için kime görünüp

³¹⁹ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 30.

ziyaretinde bulunurlarsa o kimsenin vücudundaki hücreler tazelenir ve gençleşir. Melekler Hz. Sâre'ye dua ederken iyileşmesi için onun hâline tüm güçleriyle teveccüh ettiler. Hz. İbrâhim'in bu husustaki duasının kabul olması için Allah'ın merhameti Sâre'nin gençleşip düzelmesini beklemekteydi. Sâre müjdeyi duyduktan sonra çok sevinerek gençleşti. Sonra sürekli oğlu olmasını hayal etti ve bedenindeki ruhu açılıp genişlettirildi. Böylece ona ani bir tatmine ulaşmasını sağladı. Sonra Allah'ın bereketi ona eşlik etti. Tıpkı kronik bir hastanın ani bir derin sevinç nedeniyle şifa bulması gibi ve tıpkı güçlü içgüdülere sahip kişilerin hikâyeleri insanın içgüdüsünü güçlendirmesi gibidir.³²⁰

Yukarıdaki açıklamadan Dihlevî'nin felsefesine göre, daha önce de geçen diğer mucizeler gibi Hz. Sâre'nin ömrü hamilelik çağını geçip ihtiyarlığa ulaştığı bir zamanda onun yeniden gençleşmesinin arkasında avamın nezdinde ne kadar anlaşılabilir görünse de gizli sebepler olduğu anlaşılmaktadır. Onun evlat sahibi olmasının sebeplerinden biri ihtiyarlık çağında meleklerin müjdeyle onlara gelmesidir. Çünkü melekler Allah'ın ruhunu taşırlar onlar kime gelirlerse onun zayıf bedeni güçlenir. İkinci sebep meleklerin ziyaretinden dolayı aşırı hayrete düşerek sevinmesi nedeniyle yüreğinin genişlenmesi ve gücünün toparlanmasıdır. Tıpkı Gücünü kaybeden hastanın herhangi bir müjde arkalı ani sevinçten dolayı kendine gelip güçlenmesi gibi ki bu anlaşılan ve çok görülen olaylardandır.

Dihlevî kıssanın devamının sırrını şöyle beyan eder: “sonra Hz. İbrâhim meleklerin görevleri hakkında sorunca ve onlar da haber verdiler. Sonra melekler Hz. Lût'un karyesine gelip onun evine teşrif buyurdular. Bu gelen mîsâfirleri gören karye halkı fesat çıkarmak maksadıyla Hz. Lût'un kapısına gelince Allah Teâlâ melekler arkalı onların gözlerini kör etti. Bu küçük ceza fesat çıkarmak için acele ettiklerinin bedeliydi. Sonra melekler Hz. Lût'a yanındaki inanlarla birlikte karyeyi terk etmesini söyledi ve Allah hem yolculuklarına bereket kattı hem de yolu Hz. Lût'a kısaltıvererek karyeden çok uzaklaştıklarını zannetmesinler diye arkalarına bakmamalarını emretti. Eğer baksaydılar Allah tarafından gönderilen ruh gibi onları gölgeleyen o azimetleri düşerdi. Sonra o karyede kalan kavime şiddetli bir yer

³²⁰ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 30-31.

titreşimiyle, gökten yağmur ile taş karışık yağmasıyla ve şiddetli hava fırtınasıyla Allah'ın azabı indirmiştir.”³²¹

Sonunda Dihlevî cevvi azapların genel kuralı hakkında der ki: “bil ki atmosferik azapların tümü yıldızlar ve gezegenlerin birbirleriyle dehşetli bir şekilde temas etmelerinin sonucu ortaya çıkmaktadır. Genelde bir süre yağmurla beraber tüm cevvi fırtına maddeleri gökte sıkıştırılıp depolanmasından sonra Mele-i Âlânın laneti ve gazabı da ona eklenir sonra nazil olur. O gökte sıkışan maddeler bazen şiddetli zelzeleyle birlikte korkunç sesi içeren bir şekilde, bazen tutulmalar ve heyelanlar şeklinde, bazen çakıl taşları şeklinde, bazen kuru ve şiddetli rüzgârlar şeklinde, bazen şimşek şeklinde ve bazen yaygın ateş şeklinde görünerek nazil olmaktadır”³²²

“Hz. Lût Hz. İbrâhim’le aynı zamanda yaşamış ve Hz. İbrâhim’e iman etmişti. İkisi Mısırdan döndükten sonra hayvanların otlağı sınırlı ve az olduğu nedeniyle kendi isteğiyle Hz. İbrâhim’den ayrılıp Ölü Denizi’nin en güneyine Lût Gölü adıyla tanılan bölgeye yerleşti. zelzeleyle helak edilen Sodom ve Gomora kavimlerin yerleştiği bölgeye yerleşti”³²³

10. Hz. İbrâhim’in İlminin Kaynağı ve Öğretileri

Yukarıda bahsi geçtiği gibi Hz. İbrâhim’den önce dünyadaki olayların tümü yıldızlar ve gezegenlerin güçleri aracılığıyla gerçekleşmekteydi. Bu hususta Hz. İdris ilm-i ahkâm-i nücûm gibi ilimler miras bırakmıştı. Ancak Hz. İbrâhim döneminde felekiyatın gücünün yerini “دائرة القدس”³²⁴ Dâiretü’l-Kuds’un gücü aldı. Böylece dünyadaki olaylar yeni sistemin gücü yani Mele-i Âlâ’nın gücü üzerinden uygulanmaya başlandı. Hz. İbrâhim ilimleri ve tüm bilgileri vahiy arkalı Mele-i Âlâ makamından alan ilk peygamber oldu. Bu hususu Dihlevî şöyle açıklıyor. “ Bil ki Mele-i Âlâdaki ilimler ancak Mele-i Âlâ melekleriyle irtibatla olan peygambere nasıp olur. Çünkü insanların hidayete erişmeleri veya aşırı isyanlarından dolayı lanetlenmeleri ve üzerlerindeki İlâhî ahkâmın koyulması gibi kararların hepsi Mele-i

³²¹ Dihlevî, *Te’vilü’l-Ehâdis*, s. 31-32.

³²² Dihlevî, *Te’vilü’l-Ehâdis*, s. 32.

³²³ Ebu Halil Şevki, *Atlasü’l-Kur’ân*, s. 61.

³²⁴ Dihlevî, Hazretü’l-Kuds veya Dâiretü’l-Kuds kavramını şöyle açıklıyor: “Mele-i âlâ meleklerinin Allah’ın emirlerini aralarında konuşmak ve yerine getirmek için bir araya gelirler fakat o toplantının yeri belli değildir, Allah’ın dilediği yerde onlar toplantı yapabilirler”, geniş bilgi için Bkz. Dihlevî *Hüccetüllahi’l-Baliga*, mele-i âlâ bahsi.

Âlâda alınır. Bu nedenle peygamberlerin ilimleri ve bilgileri Mele-i Âlâ vasıtasıyla konuştukları dilde ve anlaya bildikleri üslupta onlara nazil olur”³²⁵ Dihlevî'nin bu ifadesindeki maksat peygamberlerin ilimlerinin kaynağı Allah'ın yüksek makâmlı meleklerinin bir arada toplandığı meclise verilen bilgilerdir. Ki, Dihlevî, onu Mele-i Âlâ yahut Haziretü'l-Kuds ismiyle tanıtmaktadır. Bu ilim penceresi ilk defa Hz. İbrâhim'e açıldı ve ondan sonraki peygamberler de ilimlerini aynı kaynaktan almaya devam ettiler. Binaen peygamberlerin ilimleri Mele-i Âlânın diliyle onların anlayabilecek seviyesiyle nazil olur. Bu yüzden peygamberlerin ilimleri ile feylesofların ve diğer insanların ilimleri arasında bariz farklar var. Çünkü peygamberlerin ilimleri Mele-i Âlâ ile temas kurularak şeriat diliyle vahiy arkalı elde edilir ki bu ilimin kaynağı en sağlam olandır. Akıl ile hissini erişemediği hususlarda bu kaynağa ihtiyaç duyulur. Feylesofların güvendiği aklın kusurlarının düzelmesi için de bu vahiy kaynaklı ilimlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Hz. İbrâhim'in değerli öğretilerini Dihlevî şöyle değerlendirmekte “ Hz. İbrâhim “insan türünün imamından”³²⁶ yaşam geçim ilmini yahut fen ilimlerini, güzel ahlak ilmini, misâfir ağırlama ilmini, garibanların hakkını savunma ilmini, fitratın on aşamasını riayet etme ilmini, kurban kesmekle Allah'a yakınlığı kazanma ilmini, erkânı İslam'ı uygulama ilmini ve şirkten tamamen uzak durma ilmini almıştı.”³²⁷ Yani Hz. İbrâhim İslam'ın usul ve erkânı ile ihsanı ve güzel ahlak değerlerini tanzim ederek tedvine koymuş. Sonra şeriatı Muhammedî yani İslam şeriatı gelip onu teşrih ve tafsil etmiştir.

VI. HZ. YÛSUF KISSASI

A. HZ. YÛSUF'UN KISACA TANITIM

Hz. Yûsuf peygamberler arasında soylu bir aileye ve temiz bir kişiliğe sahipti. Soyu babası Hz. Yâkûb dedesi Hz. İshâk büyük dedesi Hz. İbrâhim Halîlullah'a ulaşan Hz. Yûsuf soyu bakımından diğer peygamberlerden üstünlüğe sahip olduğunu görüyoruz. Bu yüzden Hz. Peygamber efendimize en değerli kişi kimdir diye

³²⁵ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 28.

³²⁶ Yani o İlâhî İnsandan ibarettir ki tüm insan türü için konulan ahkâmlar o insan türünün imami aracılığıyla şahıslara indirilir. Bkz. Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 29.

³²⁷ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 29.

sorulduğunda “peygamber oğlu peygamber oğlu Halîlullah oğlu Hz. Yûsuf tur”³²⁸ buyurmuştur. Bu hadis şerif Hz. Yûsun’un kendisi, babası, dedesi ve büyük dedesi peygamber olduğunu ispat etmektedir.

Hz. Yûsuf’un ismi Kur’ân-ı Kerim’de yirmi yedi defa zikredilmiş³²⁹ üstelik onun ismine inen müstakil bir sûrenin üçüncü âyetinde “*Biz bu Kur’an’ı sana vahyetmekle (başka konular yanında) en güzel kıssayı da anlatıyoruz. Gerçek şu ki, sen daha önce bunları bilmiyordun*”³³⁰ ifadesi Hz. Yûsuf’un kıssasını en güzel kıssa olarak anıldığını görüyoruz. Muhammed Mütevellî eş-Şa’râvî (ö-1998) der ki: “Hz. Yûsuf kıssasının özelliklerinden biri bir taraftan rüyasında güneş ile ayı ve yıldızları kendisine secde ettiğini görmesi, kardeşleri tarafından eziyete uğraması ve başka nice hadislerden sonra Mısır hâkimi olması gibi tüm hadisler Hz. Yûsuf’un şahsı etrafında dönüp durmasıyken diğer bir taraftan ise bir hâdise etrafında şahısların dönüp durduğudur. Hz. Yûsuf kıssası Kur’ân-i Kerim’den önceki semavi kitaplarda zikredilmişse de Yahudiler ve Hristiyanlar Kur’ân’ın bu konudaki mucizevi güzel anlatımına hayran kalmışlar”³³¹

B. HZ. YÛSUF KISSASININ TE’VÎLÜ’L-EHÂDİS İLMİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Diğer bölümlerde de geçtiği gibi bu hususta Dihlevî kendine mahsus üslubuyla peygamberlerin nübüvvet görevine tayin edilme esasları ve yaratılışlarındaki özellikleri açısından değerlendirmektedir. Ona göre Hz. Yûsuf’un nübüvvet görevine tayin edilmesinin ve yaratılışının özelliklerinin kaynağı Allah’ın El-Velî ismidir. Dihlevî’ye göre El-Velî ismi Allah’ın kullarına zatî ve ezeli yakınlığını bildirmektedir. Unutulmamalıdır ki ezeli ve zatî yakınlığın mutlak anlamıyla Hz. Yûsuf’un El-Velî ismin etkisi altında varoluşu ve bu isim onun peygamberliğinin kaynağı olması arasında büyük fark vardır. Allah’ın El-Velî isminin güzelliği Hz. Yûsuf’un cemaline ve güzelliğine kaynaklık ettiği için güzelliğin saf tecellisi olmuştu ki Hz. Yûsuf *dünyada da âhirette de beni yönetip*

³²⁸ Buhâri, et-Tefsîr, 2; Müslim, Fedail, 44.

³²⁹ Ebu Halil Şevki, *Atlasü’l-Kur’ân*, s. 65.

³³⁰ Yûsuf, 12/3.

³³¹ Muhammed Mütevellî eş-Şa’râvî, *Kasasü’l Enbiyâ*, s. 159.

*himaye eden sensin*³³² diye dua etmesi de Allah'ın El-Velî ismi onun şahsiyetinin kaynağı olduğuna işarettir.³³³ Yani Hz. Yûsuf dünyada ve ahirette Allah'ın himayesinin mazharıdır. Bu yüzden onun kıssasındaki bütün sahnelere dikkat ettiğimizde Allah Teâlâ ona özel lütuflar ettiğini görüyoruz. Sanki Hz. Yûsuf'un hayatındaki bütün olaylar onun Allah'ın nezdindeki özel makâmının tercümanıdır.

C. HZ. YÛSUF KISSASININ TE'VİLİ

Dihlevî Allah'ın Hz. Yûsuf üzerindeki özel inayetlerini şöyle açıklıyor. “ Hz. Yûsuf hep Allah'ın özel inayetinin gözetimi altında olduğunun göstergesinden biri onun zeki olmasıydı ki Allah'ın lütfuyla rüya âleminde gelecekte Mısır devletinde erişeceği mansabı, insanların ona tabi olacakları, babası, annesi ve kardeşlerinin kendisine çok saygı duyacakları belli oldu. Zeki oğlunun gördüğü rüyasından Allah'ın iradesini ve gelecekte oğluna rüya tabirinin ilmi verileceğini anlayan babası Hz. Yâkûb güzel bir şekilde tabir etti. Çünkü rüyaların ve hâdiselerin te'vîli vardır ki o te'vîli sadece tutarlı dikkate sahip uyanık kişiler bilir. Tutarlı dikkate sahip uyanıklıktan kasıt bu sığata sahip kişinin bir manaya verdiği hayalindeki tasvir ile nâsüt âlemindeki tabiat arasında doğal olarak orantılı ve net bir bağ olmasıdır”³³⁴

Allah'ın Hz. Yûsuf üzerindeki diğeri bir özel inayet. Kardeşleri onu öldürmek için kendi aralarında istiğare ederken kardeşlerinden biri *Yûsuf'u öldürmeyin, eğer mutlaka yapacaksanız, onu (kör) kuyunun dibine bırakın*³³⁵ dediğinde diğeri kardeşleri tarafından onaylanmasıydı ki kuyuya atılmasıyla Allah'ın Hz. Yûsuf hakkında irade ettiği kadere zemin hazırlanmış oldu. Kuyuya atıldığında Allah ona parlak geleceği, yüksek makâmı, kardeşlerinin onun faziletine, yüksek makamına, büyük başarılarına ve merhametine karşı itirafta bulunup suçlu olduklarını anlayacakları gibi bütün olaylar hakkında haber verdi. Böylece kuyunun içindeyken korkusu azaltılarak kalbi sükûnete kavuşmuş oldu. Hâlbuki bu olayın doğal gereği

³³² Yûsuf, 12/101.

³³³ Dihlevî, *el-Hayr-ül-Kesîr*, s. 149.

³³⁴ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 32-33.

³³⁵ Yûsuf, 12/10.

Hız. Yûsuf'un ölümüydü. Ancak Allah Teâlâ hakiki ölümü yerine zahiren ölmüş haberiyle Hız. Yâkûb'u imtihan etti.³³⁶

Kuyudan çıkarılıp asıl görevine doğru yola koyulması için o yakınlardan geçecek olan kervanda bulunan insanların kalbine kuyunun yerleştiği istikametten geçme isteğini arttırdı Ta ki o kuyudan su çekmek için adamlarını gönderip Hız. Yûsuf'u kuyudan çıkarsın. Onlar su çekmek istemişken Hız. Yûsuf'u bulunca daha değerli bir hazineye ulaştıklarını anladılar. Aslında bu olay Hız. Yûsuf'un hayatı kurtarılıp kalan ömrüne devam etmesi ve mükemmelliğine erişmesi için Allah tarafından zemin hazırlanmıştı. Olayın devamında gelecekte Mısır devletinde büyük konuma erişmesine zemin hazırlanarak Mısır Aziz'i tarafından evlat edinmek için satın alınıp eşine ona güzel terbiye ver diye emretmesi de Allah'ın lütfunun gözetimi altında olduğunu göstermektedir.³³⁷

Allah Teâlâ Hız. Yûsuf'a hiçbir yerde eğitim almadan ilim ve hikmet verdi. İnancı bozuk kâfir bir toplumun içinde yaşamışsa da büyük dedesinin kurduğu Hanîfilik milletinin bütün değerlerini ona öğretti. Böylece o toplumun bütün fasit inançlarına bulaşmadan büyük dedesinin kurduğu tevhit inancı üzere büyüdü. Mısır Aziz'inin eşi onu arzuladığında o da fiziksel olarak güçlü genç olduğu için Allah tarafından büyük bir işaret ve ikazla uyarılmasâydı. O ikaz ise şe'airullah olarak tanıdığı babası Hız. Yâkûb'u bu günaha bulaşma oğlum demesini görmesiyle gerçekleşti. Yoksa o da Zuleyha'yı arzulardı. Böylece temizliği insanî mizacının üzerine galip oldu. Halk arasında iyi bir üne sahip olduğu bir zamanda böyle bir tehlikeli ithama uğradığında Allah Teâlâ kendi hikmetiyle konuşamayan bir bebeğin dile gelip masumiyetini ispat etmesiyle korudu. Zuleyha Mısır kadınlarına göstermek için onu süslediğinde o davete katılan kadınların her biri ona âşık olmuşken böyle bir durumda iffetini koruması beredeyse imkânsız görünürdü. Bu yüzden bütün deliller onun suçsuzluğunu ispat etmişse de kadınların tuzağından kurtulmak için Zuleyha'nın Hız. Yûsuf'u tehdit etmek amacıyla söylediği hapse girmeyi isteyip Allah'a dua etti.³³⁸ Hız. Yusuf kıssasının en sıcak sahnelerinden bir sahnesi olan Mısır Aziz'inin eşiyle Mısır kadınlarının tuzağından Hız. Yûsuf'un nasıl

³³⁶ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 33.

³³⁷ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 33-34.

³³⁸ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 34-35.

kurtulduğundan Dihlevî, *et-Tefhîmâtü'l-ilâhîye*'de³³⁹ kendi üslubuyla detaylı bir şekilde bahsetmektedir.

Sonra o günlerde Allah'ın lütfuyla Hz. Yûsuf'un ilmi, güzelliği ve masumlğu hakkında Mısır halkı arasında dilden dile aktarılarak bu haber her yerde dağılmıştı. Zindanda iki genç rüya gördü ve Hz. Yûsuf o rüyayı tabir etti. O iki kişiden biri aklanıp eski işine dönecek olan gence melikin yanına gittiğinde benim hakkımda söz et ilmim, hikmetin ve masumlğumu ona söyle dedi. Üstelik Mısır halkının başına gelecek helak edici kuraklık yıllar çok yakındı ki bu husus Allah'ın lütfuyla rüya aracılığıyla Mısır melikine ilham olunan sırrın çözümünü sadece Hz. Yûsuf biliyordu. Böylece Mısır melikiyle Mısır halkının müşkülüne Hz. Yûsuf derman olmuşken Hz. Yûsuf'un ihtiyacı Mısır meliki arkalı halledilmiş oldu. Hz. Yûsuf'un senelerce zindanda kalmasının sırrı gelecekte üstleneceği büyük göreve hazırlanması için zindandan çıkmadan önce masumlğu ve yüce şahsiyatı toplumun nezdinde ispat olması içindi. O yüzden Allah ona sabretme gücünü bahşetti. Hz. Peygamber (s.a.v) onun sabrını överek "eğer ben Hz. Yûsuf'un kaldığı kadar zindanda kalsaydım azat olacağım mesajı bana gelir gelmez hemen çıkmayı kabul ederdim"³⁴⁰ buyurmuştur. Bu şekilde Allah Mısır meliki Reyyan ile Mısır halkının nezdinde Hz. Yûsuf'u değerli kılarak yüksek mansaba erıştıririp ona ve Mısır halkına nimetlerini tamamladı.³⁴¹

Allah'ın Hz. Yûsuf üzerindeki inayetlerden diğer bir sahnesi mahzun babasının ona ulaşmasını sağlamak için kardeşlerinin kalbine Mısır'a gitme arzusunu saldı. Hz. Yâkûb Tevhit ilmi ve esbap ilmi boyunca kapsamlı bilgiye sahip olduğu için oğullarını hasetten korunmalarına dair Mısır şehrine girerken hepiniz aynı anda bir kapıdan girmeyin diye uyarıda bulundu. Kendi annesinden olan kardeşi Bünyamin'i alıkoymak istediğinde Allah ona hile yolunu gösterdi ve kardeşlerinin dilinden çıkan *Onun cezası, kayıp eşya kimin yükünde bulunursa onun buna karşılık alıkonulmasıdır*³⁴² sözü aslında kendilerini kurumak için söylemişlerken Hz. Yûsuf'un hilesine yardım etmiş oldular. Sonra Allah Hz. Yâkûb'a oğluna ulaşacağı

³³⁹ Geniş bilgi için Bkz. Dihlevî, *et-Tefhîmâtü'l-ilâhîye*, I, 260.

³⁴⁰ Buhâri, *et-Tâbîr*, 9.

³⁴¹ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 35-36.

³⁴² Yûsuf, 12/75.

hususunda vahiy etti. Çok geçmeden ruhunun derinliğinden gelen bu sevinç neticesinde gözü şifa buldu ve Hz. Yûsuf ile babası Hz. Yâkûb'un birbirine kavuşmalarıyla Allah onlara nimeti tamamladı. Böylece Hz. Yûsuf'un gördüğü rüya tahakkuk buldu. Hz. Yûsuf kıssasındaki sahneler müminler için bir ibrettir. Yani Allah bir kulunu veya bir kavimi korumak istediğinde hiçbir güç onu yok edemez ve ne kadar ölümcül hâdiselere rast gelse gelsin Allah onu bekasını istiyorsa kesinlikle ölümden ve belalardan kurtarmak için tedbir alacaktır.³⁴³ Bazen zorlukların içinde kurtuluş yolu gizli olduğu da anlaşılmaktadır.

VII. HZ. EYYÜB KISSASININ TE'VİLİ

Hz. Eyyüb'un ismi Kur'an-i Kerim'de on dört defa geçmektedir. Teberi ve başkalar onun yerleştiği bölge Dimaşk'ın yakınında olduğunu rivayet etmişler³⁴⁴ Tefsir ve kısasü'l-enbiya kitaplarında Şam bölgesinde yaşadığı ve çok geniş bir araziye sahip bulunduğu ve arazisinde çok sayıda hayvanları otladığı kendisi uzun boylu kişi olduğu geçmekte. Hz. Eyyüb'un soyu baba tarafından Hz. İshâk'a ve anne tarafından Hz. Lût'a ulaşmaktadır.³⁴⁵

Dihlevî Hz. Eyyüb kıssasına şöyle giriş yapıyor. "Hz. Eyyüb zenginlik, refah, bereket, ibâdet ve temizlik içinde yetişmişti. Allah tarafından peygamber olarak kavmine gönderilmişti. Sürekli insanları iyiliğe çağırıyor ve kötülüklerden men ediyordu. İnsanları Hanîfilik milletine davet ediyor ve fakirler, miskinler ve ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunuyordu. Çeşitli nimetler, refah, bereketler ve güven içinde yaşamına devam ettiği bir vakitte semavi felaketler arkalı musibetler art arda maline, ailesine ve bedenine inmeye başladı. Bu musibetlere karşı ettiği sabır onun amel defterine yazıldı. Nimetler içinde olduğunda şükür ederek musibetler içinde olduğunda sabır ederek Allah'ın itaatkâr kulu olmayı başardı. O takdir edilen musibetin süresi bitince hemen Allah'ın kuşatıcı rahmeti ona yönelerek *ayağını yere vur (dedik), işte yıkanılacak ve içilecek serin bir su*³⁴⁶ denildi"³⁴⁷

³⁴³ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 37.

³⁴⁴ Ebu Halil Şevki, *Atlasü'l-Kur'an*, s. 98-99.

³⁴⁵ Sa'lebî, *Arâisü'l-mecâlis*, s. 116; Taberî, *Târih*, I, 322; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 220.

³⁴⁶ Sâd, 38/42.

³⁴⁷ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 38.

Sonra Dihlevî sözünün devamında Hz. Eyyüb'ün mucizesinin teviline yöneliyor. Ona göre hiçbir mucize tamamen sebepsiz olamaz her bir mucizenin gizli sebepler vardır. Mesela ayağını yere vurduğunda şifa verici suyun fişkırmasına dair der ki “Hz. Eyyüb'ün ayağını yere vurması aslında yerin altındaki suyun dışarıya çıkması için bir sebebe veya vesileye sarılmaktı ki güçlü heykele sahip olan Hz. Eyyüb ayağıyla yere vurunca istenilen sebebi kullanmış oldu. Böylece o şifalı serin su yer altından dışarıya fişkırınca Hz. Eyyüb iç organlarının şifa bulması için o sudan içti ve cildindeki yaraların şifa bulması için yıkandı ki Allah'ın lütfuyla hem hastalığından kurtuldu hem de eşiyle beraber gençliklerine kavuştular. Neticede Allah Teâlâ kaybettiği evlatları sayısının iki katı kadar evlat nasip etti. Kavminin arasında ve sonraki nesiller arasında doğru sözlü olarak anıldı. Eskiden kendisine verilen malının iki katı ona verildi. Şöyle ki bir gün Hz. Eyyüb yıkanırken Allah'ın rahmeti ile bereketinin simgesi olarak iki çekirgeyi gördü ki biri evinin içinde ve diğeri evinin dışında indiler sonra hemen altına dönüşüverdiler. Bu inen çekirgeler Allah'ın rahmeti ve bereketinin sembolü olduğunu anlayan Hz. Eyyüb hemen gidip o evinin dışında inen çekirgeyi eliyle yerden kaldırdı. Çünkü Allah tarafından gönderilen bir bereketin akış yönünü gören bir kul hemen onu kaçırmamak için elinden geldiği kadar çaba göstermelidir”³⁴⁸ yani Dihlevî Hz. Eyyüb'ün o dışarıda inen çekirgeyi almak için çaba göstermesi mal toplamak için değil çekirge suretinde gelen Allah'ın o rahmeti ve bereketini iyi karşılamaktı olarak tevcih etmiştir. bu noktada İbn Kesîr'in naklettiği bir rivayette “gökten Hz. Eyyüb'e altın çekirge yağdığında o gidip eliyle topluyor ve elbisesine takarken ey Eyyüb sen doymaz mısın denildiğinde ya rabbi senin rahmetinden kim doyabilir ki”³⁴⁹ ifadesi Dihlevî'nin yorumunu desteklemektedir.

Hz. Eyyüb'un ettiği yemini hususundaki Kur'ân-i Kerim'de geçen *Eline bir demet bitki sapı alıp onunla vur ve böylece yeminini yerine getirmiş ol*” (dedik).³⁵⁰ İfadesinin tefsirine dair Dihlevî “Hz. Eyyüb hastalık çağında eşinin işlediği bir hatasından dolayı yüz sopa vuracağına dair yemin etmişti. Allah'ın lütfuyla ettiği yemini yüz sopayla gerçekleştirmesinin yerinde onun anlamını taşıyan bir demet

³⁴⁸ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 39.

³⁴⁹ İbn Kesîr, *Kasasü'l-Enbiyâ*, Thk, Mustafa Abdulvahid, (Mekke: Mektebetet-Talibü'l-Câmiî, 1988/1408), s. 316.

³⁵⁰ Sâd, 38/44.

bitki sapıyla vurmasının yeterli olduğu Hz. Eyyüb'e anlatıldı. Allah Teâlâ sevdiği kullarına böyle lütuflarda bulunur"³⁵¹ Dihlevî'nin yukarıdaki ifadelerinden Allah'ın itaatkâr kullarına karşı böyle sınırsız lütuflarda bulunacağını ve her türlü zorluklarda Allah'ın adaleti dilediği zaman lütuf elbisesinde gelip adalet ile lütuf birleşerek parlayacağını anlamış olduk. Birde Dihlevî peygamberlerin bütün mucizeleri kesinlikle gizli bir sebebe dayanmakta olduğuna tekit ederek o mucizelerin gizli sebeplerini kendi üslubuyla açıkladığı kısımları tüm bölümlerde değerlendirilmiştir.

VIII. HZ. ŞUAYB KISSASININ TE'VİLİ

Kur'ân-i Kerim'de Hz. Şuayb'ın adı on bir defa zikredilmiştir. Hz. Şuayb Hicaz'ın Şam'a ulaşan bölgesinde yerleşen Medyen kabilesine peygamber olarak gönderilmiştir."³⁵²

Dihlevî Hz. Şuayb kıssasını şöyle değerlendirmektedir. "Hz Şuayb Allah'a inanan ve emirlerine buyun eğen kullardandı. Onun kavmi insanların hakkına girmeyi ve yeryüzünde fesat çıkarmayı örf haline getirmiştiler. Kavminden zulme uğrayanlar ne kadar adalet istemişler de onların imdadına yetişen hiç kimseyi bulamamışlar. Medyen halkı giderek Allah'a, ahirete ve hesaba inanmayı tümünden unuttular. Allah Teâlâ Hz. Şuayb'a kavmini uyarmasını emrederek eğer onlar düştükleri fesattan dönmezlerse Allah'ın lanetine uğrayacaklarına dair haber vermesini istedi. Hz. Şuayb peygamberlik görevini yerine getirerek Medyen kavmini sürekli uyarmasına rağmen onlar sapkınlıktan, fesattan ve zulüm etmekten dönmeyince Allah'ın hikmeti onların hak ettiği azabı bekledi. Şöyle ki bir süre onlardan yağmuru kesilmesi ve yerdeki maddelerin de yayılması durdurulması sonucu o bölgede sıcaklık seviyesi çok yükselince Allah'ın emriyle o kavmi bekleyen azap zehirli bir rüzgâr olarak onları kuşattı. Sonra yeryüzünden fasit unsurlarını ortadan kaldırmak için Allah bereketini o rüzgâra ekleyince rüzgâr ateşe dönüştü ve diğer yandan korkunç bir ses çalınması sonucu Medyen kavmi helak edildi. Sonra Hz. Şuayb eskisi gibi Allah'ın itaatkâr kulu olarak hayatına devam etti. Medyen Kavminin helakinden sonra kalbindeki mücadele coşkusuyla beraber

³⁵¹ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 39.

³⁵² Ebu Halil Şevki, *Atlasü'l-Kur'ân*, s. 71; İbn Kesîr, *Kasasü'l-Enbiyâ*, Thk, Mustafa Abdulvahid, (Mekke: Mektebetet-Talibü'l-Câmiî, 1988/1408), s. 241.

uyarıcılık görevi de sona ermiş oldu. Hz. Şuayb karakteri açısından Allah'ın arif kulları gibi kalbinde yüz veren İlâhî coşkusundan feyz alıyordu. O sırada kavminin bir kısmı ona iman etmesini ve diğer bir kısmını ise inkâr etmesini ümit etti³⁵³ böylece Dihlevî'nin uyarıcı peygamberler hakkındaki görüşüne dikkat edildiğinde sanki “مذرين” yani uyarıcı peygamberlerin görevleri sadece uyarıp tembihlemektir ki uyarılan kavimin helakiyle onların görevleri sona ermiş olup sıradan bir itaatkâr kullar safına girirler.

IX. HZ. MÛSÂ VE HZ. HÂRÛN KISSASININ TE'VİLİ

Hz. Mûsâ kıssası içinde Hz. Hârûn'un hayatı, peygamberliğe Hz. Mûsâ'nın duası neticesinde erişmesi, onun görevi de Hz. Mûsâ'nın rehberliği altında olması ve onun yardımcısı mesabesinde olması sebebiyle Dihlevî bu iki peygamberin kıssasının te'vîlini bir başlık altında değerlendirmiştir. Bu nedenle müellifin yöntemine uyarak Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn kıssasını bir başlık altında değerlendirerek aşağıdaki noktaların analizlerine devam edeceğiz.

A. HZ. MÛSÂ KISSASI

1. Hz. Mûsâ'nın Hayatı

Soyu Mûsâ b. İmrân b. Kâhit b. Âzir b. Lâvî b. Yâkûb b. İshâk b. İbrâhim olarak Hz. İbrâhim'e ulaşmaktadır.³⁵⁴ Kur'ân-i Kerim'de adı yüz otuz altı defa zikredilmiştir.³⁵⁵ Peygamberler kıssası arasında Kur'ân'da en çok bahsi geçen ve tekrar edilen kıssa Hz. Mûsâ ile İsrâîloğulları'nındır. Belki bunun nedeni davet yolunda karşılaştığı zorluklar açısından Hz. Mûsâ'nın durumu Hz. Peygamber (s.a.v)'e çok benzediği içindir. Hz. Mûsâ kıssasının tekrarlanmasının nedeni birçok ibretli sahneleri içermesidir. Hz. Mûsâ doğulmadan önce Mısır halkının dillerinde dolaşan Hz. İbrâhim'in soyundan biri gelecek ve Mısır kralını yok edecek haber Firavun'un kulağına gelmişti. Bir rivayete göre bir gece Firavun rüyasında Beytûlmukaddes tarafından bir ateş Mısır arazisine gelip bütün kıptıları yaktığını gördüğünde hemen kâhinleri toplayıp onlara rüyasını söyleyince kâhinler ona

³⁵³ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 39-40.

³⁵⁴ İbn Kesîr, *Kasasü'l-Enbiyâ*, s. 347.

³⁵⁵ Ebu Halil Şevki, *Atlasü'l-Kur'ân*, s. 73.

gelecekte elinin altındaki İsrâîloğulları'ndan olan bir ailede erkek çocuk doğulacak o seni yok edecek dediler. O yüzden Firavun erkek çocuklarını katledilmesini emretti.³⁵⁶ Hz. Mûsâ Firavun tarafından yeni doğulan erkek bebeklerin katledilmesi en yoğunlaştığı bir yılda dünyaya gelse de Allah'ın tedbiri ve takdiri Firavun'un önlemlerini yenerek Allah'ın dilediği oldu. Hz. Mûsâ o zalimin evinde yaşarken kavmine nasıl zulüm ettiğini gözleriyle şahit olarak büyüdü. Hz. Mûsâ Kıptî kabilesine ait yani Firavun'un kabilesinden olan kişi bir tokatla öldürdükten³⁵⁷ sonra Medyen'e gitti. Sonra eşiyile Mısır'a dönerken Tûriseynâ dağında Allah Teâlâ kendisiyle konuştu. Hz. Mûsâ'nın kabri Ölü Deniz'in doğu kıyısındadır.³⁵⁸ Hz. Hârûn'un hayatı da Hz. Mûsâ ile bağlantılıdır. Hz. Hârûn'un adı Kur'ân'da yirmi defa zikredilmekte ve Hz. Hârûn Hz. Mûsâ'dan önce vefat etmiş Sînâ'nın Hûr adlı dağında defnedilmiştir.³⁵⁹

2. Hz. Mûsâ'nın Karakteri

Yukarıdaki bölümlerde de zikredildiği gibi Dihlevî her bir peygamberi şahsiyeti ve karakteri açısından farklı sınıflara ayırıp İmâm, Hekîm, Kâmil, Hâdî, Halîfe, Münzir ve Şehîd gibi lakaplar vererek her bir sınıfı ayrı ayrı değerlendirmektedir.³⁶⁰ Karakter açısından Hz. Mûsâ ile Hz. Muhammed (s.a.v)'in ortak noktalarına dair derki. "Bil ki Hz. Mûsâ ile Hz. Muhammed (s.a.v) bütün peygamberlerin vasıflarını ve lakaplarını taşımışlar. Bu ikisine Kâmil, Hekîm, Halîfe, Hâdî, Munzir, Şehîd ve İmâm denilmektedir. Bu İkisinin ilmi peygamberlerin bütün sınıflarının ilminden daha çoktu. Allah bu ikisine şeriatın ahkâmını ve kanununu kapsamlı bir şekilde öğretmişti. Bu ikisi Allah ile konuşuyorlardı ve Hz. Cebrâîl'i görüyorlardı. Rablerine bakıyorlardı. Allah derecelerini en yüksek seviyeye ulaştırmıştı ve Allah'ın gönderdiği iki ışık gibi her yeri aydınlatıyorlardı. İkisine iki kapsamlı kitap vermişti"³⁶¹ Dihlevî'nin bu ifadesi Hz. Mûsâ ile Hz. Muhammed (s.a.v) şahsiyetleri ve karakterleri açısından en yüksek seviyede olduğu için bütün peygamberler de olan sıfatları bir arada taşıdıkları için sanki bütün peygamberin

³⁵⁶ İbn Kesîr, *Kasasü'l-Enbiyâ*, s. 348.

³⁵⁷ Kasas, 28/15.

³⁵⁸ Ebu Halil Şevki, *Atlasü'l-Kur'ân*, s. 79-81.

³⁵⁹ Ebu Halil Şevki, *Atlasü'l-Kur'ân*, s. 81-84.

³⁶⁰ Geniş bilgi için Bkz. Dihlevî, *el-Budur-ul Baziğa*, s. 230-234.

³⁶¹ Dihlevî, *el-Budur-ul Baziğa*, s. 233-234.

temsilcisi oldukları. Birde bütün peygamberlerin ilminden anladıkları için belli ki kapsamlı ve geniş ilme sahip oldukları. Allah katında en yüksek makâma sahip peygamber oldukları anlaşılmaktadır.

Dihlevî diğer bir ifadesinde şeriat ahkâmını ve usullerini anlama hususunda Hz. Mûsâ'yı Hz. Yâkûb'a da benzeterek Hz. Mûsâ'nın Hz. Yâkûb'a benzemesi Hz. Muhammed (s.a.v)'min Hz. İbrâhim'e benzemesi gibidir demiştir.³⁶²

B. HZ. MÛSÂ KISSASININ TE'VİLİ

Dihlevî Hz. Mûsâ'nın yaratılışının hikmetini beyan ederken derki “Firavun Allah'a ve şe'airullah'a karşı tekebbür etti. Kendini tanrı ilan ederek insanların ona kulluk etmelerini emretti. Yeryüzünde fesat çıkardı. Çağın en iyi kulları olan İsrâiloğulları'nın erkek çocuklarını zalimce katletti. Böyle bir amansız baskı altında sürekli ezilen İsrâiloğulları Allah'a yalvarıp dua ettiler. Allah onların dualarını kabul ederek Firavun ile tebaasını işledikleri kötü amellerinin cezasını çektirmeyi irade etti. İsrâiloğulları Firavun'un azabından kurtulup yeryüzündeki insanların İmamları olma şerefine erişmeleri için Allah Teâlâ kendi soylarından yüce şahsiyete sahip bir peygamber yaratmayı ve bu peygamber vasıtasıyla Firavun helak edilip İsrâiloğulları'nın kurtulmasını sağlanmasını diledi. Allah'ın irade ettiği karaktere sahip olan ve doğuluşundan büyüyene kadar Allah'ın inayeti gölgesinde yer alan Hz. Mûsâ İsrâiloğulları'nın kurtarıcısı olarak sahneye geldi”³⁶³ Dihlevî'nin bu yorumuna göre İsrâiloğulları'nın zulümden kurtulup ecdatlarından gelen peygamberlik mirasını sürdürme şerefine yeniden kavuşmaları Allah'ın Hz. Mûsâ'yı yaratma iradesiyle tahakkuk bulmuştur.

Hz. Mûsâ'nın doğumundan Firavun'un casusları habersiz kalmalarının nasıl gerçekleştiğini Kur'ân-i Kerim Allah Hz. Mûsâ'nın annesine onu bir sandığa koyup ırmağa bırakmasını ilham etmesi ve Hz. Mûsâ'nın ablası o sandığı takip edip kendi annesini sütannesini olarak gösterip Hz. Mûsâ'ya kavuşmasının sağlanması³⁶⁴ şeklinde sunmaktadır. Tâhâ sûresinin 78-40 âyetleri kısaca Hz. Mûsâ'nın hayatını ve

³⁶² Dihlevî, *El-Hayr-ül-Kesîr*, s. 149.

³⁶³ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 40.

³⁶⁴ Tâhâ, 20/38-40.

zorluklardan nasıl Allah'ın himayesi altında korunarak büyüdüğünü anlattığını görüyoruz.

Bu nokta Dihlevîye göre. Hz. Mûsâ ilk doğulduğundan itibaren reşit olmasına kadar hep Allah'ın himayesi altında büyüdü. Bu süre içinde onun istidatlarını ve mertebesini belirten birçok olaylar vuku bulmuştur. Olaylardan biri Firavun kabile kadınları İsrailoğulları'nın gebe kadınlarını tespit etmek için gönderdiğinde Hz. Mûsâ'nın annesini gebe olduğunu hiç fark edememeleri ve Hz. Mûsâ doğulurken de bu ailede gebe kadın yoktu diye araştırmamalarıdır. Bu olay Kur'ân'da *Mûsâ'nın annesine, "Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız"* diye vahyettik.³⁶⁵ İfadesiyle geçmekte ki Allah'ın tedbiri Hz. Mûsâ'nın annesine oğlunu kaybetmesinden korkan bir annenin oğlunu kurtarmak için aklına gelen bir fikir şeklinde ilham oldu ve ardından hemen hiç üzülme sana geri getirilir ilhamı da geldi. Hz. Mûsâ'nın annesinin önünde iki tehlikeli seçenek vardı. Biri her an Firavun'un adamları tarafından bu ailede erkek çocuk doğulduğunu fark edilmesiyken diğeri ise oğlunun kurtara bilmesinin tek yolu kendisine ilham olunan sandığa koyup ırmağa atmasıydı ki ikinci seçeneğe kalbi meylediyordu. Sonra çok düşünmeden hemen ilham olunanı yaptı. Bu hususta akla gelen ilk soru kendisine ilham olunanı yapmışken neden huzursuz oldu? Sırrını kendisi neredeyse ifşa edecekti.

Bu noktada Dihlevî der ki: "Hz. Mûsâ'nın annesi Allah tarafından ilham olunan hususu gerektiği gibi anlaması açısından henüz zayıftı. Bu yüzden insanî tabiatı ona oğlunu sandığa koyup nehre atmasını bir tedbir hatası olabilir endişesini doğdurduğu için sandık çok uzaklaşmadan kendisi takip etmeyi istedi. Fakat Cenâbı Hak kalbine sükûnet verince bir taraftan keşke Allah benim gönlüme geldiği gibi etse diyor diğer taraftan sabredemeyip sırrını ifşa etmek istiyordu. Bu sahneyi Kur'ân-i Kerim şöyle aktarıyor. *Mûsâ'nın annesinin yüreği ise yalnızca çocuğuyla meşguldü. Eğer, inanıp güvenen biri olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık neredeyse işi meydana çıkaracaktı.*³⁶⁶ Böyle durumdayken bir tedbir daha kendisine ilham

³⁶⁵ Kasas, 28/7.

³⁶⁶ Kasas, 28/10.

olarak kızına hemen gidip uzaktan kardeşinin içinde olduğu o sandığı takip et sonucundan beni haberdar et dedi. Sonra Allah ona sevgili çocuğunu iade ederek sevindirdi. Şöyle ki Hz. Mûsâ bütün emzirmek isteyen kadınların memesini emmeyi reddetmişken sadece kendi annesinin sütünü kabul etti. Böylece hem de Firavun'un şerrinden korkmadan, endişe duymadan kendi oğlunu emzirebilmesini, Hz. Mûsâ da dindar annesinin sevgisiyle büyümesini ve Hanîf milleti üzere terbiye görmesini sağladı ki aslında bunların hepsi Allah'ın tedbirinin bir parçasıydı. Çünkü Allah Hz. Mûsâ böyle bir zalimin hükmü altında ve evinde büyüdüğü halde güven içinde olmasını irade etmişti ve bütün bu yaşanan sahnelerin hepsi bir zemin Allah'ın iradesinin gerçekleşmesine zemin hazırladı. Bazen Allah bir mazlum kavmi yükseltmesini dilediğinde onlara zulmeden bir zalimin kendi isteğiyle yaptığı bir işin içinde Allah kendisi irade ettiği şeyi de gerçekleştirir yani o zalim aslında kendi isteğiyle düşecek kuyuyu kendi elleriyle kazmış olur ki bu Allah'ın tedbiri daima galip olduğunu göstermektedir.³⁶⁷

Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) *Tefsîr*'inde Hz. Mûsâ üç aylıkken annesi onu sandığa koyup nehre attığını söyler. Ancak Taberi (ö. 310/923) *Câmi'u'l-beyan*'da "Hz. Mûsâ dört aylıkken annesi onu sandığa koyup nehre attığını"³⁶⁸ nakletmiştir.

1. Kıptî Olayı

Dihlevî Hz. Mûsâ'nın kabilesinden birisiyle kavga eden Kıptî'yi bir tokatla öldürmesinin sırrını şöyle çözümlüyor. "Hz. Mûsâ reşitlik yaşına gelince günden güne ilmi, hikmeti, fiziksel gücü, akli ve fitratı güçlenmekteyken bütün sahnelerde sürekli bulunuyordu. Allah ona verdiği ilim ve hikmetle bütün şariat ahkâmını te'vîl etme kabiliyetine erişti. Mele-i Âlâ ile irtibat kuracak seviyeye gelmişti. Bu sebeple Firavun'un esaretinden kurtulup müstakil bir hayatta ilmini ve gelişimini tamamlaması gerekiyordu. Hz. Mûsâ şöyle bir karaktere sahipti ki sadece müminlerin arasında ve sohbetinde vakit geçirmesiyle kalbi genişlenip fitratı güçlenebilirdi. Ki Firavun'un yanında yaşamaya devam etmesi onu ihtiyacı olan

³⁶⁷ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 41-43.

³⁶⁸ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, Thk. Abdullah Mahmûd Şahhâta, (Beirut: Müessesetü't-târîhü'l-Arabi, 2002/1423), III, 336; Taberi, *Câmi'u'l-beyan*, Thk. Beşşâr Avvad Mârûf, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1994/1415), VI, 7.

toplumun sohbetine erişme bilmesini engelliyordu. Bu yüzden şehirde bir gün birbiriyle kavga eden iki kişiyle karşılaşınca iyi niyetle aralarına sulhu sağlamak için müdahale etmek istemişken o kavga eden iki kişiden birinin zalimce davranışlarına şahit olan Hz. Mûsâ ona kendine gelmesi maksadıyla bir tokat attı. O bir tokatla Kıptî'nin hemen öldüğünü görünce Allah'tan af diledi ve af edildi. Allah'tan af dilemesinin nedeni olayın sırrından vakıf olmadığı için iyi niyetle zalimin elini mazlum üzerinden çekmek için vurduysa bile şeriat dilinde yanlış olduğunu düşündüğü için mağfiret dilemesi kalbindeki suçluluk hissini ağırlığını kaldırdı. Hâlbuki Hz. Mûsâ'nın yaptığı yanlış bir davranış değildi. Bilakis kurtuluşu için Allah'ın iradesinin gerçekleşmesi yolunda hizmet etmiş oldu. Sonra Allah Hz. Mûsâ'nın Mısır'dan uzaklaşıp ihtiyacı olan yere gitmesinin sağlanması için zenim hazırladı. Şöyle ki o kurtardığı kişi tarafından ifşa edildiği için yüreğine korku girmiş ve şehirde herkesten kendini gizliyordu. Sırrı insanlar arasında yayılıp Firavun'a ulaştığında öldürülmesinin kararı verildiğini duyunca Mısır'dan çıktı. Yani bu yaşanan sahnelerin hepsi Hz. Mûsâ'nın Mısır'dan çıkması için Allah tarafından planlanmıştı. Hz. Mûsâ bu yolculuğunda sefer hazırlıklarını yapmadan Allah'a tevekkül ederek yapa yalnız azıksız Medyen'e doğru yola çıktı ve Allah'ın lütfuyla yolu şaşmadan Medyen'e ulaştı. Sonra Medyen'e yerleşip geleceğinin sağlanması için Allah onun kalbine Hz. Şuayb'ın kızlarına yardım etme arzusunu arttırınca onlara yardım etti ve kızlar babalarına gidip Hz. Mûsâ'nın yüce karakterinden bahsettiğinde Allah Hz. Şuayb ile kızının kalbine Hz. Mûsâ'yı yanlarında tutma rağbetlerini arttırdı. Böylece Hz. Mûsâ'nın orada kala bilmesi sağlandı.³⁶⁹ Bu ifadeden anlaşılacak şu ki Hz. Mûsâ'nın o Kıptî'yi öldürmesi tesadüfen yaşanan bir olay değilmiş bilakis bozuk ortamdan ayrılıp dürüst bir ortamda müstakil hayatına başlayabilmesi için önceden zemin hazırlanan bir olayda kendi görevini yerine getirmiştir. Birde Allah'ın tedbirine hizmet ettiğini anlayamadığı için hata yaptığını düşünerek Allah'tan af dileyip sırrını gizlemek istemesinin nedeni ise hissi onu yanıltmıştı. Sonra Allah kalbini ve hissini kapatan perdeyi çekince günlük ferahlanmıştır.

³⁶⁹ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 43-44.

O Kıpti'ye tokat attıktan sonra “Hz. Mûsâ'nın pişmanlık duymasının nedeni öldürmeye emredilmediğini düşündüğü için hata yaptığından dolayı idi ki ya rabbi bundan sonra bir kâfire yardım etmem diyerek af diledi.”³⁷⁰

2. Hz. Mûsâ'nın Peygamberliği ve Mucizeleri

Dihlevî Hz. Mûsâ'nın peygamberliğe seçilmesinin macerasını şöyle te'vîl eder. “ Hz. Mûsâ Hz. Şuayb'ın kızına evlendikten sonra çobanlığa başlarken Hz. Şuayb'ın evinde bulunan asâlar arasından peygamberlerden miras kalan mübarek asâyı seçti”³⁷¹

Bu ifadeye göre Hz. Mûsâ'nın asâsı sıradan bir dayanak veya asâ değilmiş. Aslında bu asânın hakikati önceki peygamberlerden miras kalan ve Hz. Mûsâ'nın peygamberliğini kanıtlayan büyük bir alamet ve mucizeymiş.

Dihlevî Hz. Mûsâ'nın ailesiyle Mısır'a dönmek için yola çıkmasını şöyle te'vîl eder. “Sonra Hz. Mûsâ zahiren Mısır'daki ailesini ve kavmini özlediği için yola çıkmışken aslında Allah'ın ona takdir ettiği peygamberlik görevini üstlenmek için yola çıkmış oldu. Meleklerin tonlandığı o mübarek Tuva vadisine ulaştığında Allah tarafından onun için planlanmış olan sahneler başladı. Şöyle ki Hava çok yağmurlu, eşinin doğum sancısı başlamış ve yolunu kaybetmiş olması ona yolu gösterecek birisine ve ısınacak ateşe ihtiyacını doğdurarak onu uzaktan ateş zannettiği nura götürdü.”³⁷² Bu ifade bize Hz. Mûsâ'nın Mısır'a dönmek için yola çıkması ve sonra Tuva dağına ulaşınca yolunu kaybedip müşkül durumda kalması onu görevini üstlenmesi için zemin hazırlanmış olduğunu anlatmakta. Birde Tuva dağıMele-i Âlâ meleklerinin bir arada toplandığı bir bölge olduğunu söylemektedir.

Dihlevî sözünün devamında der ki: “Hz. Mûsâ uzaktan ateş olarak görünen yüksekliğe çıkınca Allah Teâlâ ona şöyle bir tecelli etti ki ondan önce hiç kimse bu şerefe nail olmamıştı. O tecellinin hakikati şöyleydi ki Hz. Mûsâ karakteri bakımından sert ve güçlü olduğu için direkt muhatap olmayı kaldırabileceğiMele-i Âlâ meleklerine bildirilmişti. Hz. Mûsâ uzaktan görünen o ateşin şeklini

³⁷⁰ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, III, 339; Taberi, *Câmi'u'l-beyan*, VI, 14.

³⁷¹ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 44.

³⁷² Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 45.

tasavvurunun derinliklerinde yerleştirdi ve Allah Teâlâ onun tasavvurunda yerleşen o şeklin içinden elementler âleminden değil mîsâl âleminden Mele-i Âlâ meleklerini muhatap ettiği dilde onunla konuştu. O anda Hz. Mûsâ korkmuşken Allah kalbindeki korkuyu giderip ona asâsıyla elinin dilediği zaman beyaz olmasını iki mucize olarak verdi ve git Firavun'u tevhide davet et emrini verdi ki o sahneden itibaren peygamberlik görevine atandı”³⁷³

Dihlevî Hz. Mûsâ'nın iki mucizesini şöyle te'vîl eder. “aslında âlem-i mîsâl ile âlem-i maddi veya elementler dünyası ayrı ayrı âlemlerdir. Ancak Âlem-i mîsâldeki şekiller doğal fiziksel varlıklardan ayrı ve müstakil olarak zahir olur tıpkı uzaktan o mübarek dağın üstünde ateş şeklinde zahir olduğu gibi. Bazen ise bir fiziksel cisimde de zahir olur. Böyle bir durumda o cisim maddi varlığı hükmünü kaybedip âlem-i mîsâldeki şekil hükmüne girer. Tıpkı Hz. Mûsâ'nın asâsının fiziksel şekli diğer asâlar gibiyken âlem-i mîsâldeki şekli yahut mîsâlî şekli ise mucize olarak yılanı dönüştüğü şeklidir ki o anda maddi şeklindeki hükmünü kaybedip mîsâlî şekliyle zahir olur. Hz. Mûsâ'nın elinin beyaz yahut nurlu olduğu an tıpkı asâsı gibi mîsâlî şeklinin hükmüne girer. Hz. Mûsâ'ya Asâ ile elini kendisine mucize olarak verilmesinin hikmeti o zamanlarda sihir çok yaygın olduğudur. Sihirbazlar insanların şuurunu zehirliyordu bu iki mucize ise zehirlenen şuuruları uyandırmak içindi”³⁷⁴

Hz. Mûsâ peygamberlik görevine müşerref olduktan sonra eşiyile oğlunu o vadide bırakıp yalnız kendisi Mısır'a gittiği ve eşiyile oğlu orada üç sene kaldıktan sonra bir çobanla karşılaşınca o çoban onları Medyen'e götürüp Hz. Şuayb'a teslim ettiği³⁷⁵ nakledilmektedir. Hz. Mûsâ'ya verilen dokuz tane mucizelerden iki tanesi o mübarek Tûr Sînâ dağında ve yedi tanesi ise Mısır'da verilmiştir.³⁷⁶

Dihlevî Hz. Mûsâ'nın Firavun'la karşılaştığı sahneyi şöyle beyan eder “Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn Firavun'un yaptıklarına karşı gelmek için karşısına çıktığında Allah'ın sevdiği ve kendisinden razı olduğu bir kulu olduğu için Allah'ın himayesinde olduğu belli oldu. Üstelik Allah'ın laneti Firavun ile kavminin üzerine

³⁷³ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 45.

³⁷⁴ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 45-46.

³⁷⁵ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, III, 343-344.

³⁷⁶ Bkz. Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, II, 553.

olması hususunda Hz. Mûsâ bir mucizeydi. Meselâ Firavun Hz. Mûsâ'ya rabbin kim dediğinde Allah'ın apaçık nişaneleriyle tanıtıp cevap verdi çünkü eğer Allah'ın zatını tanıtırsa çok az kişi hariç çoğunluk cevabı anlayamazdı. Sonra mucize isteyince asâ yılanı dönüştü ve elini çıkarınca parlak beyaza dönüştü ki bu iki mucize karşısında bütün sihirbazlar aciz kaldılar ve hak zahir oldu.³⁷⁷

Allah'ı tanıtırken en basit insanların bile hemen anlaya bileceği şekilde nelere kadir olduğu açısından yani insanları erkekler ve kadınlar olarak yaratan hem de bütün varlıklara şekil veren sözüyle cevap verdi³⁷⁸ çünkü karşısında kendini İlah diye tanıtan biri vardı ki bu cevap onu mahlûk olduğunu herkese hatırlatıyordu.

Firavun Hz. Mûsâ'yı öldürmek istediğinde Firavun'un kavminden bir mümin kişi kalkıp Firavun'a eğer öldürürse sonucu kötü olacağını söyleyerek onu fikrinden vaz geçmesini sağlaması Allah'ın Hz. Mûsâ'nın üzerinde olan lütfundandı. Allah'ın o mümin kulunun müdahalesi Hz. Mûsâ'ya daha büyük fırsatlar doğdurarak Mısır'ın en meşhur sihirbazları o büyük sahnede Hz. Mûsâ'nın hak yolunda olduğunu anlayınca ona ümmet olmayı Allah'a inanmayı seçmeleri ve sonra kendisine dilediği zaman kullanabileceği dokuz tane mucizeler verilmesi Allah'ın Hz. Mûsâ üzerindeki lütuflarıydı.³⁷⁹

Allah'ın Hz. Mûsâ üzerindeki inayetlerinden diğer bir tanesi "Hz. Mûsâ İsrâîloğulları'yla Mısır'dan çıkınca denizin kenarından yoluna devam ederken bu haber Firavun'a ulaşınca hemen ordusuyla peşine düşüp yakalayacaktı ki Hz. Mûsâ asâsıyla denize vurunca Allah sert bir fırtınayı gönderdi. Fırtına denizin suyunu bölerek dondurunca Hz. Mûsâ ve kavmi denizin içinde açılan o yolu kullanarak karşı tarafa geçinceye kadar sert rüzgâr o yolu kapanmaktan korudu. Firavun ve ordusu da karşı tarafa geçmek için o açılan yoldan devam edince Allah suyu bölüp donduran sona erdirdi ve böylece Firavun ile ordusu suya boğuldu.³⁸⁰

³⁷⁷ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 46.

³⁷⁸ Taberi, *Câmi'u'l-beyan*, V, 198-199.

³⁷⁹ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 46-47.

³⁸⁰ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 46-47.

3. Sâmirî ve Buzağı

Hz. Mûsâ'nın kavminden bir kısmının Sâmirî'ye uyup buzağa tapmaya başlamaları Hz. Mûsâ kıssasının en önemli noktalarından biridir. Bu hususta karşılaşılabilecek sorular şunlardır. Böyle bir inanca düşmelerinin kaynağı neydi? Neden Hz. Mûsâ'ya Tevrat inmesi için Tûr dağına gitmesinin sırrı neydi? Sâmirî insanları nasıl aldata bildi? Buzağa tapanların tövbeleri kabul olması için neden bir birini öldürmesi emrolundu? Bir birini öldürmeden tövbeleri kabul olmaz mıydı?

Bu soruların cevabını Dihlevî'nin bu husustaki ifadesinde arayacağız. Hz. Mûsâ ile kavmi Beytûlmukaddes yolundayken putperest bir kavimle karşılaştığında kavminden hala kalbine iman girmeyen bazı alçakları Hz. Mûsâ'ya onlara ait tanrılar gibi sen de bizim için yap dediler.³⁸¹ Böyle bir istekte bulunmalarının nedeni onlar karakterleri bakımından hissini ötesine aşma istidatları yoktu. Sonra Hz. Mûsâ onlara bu istekleri ne kadar yanlış ve batıl olduğunu anlatmışsa da onlar şüphelerini gizleyip sustukları anlaşılmaktadır.

Hz. Mûsâ Tûr dağına gittiğinde bu durumu görüp anlayan Sâmirî kötü amacına erişmek için kullandı. Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'yı Tur dağına çağırıp Tevrat'ı ona o mukaddes bölgede vermesinin sırrı orasıMele-i Âlâ meleklerinin bir araya geldiği bir yer olması ve üstelik Hz. Mûsâ o mübarek dağda Allah'ı zikretmek için itikâfta oturmuştu. Hz. Mûsâ oraya gidip ilk defa ateş şeklinde gördüğü o nurun zuhur ettiği yere bakınca o ilk defa gördüğünde nasıl bir his ve cezbeyle düştüyse yine aynısı tekraren hissetmesiyle kendisine Allah'ın ol deyip yarattığı zümrütten olan levhalarda yazılmış olarak Tevrat nazil oldu. O inen Tevrat'ta bazı ibretli kıssalar, öğütler, Allah'ın sıfatları ve Allah'ın fiilleri yazılıydı. Hz. Mûsâ Tûr dağına gittiğinde Sâmirî mukaddes ruhun izinden aldığı toprağı yanında taşıyordu ki onu cansız bir şeye üflerse o şey gerçek canlı gibi olurdu ki Sâmirî öyle kullandı. Aslında bu fitne İsrâîloğulları'ndan Hz. Mûsâ'ya gerçekten inanan müminler için Allah tarafından gönderilen bir rahmetti. Çünkü onların arasında yaşayan kalbi şirk ve putperestlik isteğiyle dolu olan karakteri bozuklar temizlenecekti. Onlar ne kadar uzun yaşasalar bile Allah'a inanmayacaktı. Hz. Mûsâ'nın sürekli öğütlerine rağmen

³⁸¹ A'râf, 7/139.

ara ara onlar hiç inanmayacaklarını belli ediyorlardı. Onlar için en iyi seçenek Allah'ın bu hükmüne boyun eğerek bir birlerini yahut kendilerini öldürmeleri idi ki bu durumda en az sonunda olsa bile itaat etmiş olup berzahta kalabilecekler. Sâmirî'ye gelince Hz. Mûsâ onun ortaya attığı şüpheyi kökünden yok edip ona beddua etti.³⁸²

4. Allah'ı Görmek İstemesi

Hz. Mûsâ kıssasının en sıcak sahnelerinden biri bir grup kavmiyle birlikte Tûr'a gittiğinde ki âyette “*Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, “Rabbim! Bana görün; sana bakayım” dedi. Rabbi, “Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin” buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: “Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim”*

³⁸³ ifadesiyle geçen sahnesidir. Bu istek sadece Hz. Mûsâ'nın değil aslında diğer bir yandan *Bir zamanlar, “Ey Mûsâ! Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız” demiştiniz de bakıp dururken hemen sizi yıldırım çarpmıştı*³⁸⁴ ifadesine göre kavmi tarafından istenilip iman etmeleri için dünya gözüyle Allah'ı görmeği şart koyduklarını görüyoruz. “bu âyetin tertibi açısından bakılınca İsaîloğulları buzağ'a taptıklarından sonra tövbe edip bağışlanmışken böyle bir istekte buldukları anlaşılır ancak diğer bir rivayete göre görmek isteyenler Hz. Mûsâ ile birlikte kavminden Tûr dağına giden o yetmiş kişiydi.³⁸⁵

Allah Teâlâ'yı görmek bütün peygamberlerin en büyük arzusuyken neden sadece Hz. Mûsâ bunu dile getirdi? Yoksa söyleyen başka peygamberler de var mı? Gibi soruların cevabını Dihlevî'nin te'vîlinde arayacağız.

Dihlevî bu noktayı şöyle te'vîl eder: “Hz. Mûsâ o anda kendini tamamen Allah'ın inayetinin gözetiminde olduğunu ve bütün varlığıyla Mele-i Âlâya benzediğini his edip anlayınca cezbeye gelip ya rabbi bana görün sana bakayım dedi. Yani Cenâbı Hakk'ın tecellisinin nurunu görmek istemişti. Dünyada ki varlığıyla

³⁸² Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 47-49.

³⁸³ A'râf, 7/143.

³⁸⁴ Bakara, 2/55.

³⁸⁵ Bkz. Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I, 505-506.

Allah'ı görmesi mümkün olmadığını kesin biliyordu ve Allah ona tecelli ederse kaldıramayıp hemen kül olacağını da biliyordu. Haşa ki hiçbir peygamber böyle bir ilimden yoksun değildir. Hz. Mûsâ'nın böyle bir talepte bulunmasının nedeni o ondaki nurani bir hâli geçirmesi ve aşırı şevk içinde olduğu için eğer Allah'ın tecellisini direkt görürse cisminin yanıp kül olacağını unuttu. Oysaki yaşayıp vazifesine devam etmesi insanlar için bir rahmetti. O yüzden Allah dağa tecelli etti ve Hz. Mûsâ ile o yetmiş kişi sadece Allah'ın tecelli ettiği dağa bakmayı bile kaldıramayıp kendinden geçti ve kendine geldiğinde kaldıramayacağı bir şeyi istediği için Allah'a tövbe etti. Hz. Mûsâ Mısır'a giderken ilk defa görevini üstleneceği zaman Allah'ın nurunu Hz. Mûsâ'nın mizacının kaldıra bileceği şekilde tecelli etmişti ki o tecelli onu yandıramayacak bir seviyedeydi.³⁸⁶

5. Tih Çölü Olayı

Dihlevî İsrâiloğulları'nın Tih Çölündeki hayatı ile onlara inen men ve selva olayını şöyle değerlendirir. "Hz. Mûsâ Tûr dağından döndükten sonra Allah tarafında Beytûlmukaddes'in yerleştiği mübarek şehre gidip yerleşmeleri ve oranın zalim kralına karşı cihat edip şehri ele geçirmeleri emrolundu. Kesinlikle zafer Hz. Mûsâ ve kavminin olacağına dair kendilerine müjde verildi. Hz. Mûsâ İsrâiloğulları'nın on iki kabilesinden on iki kişiyi gizlice o şehre istihbarat toplamaları için gönderdi ve o on iki kişiye geri döndüğünüzde sadece bizi cihada teşvik edecek bilgileri getirin diye emretti. Ancak onlar geri döndüklerinde sadece iki kişisi Hz. Mûsâ'nın emrine uyup insanlara hiç korkmayın bir onlardan daha güçlüyüz diye cihada teşvik etti. Hz. Mûsâ o ikisi hakkında dua etti ve o ikisini kendisine naip tayin etti. Kalan on kişi sadece insanları onlar çok güçlü bir o kralın ordusuna karşı dayanamayız diye korkuttu Hz. Mûsâ'nın lanetine uğrayıp helak oldular. İsrâiloğulları Allah'ın emrini hafife alıp şehre girmek için cihat etmeye razı olmayınca Tih çölünde dolaşım durdular. Sonra azıkları bittiğinde Hz. Mûsâ Allah'a dua etti. Sonra Allah tarafından onlara men ve selva indirildi. Üstelik o çölde güneşin sıcaklığından korunmaları için onların üzerine büyük bir bulut sürekli gölgeledi. İçecek suya ihtiyaç duyduklarında Hz. Mûsâ'nın kalbine Allah tarafından etraftaki taşlarda su fişkirtme istidadı olduğu ilham olduğunda mucizeli asâsıyla o taşlara sert vurunca bütün vurduğu taşlardan

³⁸⁶ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 49-50.

tatlı su fişkırmaya başladı. Hz. Mûsâ ve kavminin üzerindeki bu nimetlerden o şehirdeki zalimler haberdar oldular. O zalim kralın tabilerinden biri peygamberler hakkında ilmi vardı ancak mansap ve makâm için şeytana uymuştu. O dedi ki İsrâîloğulları'ndan bu nimetlerin zevalinin tek yolu fahişe kadınları İsrâîloğulları arasında dağıtıp onların toplumunu bozmak dedi. Ancak Hz. Mûsâ dağıtılan bütün fahişe kadınları uzaklaştırıp o zalim krala karşı cihat ederek o mübarek beldeyi yani şehri ele geçirdi. Allah Teâlâ ıslah isteyen kullarını böyle mükâfatlandırır.³⁸⁷

6. Kârûn Olayı

Dihleviye göre Kârûn'un Hz. Mûsâ'ya muhalefet etmesi: Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ'ya verdiği başka ilimler yanında simya ilmini de vermişti. Kimya ilminde şöyle bir bilgiye sahipti ki bazı karışımlar kullanarak taşı altına dönüştürebilirdi. Hz. Mûsâ'nın amcasını oğlu Kârûn Hz. Mûsâ'dan bu ilmi öğrendi. Sonra Kârûn Bu ilmi kullanarak çok zengin olunca isyankâr olmaya başladı. Ahireti ve Hz. Mûsâ'nın getirdiği şeriati terk edip tam bir Firavun'a dönüşmüştü. Hz. Mûsâ onu çok uyardı isyankârlıktan menetti fakat o hiç dinlemedi. Hz. Mûsâ'ya karşı kalbinde kin besleyip son derece haddini aşarak bir fahişe kadını Hz. Mûsâ'ya iftira atması için hazırladı. Hz. Mûsâ bütün kalbiyle Allah yönelip onun aleyhine dua etti. Sonra bu isyanının cezasını çekmesi için azap edilmesi hususunda doğal esbablar açısından Kârûn için en uygun azap eviyle birlikte yerin dibine geçirilmesiydi ki Allah Teâlâ onu öyle helâk etti.³⁸⁸ Kur'an-ı Kerim'in Kasas sûresinde Kârûn Hz. Mûsâ'nın kavminden olduğu, hazinelerinin anahtarlarını güçlü bir ekip zorla taşıyabildiği ve mağrur bir kişi olarak anlatılır. İhtişamla kavminin arasında dolaşması kavminden bazılarının hayranlığını arttırırken bazıları tarafından uyarıldığında o servetini kendi bilgisi sayesinde elde ettiğini ileri sürüyordu. Nihayet eviyle beraber yerin dibine geçirilmiş³⁸⁹ olarak takdim edilmiştir.

Kârûn Hz. Mûsâ'nın kavminden olduğu âyette açıkça geçtiğine göre müfessirler, Kârûn Hz. Mûsâ'nın amcasının oğlu olduğunu inkâr edilemez olarak görmektedirler. İsyanı etmeden önce Hz. Mûsâ'ya inanlardan olduğu açıktır. Onun

³⁸⁷ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 50-52.

³⁸⁸ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 52-53.

³⁸⁹ Kasas, 28/76-82.

isyanı tekebbür, Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn'a karşı kalbinde kin beslemesi, kendisini her şeyin kaynağı olarak görüp Allah'ın hükmüne karşı gelmesi, sonunda alenen Hz. Mûsâ'ya düşmanlık ederek kendisiyle birlikte büyük bir grubu yoldan saptırıp Hz. Mûsâ'ya iftira atması olarak nitelendirilmektedir. Neticede eviyle beraber yerin dibine geçirilerek isyanının cezasını çekmiştir.³⁹⁰

7. Hz. Mûsâ'nın Hz. Hızır'la Buluşması

Hz. Mûsâ ve Hızır kıssası Kur'ân'da ve hadis şeriflerde zikredilmiştir. Müfessirler o âyetler ve hadisleri çok geniş çok geniş bir şekilde yorumlamışlar. Kehf sûresinin 60-82 âyetlerinde Hz. Mûsâ'nın iki denizin birleştiği yere doğru yola çıktığı. Oraya ulaşınca dinlenmek için oturdukları yerde balıkların unutmaları. Geri dönüp Hz. Hızır'ı bulunca Hz. Mûsâ ona verilen ilimi öğrenmek için izin istemesi. Hz. Hızır'ın ona sabredemeyeceğini söylemesi. Sırrını bilemediği olayı görünce nasıl sabır edebilirsin ki demesi. Hz. Mûsâ ısrarla ona Allah'ın izniyle sabredeceğini söylemesi. İlim yolculuğu başladıktan sonra gemi olayı, çocuğun katli olayı ve duvarı örmesi olayı yaşanması. Sonunda bu yaşanan üç olayın sırrını Hz. Mûsâ'ya açıklaması şeklinde takdim edilmiştir.³⁹¹

Hz. Peygamber (s.a.v)'in uzun bir Hadisinde Hz. Mûsâ'nın bu ilim yolculuğuna çıkmasının nedenini şöyle açıklanmıştır. “ Bir gün Hz. Mûsâ İsrâîloğulları'na vaaz ederken kendisine en çok ilmi olan insan kimdir? Sorusu sorulunca o benim diye cevap verdi. Allah kendisini kınadı ve iki denizin birleştiği yere gidip kendisinden daha çok ilmi olan kuluyla karşılaşmasını emretti”³⁹² ifadesine göre olayın asıl kaynağı Hz. Mûsâ'nın ilmi olmayan bir soruya cevap vermesidir.

Bu hususta neden Hz. Mûsâ kendisini en çok ilim sahibi olarak gördü? En çok ilme sahip olan kişiler peygamberler değil mi? Hz. Hızır'ın ilmi nasıl bir ilimdi? Hz. Hızır nasıl bir şahsiyete sahipti? Hz. Hızır'ın ilmiyle Hz. Mûsâ'nın ilmi arasındaki fark neydi? Gibi akla gelen bütün soruların cevabı Dihlevî'nin bu husustaki te'vîlinde bulunmaktadır.

³⁹⁰ Geniş bilgi için Bkz. Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb* XXV, 14-17.

³⁹¹ Kehf, 18/60-82.

³⁹² Buhâri, *Ehâdisü'l-enbiyâ*, 25.

Çok sırları içeren bu nokta Dihlevîye göre Hz. Mûsâ, kendi zamanındaki insanlar arasında kendisini en çok ilmi olan kişi olarak gördüğü için ilim talebinde bulunmayı durdurmuştu. Bu olay arkalı Allah, Hz. Mûsâ'yı devamlı ilim talebinde bulunmaya teşvik etti. Bu hususta Allah Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.v)'e *Rabbim! İlmimi arttır" de.*³⁹³ Diye dua etmesini emretmiştir.³⁹⁴

Bu te'vilden anlaşılın şu ki bu olay Hz. Mûsâ'nın ilim öğrenmeyi durdurmadan devamlı ilim talebinde bulunması için Allah tarafından zemin hazırlanmıştır.

Hz. Mûsâ'nın fikrinde o çağın insanları arasında en çok ilimi olan kendisi olduğu düşüncesi nasıl peyda oldu? Neden ilim öğrenmeyi durdurmuştu? Gibi hususlar Dihlevîye göre, hak ve hakikat bir insana zamana göre tecelli ediyorsa o tecelli esnasında sadece tecellinin gerektirdiği bazı ilimler verilir. Bu durumda hakkın tecellisiyle kendisine verilen ilimler dışında hiçbir bilgiye sahip değildir. Bilakis diğer ilimleri bir şekilde yok sayar ve Allah'ın dilediği şekilde adım adım ilerliyor. Bu hâli yaşamakta olan kişiye çoğu zaman aşırı kaygı veya aşırı coşku yüz vermez. Bu yüzden bir gün Hz. Mûsâ kavmine vaaz ederken Allah'ın kendisine verdiği bilgileri onlarla paylaştı ve onlar çok beğendiler aralarından bir adam kalkıp ey Mûsâ senden daha âlim bir insan varımdır? Diye sorduğunda hayır yok kendimden daha âlim birini bilmiyorum dedi. Hemen Allah Hz. Mûsâ'ya vahiy etti. Senden daha âlim kulumuz Hızır var dedi. Ki o Allah'ın tedbirinin zuhuru hususunda ve işlerini Allah'ın tedbirine uygun olarak yapma hususunda Hz. Mûsâ'dan daha bilgiliydi. Tıpkı Hz. Mûsâ'nın şeriatın ahkâmı, ilkeleri ve tatbiki hususunda Hz. Hızır'dan daha âlim oluşu gibi. Sonra Hz. Mûsâ ona ulaşma bilme yolunu Allah'tan sordu ve Allah onun kalbine ilham etti. Sonra yardımcısı Hz. Yûşâ ile birlikte kendisine ilham olunduğu gibi tuzlanan balığı alıp yola çıktı ve iki denizin birleştiği yerde balığı kalığı kaybettiklerini anlayınca geri dönüp Hz. Hızır'ı buldu. Sonra ikisi birlikte sefere devam ederken insanlar arasında ıslahat getirilmesi hususunda Allah'ın tedbirinin gerçekleşmesi yolunda hizmet etmesi için bir kulunu seçmişti ki Allah'ın irade ettiği fiilleri yapıyordu. Mesela şeriatın ahkâmı külli kaideler üzerine

³⁹³ Tâhâ, 20/114.

³⁹⁴ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 53.

bina edilmiştir. Ancak Allah'ın kullar hakkında irade ettiği şeye zemin hazırlamalar zamana göre cüzîî menfaatler üzerine bina edilir ve bu çok ince bir ilimdir. Allah'ın bazı seçilmiş kulları dışında hiç kimse bu ilmin sırrına vakıf değildir. Hz. Mûsâ defalarca bu ilimden habersiz kalmıştı. Mesela Allah'ı görmek istediğinde ve Kıpti'yi öldürdükten sonra tövbe ettiğinde Allah'ın hikmeti gereği yaşadığı olayın sadece zahirine bakıyordu. Hz. Hızır geminin tahtasını sökmesi zalim kralın gasp etmesinden korumak içindi. Allah o gemiyi denizin dalgalarıyla su üzerine hızlı gitmesini sağlayıp bazı tahtaları eksik olduğu halde suya batmaktan korudu. Çocuğu öldürmesinin nedeni Hz. Hızır o çocuğun nefsindeki isyanı anladı. Eğer bırakılırsa karakterindeki isyan babası ile annesini de isyana sürükleyeceğini anladı. Onun yerine babası ve annesine Allah salih evlat nasip edeceğini anladı. Duvarı örmesi Allah'ın sevdiği kulunun yetim evlatlarının hazinesini korumak içindi.³⁹⁵

Yukarıdaki açıklamadan Hz. Mûsâ'nın kendisinden daha âlim birini bilmediği söylemesi kendi alanında daha âlim olduğu açısından bakıldığında verdiği cevap İsbetlidir. Çünkü şeriat ahkâmı hususunda Hz. Mûsâ daha çok âlimdi. Hz. Hızır kendi alanında Hz. Mûsâ'dan daha çok âlim olduğu da sahihtir çünkü Hz. Mûsâ bu hususta ilmi yoktu. Üstelik Dihlevî iki çeşit ilim hakkında kendi üslubuyla bilgi verdiğini görüyoruz ki Hz. Mûsâ'nın ilmi şeriat ilmi yani Allah'ın dininin bütün ahkâmını ve kaidelerini içeren ilimdir. Hz. Hızır'ın ilmi her bir olayın ince sırlarını, istisnalarını ve özelliklerini bilmektir. Böyleyken şeriat ilmini öğrenen âlimler peygamberler varisidir. Arifler yaratılış ve takdir ilminde Hz. Hızır'ın varisleridir. Bazen ariflerin davranışları zahiren şeriat ilmine ters olduğu için bazı şeriat âlimleri itiraz ederler. Tıpkı Hz. Mûsâ'nın Hz. Hızır'ın yaptıklarını sorguladığı gibi çünkü o şeriat ilmi açısından olayın zahirine bakınca yanlış yaptığını sanıyordu.

8. Bakara Kıssası

Bu olay İsrâîloğulları'ndan birkaç kişi kendi amcasının oğlunu öldürüp suçu başkasının üstüne yüklemek için leşi civardaki mahalleye bırakarak kısas istemeleriyle başlıyor. Sonra itham edilen kişiler inkâr edince Hz. Mûsâ onlara bir

³⁹⁵ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 53-55.

ineği kesip bir parçasıyla o ölünün leşine vurmalarını söyledi.³⁹⁶ Bakara sûresinin 67-73 âyetlerinde Hz. Mûsâ onlara Allah'ın emrini söylemesi, onların ilk başta itiraz etmeleri, bu erme uymaktan kaçınmak için türlü bahaneler uydurmaları, gönülleri istemezse bile mecburen o belirtilen ineği kesmeleri ve asıl katillerin açığa çıkmaları olarak takdim edilmektedir.³⁹⁷

Dihlevî'nin yorularına göre, Hz. Mûsâ döneminde annesine güzel davranan bir genci Allah Teâlâ lütfu ve merhametiyle ödüllendirmek istedi. O genç küçükken babası vefat edeceği vakit ya rabbi oğluma sen sahip çık diye dua etmişti. O yüzden o genç sürekli Allah'ın lütfu sayesinde büyüdü. Sonra o genç reşitlik yaşına ulaşınca Allah ona nimetini tamamlamak istemişken diğer taraftan ise bırakılacak mirasa erişmek için yakınıni öldüren bir katilin ortaya çıkarılmasıyla mirastan mahrum edilmesini ve sırrını ifşa ederek kendisinden kısas alınmasını istedi. Üstelik ölünün dirilip katilini söylemesi İsâîloğulları için Allah'ın bir rahmeti idi çünkü bu olay arkalı onlara öldükten sonra dirilmek ve hesap kitap yakinen var olduğunu dünyada gösterdi. Hz. Mûsâ'nın emrettiği şey zahiren şaşkırtıcı görünmüşse de bu emrin altında henüz açılanmayan bir sır olduğuna inanmaları gerekirdi. Allah'ın emirlerini sorgulamak edepsizliktir. Sonuçta bu olay arkalı Allah ödülü hak edenlere nimetlerini yağdırarak ödüllendirdi.³⁹⁸

Bu ifadeye göre Dihlevî bu olay sayesinde Allah'ın bazı kullarına birçok nimetlerini tamamlaması açısından bakarak bir babanın evladı için ettiği hayırlı duanın netice, anneye güzel davranışta bulunmanın neticesi, Allah'ın emirleri altında görünmeyen bir takım sırlar olduğu gibi noktalara dikkat çekiyor. Dihlevî, tek bir olay bazıları için ceza, bazıları için kurtuluş, bazıları için nimet ve genel insanlar için Allah'ın kudretinin zuhuru gibi neticeleri doğdurduğunu savunmaktadır.

9. Hz. Mûsâ'nın Vefatından Sonraki Düzen

Dihlevî Hz. Mûsâ'nın vefatından sonraki düzeni şöyle nakleder. "Hz. Mûsâ'nın vefatından sonra İsâîloğulları'nın idaresi düzenli bir şekilde devam etti. Allah'ın peygamberleri onlara art arda gelerek onları iyiliğe emrediyordu,

³⁹⁶ Bkz. Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I, 559-562.

³⁹⁷ Bakara, 2/67-73.

³⁹⁸ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 55.

kötülüklerden nehiy ediyordu, sapkınlığa düşmekten uyarıyor ve inanları müjdeliyordu ki bunların hepsi İsrâîloğulları'nın siyasetinin başarılı bir şekilde devam etmesini sağlamaktaydı. Mesela Hz. Yûşa' hem kral hem peygamberdi. Hz. Eşiyâ, Hz. Yasa' ve Hz. Şemuyel âlimlerindendi. Hz. İlyas nefis terbiyesinde çok meşhur peygamberlerindendi. Allah Teâlâ onlara her çağın ihtiyacına göre farklı istidatlara sahip olan peygamberler göndermiştir. İsrâîloğulları kendilerine gönderilen bu peygamberleri itaat ettikleri asırlarda daha çok güçlenmiş ve büyümüşlerdir. İsyan ettikleri zaman zayıflanmışlar ki bu Allah'ın dünyadaki sünnetidir.³⁹⁹

X. HZ. ŞEMUYEL, HZ. DÂVÛD, HZ. SÜLEYMAN VE HZ. YÛNUS KISSALARININ TE'VİLİ

İsrâîloğulları siyasi hayatlarında birçok defa yükseldikleri⁴⁰⁰ gibi defalarca zillet içinde de yaşamışlar. Kur'ân-i Kerim'de İsrâîloğulları'nın işgalci dış güçler tarafından darmadağın edilip dinî ve siyasi iktidarlarını tamamen kaybettiklerinden sonra o çağın peygamberi Hz. Şemuyel'in teşvikiyle Hz. Tâlût'un liderliği altında bir araya toplanıp Câlût'un ordusuna karşı savaşı kazandıklarından bahsedilmektedir.⁴⁰¹ Böylece İsrâîloğulları kaybettikleri iktidarı yeniden kazanmış olup ve özellikle Hz. Dâvûd ile Hz. Süleyman'ın krallığı döneminde İsrâîloğulları'nın siyasi güçleri en zirveye ulaşmıştır.

Dihlevî *Te'vilü'l-Ehâdis*'te bu dört peygamberin kıssasını bir başlık altında getirerek konuya şöyle girmektedir: “Tevrat'a İsrâîloğulları'nın iki defa isyan edeceklerinden ve bu iki defa isyanın her birinde düşmanları tarafından katliam olacaklarından bahsedilmektedir. Tıpkı Allah'ın Tevrat'ta haber verdiği gibi birinci defa isyanları ise İsrâîloğulları'nın Tevrat'ın hükümlerine uymayıp Allah'a isyan ettiklerinde Allah dolayı Câlût'u onlara musallat kıldı. Câlût İsrâîloğulları'nı çoğunu öldürdü ve bir kısmını esir aldı. İçinde Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn'un teberrükleri olan mukaddes tabut Câlût'un eline geçmesi İsrâîloğulları'nı çok üzdü. Bu duruma

³⁹⁹ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 56.

⁴⁰⁰ Maide, 5/20.

⁴⁰¹ Bakara, 2/246-251.

düştüklerinden sonra isyanlarından pişmanlık bildirerek Allah'a yalvarıp tövbe ettiler.⁴⁰²

A. HZ. ŞEMUYEL VE HZ. TÂLÛT

İsrâîloğulları isyanlarından dolayı en güçsüz ve çaresiz kaldıkları bir dönemde, Hz. Şemuyel'in etrafında toplanıp bize bir kral tayin et ki onun hükmü altında birleşip savaşalım dediler. Allah dilediği zaman kâfiri yok eder. Ancak Allah'ın hikmetinin gereği kâfiri yok etmek için en yakın yol yahut sebep müminlerin onlara karşı cihat etmeleridir. Yani Allah kendi iradelerini gerçekleştirirken en yakın sebebi kullanır ki kâfirin hükmü sona ermesi için en yakın sebep müminlerin cihat etmeleridir. Böylece bu olayda Allah müminlerin yüreklerine güç ve cesaret verip Câlût'a karşı savaşmaya hazırlanmalarını sağlayarak müminlere nimetini tamamlamıştır.⁴⁰³

1. Hz. Tâlût

Hz. Şemuyel İsrâîloğullarına Allah size Tâlût'u kral tayin etti dediğinde kendilerini krallığa daha laik görerek itiraz ettiler. Çünkü o Bünyamin b. Hz. Yâkûb'un ahfatlarındandı. Onlar krallığı Yahûda b. Yâkûb'un oğullarına ait olarak görüyorlardı. Hz. Tâlût tabakçı olduğu için zengin değildi.⁴⁰⁴

Dihlevî Hz. Tâlût'un krallığını şöyle naklediyor. "Tâlût Hz. Şemuyel tarafından İsrâîloğulları'na kral tayin edildiğinde itiraz ettiler. Sonra Allah tarafından krallığa seçildiğini ispatı için Câlût'un eline geçen mukaddes tabutu geri getirdi. O tabutun içinde Tevrat'ın levhaları Hz. Mûsâ'nın asâsı bibi Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn'dan kalan bazı mübarek eşyalar vardı. Böylece Hz. Tâlût'un krallığı Allah tarafından verildiğine ikna oldular.⁴⁰⁵ Sonra Hz. Tâlût ordusunun içinden cesaretine ve gücüne güvene bileceği kişileri tanıması gerekirdi ki Allah Hz. Tâlût'un ordusunun içindeki imanı güçlülere tanıtmak için nehrin suyundan kendilerine izin verildiği kadardan fazla içmelerini yasakladı. Bu sınavdan başarılı geçenler Hz. Tâlût'un ordusunda kalmaya devam edebildiler sınırı aşanlar kendileri tek tek

⁴⁰² Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 57.

⁴⁰³ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 57.

⁴⁰⁴ Bkz. Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû'l-kebir*, I, 206-208.

⁴⁰⁵ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 57; Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû'l-kebir*, I, 208.

ordudan ayrıldılar. Böylece Hz. Tâlût'un yanında kalanların sayıları azda olsa imanları ve cesaretleri en zirvedeydi.⁴⁰⁶

Hz. Dâvûd'un sahneye gelmesi Kur'ân'da Hz. Dâvûd Câlût'u öldürdüğü⁴⁰⁷ olarak geçmektedir. Bu noktayı Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) ve Dihlevî şöyle nakletmektedirler. "Allah Hz. Dâvûd'un kahramanlığını ve cesaretini herkese göstermek istedi. Çünkü gelecekte İsrâîloğulları'nın kralı ve lideri olacaktı. Hz. Tâlût Hz. Dâvûd'a eğer Câlût'u öldürürsen malımın yarısını sana veririm. Seni kızım ile evlendireceğim diye söz verdi. Sonra Hz. Dâvûd yoldayken önünden çıkan üç tane taş kendisiyle konuştu ve o taşlarla Câlût'u öldürdü. O zalim düşman öldürülünce ordusu da mağlup oldu."⁴⁰⁸

B. DÂVÛD KISSASININ TE'VİLİ

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Dâvûd'un özellikleri belirtilmiştir.⁴⁰⁹ Yeryüzünde halife kılınmış, onun saltanatı güçlendirilmiş, adaletle hükmetmesi emredilmiştir.⁴¹⁰ Hz. Dâvûd'un ismi Kur'ân'da on altı defa zikredilmiştir.⁴¹¹ Ancak soyu ve hayat hikâyesi ayrıntılı olarak zikredilmemektedir.

Dihlevî Hz. Dâvûd kıssasındaki olayların sırlarını şöyle açıklamaktadır. "Hz. Dâvûd cesur ve güçlüydü. Büyük bir devletin siyasetini iyi yönetebilecek istidada sahip olduğu için Allah onu yeryüzünün halifesi tayin ederek hem din hem hükümet liderliğini ona verip İsrâîloğulları üzerine hakkı olan tek lideri yaptı. Mele-i Âlâda İsrâîloğulları'nın Hz. Dâvûd'a karşı gelmeleri Allah'a karşı gelmek ve Hz. Dâvûd'a itaat etmeleri Allah'a etmek sayılır, hükmü verildi. Hz. Dâvûd İsrâîloğulları'yla iyi davranışta bulunup Allah'ın hükmünü onlara uyguladı, devletinin sınırlarını belirtip korudu, kâfirlerle savaştı, İsrâîloğulları'nın bütün kabileleri arasında sevgi, şefkat, birlik ve beraberlik sağlama hususunda büyük gayret gösterdi. Hz. Dâvûd çok ibadete düşkün ve Allah'a yalvarıp dualar eden⁴¹² bir peygamberdi. Kendisine inen Zebur üçüncü semavi kitaptı. Hz. Dâvûd'a savaş zırhı sanatı ilham olmuştu ki

⁴⁰⁶ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 58-59.

⁴⁰⁷ Bakara, 2/251.

⁴⁰⁸ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, I, 207-210; Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 57

⁴⁰⁹ Sâd, 38/17.

⁴¹⁰ Sâd, 38/20-26.

⁴¹¹ Ebu Halil Şevki, *Atlasü'l-Kur'ân*, s. 88.

⁴¹² Sâd, 38/17.

geçimini bu sanat üzerinden sağlıyordu. Hz. Dâvûd'un diline ve fikrine Allah bereket vermişti ki kısa bir vakitte Zebur'un çok kısmını tilavet edebiliyordu. Sesinin güzelliğinden insanları ve kuşları etrafında topluyordu. Dağlar onu sesini her yerde yansıtıyordu ki bunun sırrı Hz. Dâvûd'un güçlü bir ruh ve yüksek bir himmete sahip olmasıydı. Çünkü böyle bir karaktere sahip kişi zamanın iktizasına göre eğer bir taştan yahut bir ağaçtan bir sesi duyar veya bir bilgiye eriştiğinde onun vasıtasıyla etrafındaki insanların vicdanlarına da yansır böylece onun duyduğunu o insanlarda duyabilir. Hz. Dâvûd güzel bir sese ve etkileyici bir karaktere sahipti. Allah Teâlâ onun sesine bereket kattığı için sesinin güzelliğine "Dâvûd'un Mezâmir'i"⁴¹³ denilmektedir."⁴¹⁴ Kur'ân-i Kerimde Dağlar ve kuşların onunla beraber Allah'ı tesbih etmesinden. Allah dağları ve kuşları Hz. Dâvûd'un buyruğuna vermesinden ve onlar da akşam sabah onun tesbihine katılmasından bahsedilmiştir.⁴¹⁵

1. İki Davalının Kıssası

Dihlevî'nin ifadesine göre Hz. Dâvûd'un gözü güzel bir kadına düştü ve ona aşk oldu. Hz. Dâvûd fiziksel olarak güçlü olduğunu için kadınlara meyli çoktu. O kadınla evlenmek isteyerek Allah'ın koyduğu edep sınırını ihlal etmiş olduğu için Allah onu bir temsilî bir olay arkalı onu uyardı. O olay iki meleğin davalışan iki insan şeklinde gelip "biz iki davacıyız aramızda adaletle hüküm ver dediler, onlardan biri dedi ki şu adam benim kardeşim onun doksan dokuz koyunu, benim bir tek konum var. Onu da bana ver' dedi ve bu tartışmada bana baskın çıktı."⁴¹⁶ temsiliyle gerçekleşti. Aslında bu olay mîsâl âleminde Hz. Dâvûd'un nefsinin düştüğü durumu belirten temsiliydi. Hz. Dâvûd bu olayın rüya hükmünde oluşunu ve düştüğü hatasından dolayı Allah tarafından tembih edildiğini anlayınca hemen Allah'tan mağfiret dileyip tövbe etti. Af edilinceye kadar hatasının kefaretinin yerine getirmeye devam etti. Ta ki af edildi.⁴¹⁷

Dihlevî'nin naklettiği Hz. Dâvûd'un bir güzel kadını görünce ona gönül koyup kocasından boşanmasını talep edip sonra iddeti bitince onunla evlenmesinin

⁴¹³ Ahmed, *Müsned*, II, 354

⁴¹⁴ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 59-60.

⁴¹⁵ el-Enbiyâ 21/79; Sebe' 34/10; Sâd 38/18-19.

⁴¹⁶ Sâd, 38/ 21-23.

⁴¹⁷ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 59-60.

hikâyesi⁴¹⁸ birçok tefsîr kaynaklarında geçmektedir. Ancak Dihlevî mîsâl âleminde yaşanan ve tabire ihtiyacı olan bir rüya olarak te'vîl etmektedir.

2. Beytül-Mukaddes'in Binası

Hz. Dâvûd kıssasındaki önemli olaylardan biri “Hz. Dâvûd bir gece Allah’ın zikriyle meşgulken melekleri Beytül-Mukaddes’e indiğini gördü fakat Beytül-Mukaddes’in binası Câlût’un hükmü döneminde yıkılıp yok olmuştu ve Beytül-Mukaddes Kâbe gibi önem taşımaktaydı. Böylece Allah Teâlâ Hz. İbrâhim’e Kâbe’nin yerini gösterdiği gibi Hz. Dâvûd’a Beytül-Mukaddes’in yerini gösterdi. Ancak Hz. Dâvûd o sırada kâfirlerle cihat etmekle meşgul olduğu için hemen Beytül-Mukaddes’in binasını yapmaya kadir olamayınca hasenatı benim hasenatım sayılacak kişi tarafından bu vazife tamamlansın diye Allah’a dua etti.⁴¹⁹ Sonra oğlu Hz. Süleyman Beytül-Mukaddes’in binasını tamamlamıştır.

3. Avcıların Kıssası

Hz. Dâvûd zamanında bazı insanlar Cumartesi günü ava çıkıyorlardı. Hâlbuki Hz. Mûsâ’ya inen ahkâmlardan biri cumartesi günü avlanmaktan men edilmeleri idi. Ancak İsrâîloğulları’ndan bir kısmı cumartesi günü avlamaya devam ederek o günün kutsallığını çiğnediler ve Allah’ın lanetine uğrayıp ardından maymunlara dönüştüler. Kur’ân-i Kerim’de *İçinizden cumartesi günü hakkındaki hükmü çiğneyenleri elbette bilirsiniz. Bu yüzden onlara, “Aşağılık maymunlar olun!” demiştik.*⁴²⁰ Şeklinde takdim edilmiştir.

Dihlevî bu noktayı şöyle te'vîl ediyor: “O kavmin çirkin fiilleri amel defterlerinde yazılmıştı. Ahlaklarının alçaklığı ve fiillerinin çirkinliği açısından maymunlara benzemişlerdi bu yüzden Allah onların yüzlerini maymuna dönüştürdü. Şöyle ki Cumartesi günü onların avlandığı balıkların mizacı bozulmuştu onlar bu balıkları yiyince bozuk mizaç onlara da sirayet edip bedenlerini değiştirdi ve vücutlarına kıllar çıkararak maymun şekline dönüşmüş oldular. Bu azap yani maymuna

⁴¹⁸ Geniş bilgi için Bkz. Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, III, 639-642; Taberi, *Câmi'u'l-beyan*, VI, 343; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 252-257

⁴¹⁹ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 61.

⁴²⁰ Bakara, 2/65.

dönüşmeleri onların fiilleri ve ahlaklarının çirkinliği açısından en yakın azaptı. Bu olay hem çağın insanları için hem de sonraki nesiller için ders ve ibret olmuştur.⁴²¹

4. Hz. Dâvûd'un Hükümünün Hz. Süleyman Tarafından Değiştirilmesi

Bu olay Kur'ân'da *Dâvûd'u ve Süleyman'ı da an. Bir zamanlar, (zarar görmüş) bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı. Bir topluluğun koyun sürüsü, geceleyin başıboş bir vaziyette bu ekinin içine dağılıp ziyan vermişti. Biz de onların hükmüne tanık idik. Süleyman'ın dava konusunu iyi anlamasını sağladık. Her birine de hükmetme yeteneği ve ilim verdik. Kuşları ve tesbih eden dağları da Dâvûd'un buyruğu altına soktuk. Bunları yapan bizdik.*⁴²² İfadesiyle takdim edilmektedir. Allah Teâlâ her bir peygamberi şöhret bulduğu özelliğiyle anıyor. Mesela Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn'a verilen özellik Tevrat gibi büyük kitap lütfetmişti. Ondan sonra da Hz. Dâvûd'a kadar İsrâîloğulları'nda hiçbir özel durum yaşanmadı. İlk defa kendisine devlet ile birlikte nübüvvet görevi verilen peygamber Hz. Dâvûd oldu. Hz. Dâvûd sürü sahibine verdiği zararı karşılayacaksın diye hüküm vermesinde haktı. Sonra Hz. Süleyman ben olsaydım sürünü ekin sahibine verecektim ve ekini sürü sahibine, zarar gören ekini sürü sahibi alsın yeni ekin faslı gelinceye kadar ekin sahibi sürünün sütünden ve yününden faydalansın böylece iki taraf da az zarar görmüş olurdu demesi de haktı.⁴²³

Dihlevî bu olayı şöyle değerlendiriyor: “Hz. Dâvûd'un kıssasındaki olaylardan biri gelecekte kendisine halef olabilecek bir oğul vermesini Allah'tan dilemişti ve Allah onun duasını kabul ederek zeki ve erdemli bir karaktere sahip olan Hz. Süleyman'ı verdi. Böylece Hz. Süleyman çözümü zor olan bazı davalarda babasının hükmüne ortaklık edip yardımcı oluyordu. Bu olayda Hz. Dâvûd'un verdiği hükmünde sürü sahibi daha çok zarara maruz kalıyordu ki Allah'ın Hz. Süleyman'a verdiği titiz basireti ve zekâsıyla bunu fark ederek iki tarafın zararını en aza indirecek bir hükmü söyledi.”⁴²⁴

⁴²¹ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 63.

⁴²² Enbiyâ, 21/78-79.

⁴²³ Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XVII, 114-117.

⁴²⁴ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 65.

C. HZ. SÜLEYMAN KISSASININ TE'VİLİ

Hz. Dâvûd'un vefatından sonra İsrâîloğulları'nın liderliğini üstlenen Hz. Süleyman'ın adı Kur'ân-ı Kerim'de on beş defa zikredilmektedir.⁴²⁵ Allah'ın Hz. Süleyman'a verdiği en belirgin özelliklerinden biri *Süleyman Dâvûd'un yerine geçti. Dedi ki: "Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi. Doğrusu bu apaçık bir lutuftur.*⁴²⁶ Yani peygamberler arasında kuşlar, hayvanlar ve cinlerle yakın ilişki kurup onlara hükmeden tek kişi Hz. Süleymandır.

Dihlevî Hz. Süleyman'ın faziletine dair şöyle der. "Hz. Süleyman'a diğer peygamberlere verilen irtifak ilimlerinin iki veya üç katı verilmişti ve kuşların dilini ona öğretmişti. Şöyle ki kuşlara ve hayvanlara ihtiyaç duydukları şeyler kendilerine ilham olur. Allah'ın iradesiyle bazen yüzleşeceği zorlukların çözümü veya faydalı bir şeye nasıl ulaşabileceği ilham olur. Bazen Allah Teâlâ bir kuluna bir şey anlatmak istediğinde bir kuşu onun hizmetinde kılır sonra o kuşun kalbine o şey hakkındaki bilgiyi ilham eder ve o şahıs o kuş vasıtasıyla o bilgiye ulaşır. Mesela hüthütün kıssasında bu olayın yaşandığını görüyoruz. Kuşlar ve hayvanlar, öfke, korku, çiftleşme, açlık gibi durumların her birine işaret eden özel seslere sahiptirler ve Allah Teâlâ Hz. Süleyman'a bu seslerin her biri neye delalet ettiğini öğretmişti. Allah'ın verdiği bu ilim sayesinde kuşların ve hayvanların her bir sesleri neye delalet ettiği anlıyordu. Allah Teâlâ bu gibi ilimleri bazı âlim kullarına da vermiştir.⁴²⁷

Hz. Süleyman'a verilen bir başka mucize güçlü rüzgâr vasıtasıyla istediği bölgeye gidebilmesiydi.⁴²⁸ Dihlevîye göre bu mucizenin gerçekleşmesi şöyledir. Rüzgâr ile ateşin varlığının temeli varlığın ilk unsuru olarak kabul edilen suyun varlığı Allah'ın El-Kayyum isminin tasarrufu altında olmasıdır. Her şeyin varlığı kendisine bağlı olan güç yani (El-Kayyum) bazen bir şeyi rüzgâra dönüştürür ve bazen her şeyi suya dönüştürür. Bazen Allah'ın bir kâmil kulu Allah'ın izniyle bazı elementler arasında münasebet kurma sırrını öğrenir. Hz. Süleyman Allah'ın su ve ateş elementleri üzerindeki gücüyle irtibat kurabilmişti. Allah Hz. Süleyman'ın

⁴²⁵ Ebu Halil Şevki, *Atlasü'l-Kur'ân*, s. 91.

⁴²⁶ Neml, 27/16.

⁴²⁷ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 64.

⁴²⁸ Enbiyâ, 21/81.

ruhunu ve himmetini şöyle güçlü yaratmıştı ki nesnelere kendisine boyun eğiyordu. Egemenliği altındaki şeytanlar bütün emirlerini yerine getiriyorlardı.⁴²⁹

Hz. Süleyman kıssasındaki önemli sahnelerden biri “*Bir gün akşama doğru alımlı, soylu koşu atları önüne getirildiğinde, “Ben malı (atları), rabbimi hatırlattığı için sevdim” dedi. Derken (güneş batınca) onlar karanlığın perdesiyle gizlendi (Daha sonra) “Onları bana geri getirin” dedi; bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı.*”⁴³⁰ Sahnesidir.

Dihlevî, bir gün Hz. Süleyman hızlı koşan atları yoklarken o sahneyi çok beğendi ve ibadet vaktini kaçırmaya sebep olduğu için o atların tümünü başlarını kestiğini⁴³¹ nakletmiştir ve buna yakın ifade tefsîr kaynaklarında ikinci namazını kaçırdığı için yüz tanesi hariç, kalan atların tümünü kestiğidir.⁴³² Ancak meşhur olan görüş atları kesmesi değil okşamasıdır.⁴³³

Hz. Süleyman’ın Allah tarafından sınanıldığı diğer bir sahne Kur’ân’da “*Andolsun biz Süleyman’ı bir sınavdan geçirmiş, tahtının üstüne bir ceset koymuştuk; sonra o bize yöneldi.*”⁴³⁴ İfadesiyle geçmektedir. Bu âyet Hz. Süleyman’ın hayatında gerçekleşen büyük bir olaya delalet eder ancak bu fitneyi nitelendirme hususunda bazı müfessirler hurafeye benzeyen kıssaları nakletmişler.⁴³⁵ Dihlevî bu olayı şöyle aktarır. “Hz. Süleyman elinin altındaki komutanlarının korkaklıklarını ve tembelliklerini görünce üzülen Allah yolunda at sürüp cihat edecek çok oğulları olsun isteğiyle bir gecede bütün eşleriyle birlikte oldu. Sebebe sarılıp işi Allah’a havale etmeyi ve bu hususta Allah’tan yardım dilemeyi ihmal etti. Allah’ın arif bir kulu önce Allah’tan yardım dilemeden sebeplere sarılmaz. Bu yüzden Allah Hz. Süleyman’ı tembihlemiş ve hanımlarından hiçbiri çocuk doğurmamıştır. Bunun bedeni Hz. Süleyman sebebe sarılmaya çok önem vererek o gece hanımlarıyla ara vermeden birlikte olduğu için spermi çok suyu olmuştu. Ki koltuğuna atılan yarım kalan ceset dışında başka çocuk olmadığını görünce olayın sırrını anlayıp “*ya rabbim*

⁴²⁹ Dihlevî, *Te’vilü’l-Ehâdis*, s. 64-65.

⁴³⁰ Sâd, 38/31-33.

⁴³¹ Dihlevî, *Te’vilü’l-Ehâdis*, s. 65.

⁴³² Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrü’l-kebîr*, III, 644; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, XII, 87-89.

⁴³³ Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXIII, 257.

⁴³⁴ Sâd, 38/34.

⁴³⁵ Bkz. Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXIII, 259-264.

*beni bağışla ve benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlerlik ver*⁴³⁶ diye dua etti⁴³⁷.

Sonra Dihlevî Kur'ân'da zikri geçen Hz. Süleyman'a verilen ilimlerden biri hayvanlar ile kuşların dillerini anlamasıydı bu yüzden karıncanın konuşmasını⁴³⁸ ve hüthütün getirdiği haberi⁴³⁹ anladığı için şükrettiğini⁴⁴⁰ söyleyerek Kur'ân'da adı zikredilmeden kıssası geçen Belkîs'in krallık tahtının⁴⁴¹ Hz. Süleyman'a nasıl getirildiğini şöyle te'vîl eder. "Allah Belkîs'in tahtının maddi varlığını çekip aldı ve mîsâl âlemindeki varlığının hükmüne girmiş oldu. Hz. Süleyman'ın ashabından bir sâlih kulun duasıyla Hz. Süleyman'a getirildikten sonra tahtın fiziksel cismi geri döndü. Sonra Hz. Süleyman Belkîs'in zekâsını sınamak için tahtının rengini değiştirdi ve Belkîs'le evlenmek istediği için cemalini de görmek istiyordu ki Belkîs'in bacağına görünce güzel kadın olduğunu anladı.⁴⁴² Böylece Hz. Dâvûd'un ailesinde saltanat ve peygamberlik devam sürmüştür. Bazen diğer krallıklar tarafından saldırıya uğradıklarında Allah Hz. Dâvûd'un mirasını korumuş ve düşmanlara karşı sürekli zafer kazandırmıştır.⁴⁴³

D. HZ. YÛNUS KISSASININ TE'VÎLİ

Hz. Yûnus'un adı Kur'ân-i Kerim'de dört defa zikredilmektedir.⁴⁴⁴ Birçok yerde Yûnus,⁴⁴⁵ adıyla bazen Zünnûn⁴⁴⁶ adıyla ve bazen Sâhibü'l-hût⁴⁴⁷ olarak bahsedilir. Kendisine "vahiy inen, doğru yola sevk edilen, âlemlere üstün kılınan ve sâlihlerden"⁴⁴⁸ gibi sıfatları beyan edilmekte.

Hz. Yûnus kıssasında en meşhur sahne, yüklü bir gemiye bindiğinde çekilen kura neticesinde kaybedenlerden olunca kendisini denize atmışken bir balık

⁴³⁶ Sâd, 38/35.

⁴³⁷ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 65.

⁴³⁸ Neml, 27/18-19.

⁴³⁹ Neml, 27/20-25.

⁴⁴⁰ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 65-66.

⁴⁴¹ Neml, 27/20-40.

⁴⁴² Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 66.

⁴⁴³ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 66.

⁴⁴⁴ Ebu Halil Şevki, *Atlasü'l-Kur'ân*, s. 102.

⁴⁴⁵ Nisâ, 4/163; En'âm, 6/86; Yûnus, 10/98; Sâffât, 37/139

⁴⁴⁶ Enbiyâ, 21/87.

⁴⁴⁷ Kalem, 68/48.

⁴⁴⁸ Nisâ, 4/163; En'âm, 6/86; Kalem, 68/50.

yutmuştur. Ve eğer Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı kıyamet gününe kadar o balığın karnında kala bilirdi. Fakat o, senden başka ilâh yoktur, şüphesiz ben zalimlerden oldum deyince duası kabul olarak Allah kendisini balığın karnından kurtarıp üstünü kabağın gölgesiyle örtmüştü. Sonra bir defa daha yüz binden fazla insanlara peygamber olarak gönderildiği⁴⁴⁹ sahnesidir.

Dihlevî Hz. Yûnus'u İsrâîloğulları'nın peygamberlerinden sayıp onun kıssasını Hz. Dâvûd ile Hz. Süleyman kıssasının devamında zikrederek o çağın peygamberi olan Hz. Eş'îya tarafından Hz. Yûnus Ninova yahut Ninevâ şehrine gönderildiğini söylemektedir. Derki; Ninova bölgesinde yerleşen bir kavim Allah'a isyan etti ve Allah o çağın peygamberi olan Hz. Eş'iyâ'ya o kavimi uyarması için bir davetçi göndermesini emretti. Hz. Yûsun'un babası ve annesi ihtiyarlaştığında dünyaya gelmiş ve devamlı Allah'ın inayetinin gözetiminde büyümüşü şöyle ki vahşi hayvanlar gelip onu emziriyordu reşit olduğunda Allah'ın lütfuyla rüyasında evleneceği kızı gördü. Kendisine git kızı babasından iste denildi ve kızın babası da rüyasında kızını Hz. Yûnus'la evlendirmesi emredildiğini gördü. Bu yüzden Hz. Eş'iyâ Allah'ın Hz. Yûnus üzerindeki inayetlerini görünce onu bu göreve seçti ve o Hz. Eş'iyâ'nın emrine muhalefet etmedi ancak biraz tatsız gibi karşıladığı için ruhu ağırlaştı. Bu davranışından dolayı Allah onu kınadı. Şöyle ki görevine doğru yoldayken eşi yolunu kaybetti bir çocuğu suya boğulup ikinci çocuğunu kurt götürürken kalbi çok acı çekti sonra hemen Allah'a yönelip tövbe etti ve kendini görevine hazırlamak için bütün refah hayattan el çekti.⁴⁵⁰

Allah'a isyan ettiklerinden dolayı helâk olan bütün kavimler arasından Hz. Yûnus'un kavmi isyanlarından dönerek Allah'a iman etmeleri sayesinde azaptan kurtulan tek kavimdir.⁴⁵¹ “Âyette isyan eden kavimlerin imanları arasından Hz. Yûnus'un kavminin imanını müstesna kılınmış çünkü lafız açısından istisna munkati olsa da mana açısından istisna muttasıldır. Müfessirlerin çoğunluğu Hz. Yûnus'un Musul bölgesinin Ninova şehrinde yerleşen kavime gönderildi. Putlara tapmayı bırakıp Allah'a inanmaları için uzun süre onları davet etti. Hz. Yûnus'un davetine kulak vermeyip putlara tapmaya devam devam ettiler. Hz. Yûnus onlara gelecek

⁴⁴⁹ Sâffât, 37/140-147; Enbiyâ, 21/87-88; Kalem, 68/49.

⁴⁵⁰ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 67-68.

⁴⁵¹ Yûnus, 10/98.

azaptan bahsedip kendisi geceleyin o karyeden çıktı ve onlar Hz. Yûnus'un karyeyi terk ettiğini görünce hemen tövbe edip Hz. Yûnus'tan duydukları Allah'a iman ettiler şeklinde nakletmektedirler.⁴⁵²

Dihlevî derki. “Hz. Yûnus o kavimi tevhide davet etmek için gittiğinde davetini kabul etmeyip hapsedip eziyet ettiler. Sonra o, bütün kalbiyle Allah'a teveccüh edip azap indirmesini istedi. Fakat Allah o kavmin helakini henüz irade etmemişti çünkü Allah bir toplumu lanet etmeden önce hemen helâk etmez. Hz. Yûnus kavminin helâkine acele ettiği için ruhu kâtil olan birinin durumuna düştü ancak Allah bu durumunda da lütfunu onun üzerinden çekip almadı.”⁴⁵³

Dihlevî yukarıdaki ifadesinde Hz. Yûnus'un çektiği sıkıntılar kavminin helâkine acele edip dua etmesinden kaynaklandığını ve kavminin helâkine istemesinin bedelini çektiği meşakkatlerle ödediğini söylemektedir. Demek ki bir peygamber için isyankâr bir kavmin helâkine dilemekte acele etmek bile caiz olmadığına dikkat çektiğini görüyoruz.

Dihlevî sözünün devamında derki. “ Hz. Yûnus'un duasından sonra Allah'ın azabı o kavime yaklaştığında onlara doğru gelmekte olan azabı gözleriyle görünce hemen Allah'a yönelip tövbe edip Hz. Yûnus'un rabbine iman ettik diyerek iyi ameller işlemeye başladılar ve Allah'ın azabından kurtuldular. O sırada Hz. Yûnus şehirden ayrıldığı için kavminin iman ettiklerinden haber sizken şeytan ona gelip kavmin seni yalancı sayıyorlar deyince Hz. Yûnus kendisini Allah'a havale etmesi yerinde kavminin eziyet etmelerinden korkup kaçtı. Hâlbuki Allah'tan medet dilemesi gerekirdi.⁴⁵⁴ Bu yaklaşıma göre Hz. Yûnus kavmini gelecek azaptan uyardıktan sonra acele edip karyeyi terk etmemesi ve Allah'ın emrini beklemesi gerekirdi. Fakat o bu kaideye uymadığı için Allah tarafından şiddetle azarlanmıştır.

Dihlevî Hz. Yûnus'un şehri terk ettikten sonraki durumunu şöyle nakleder. “ Hz. Yûnus kavminden kaçarken nefsi farklı bir hale düşmüştü ve gemiye binip denize yolcuğu başlayınca sert bir fırtınalı hava denizin dalgalarını yükseltmeye başladı. Sonra gemidekiler aralarında çektiği kurada onun ismi çıktı ve kendisini

⁴⁵² Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, XI, 54; İbn Kesîr, *Kasasü'l-Enbiyâ*, s. 333.

⁴⁵³ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 68.

⁴⁵⁴ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 68.

denize attığında hemen büyük bir balık onu yuttu. Balığın karnında Allah'a tesbih edince Allah'ın lütfuyla balık onu dikenli bir kıyıya attı. Allah'ın merhameti yeniden onu kuşatıp kabağın gölgesiyle sineklerden korudu ve Allah oradaki vahşi geyiklerin kalbine onu kendi yavrusu zannederek emzirmelerini ilham ettiği için onlar kendi yavrularını emzirdiği gibi gelip emzirmeye devam ettiler ta ki güçlenip iyileşene kadar. Sonra kabak ağacı kuruyup geyikler de onu terk ettiğinden dolayı çok üzüldü Allah kendisine ey Yûnus sen sulamadığın kabağın kuruması ve rızkın olmadığı geyiğin sütü için bu kadar üzülsün neden sayıları yüz bini aşan bir toplumu düşünmezsin diye vahiy etti. Aslında bu vahiy onun işlediği amellerinin zuhuruydu çünkü takva sahibi bir kimsenin ruhu Allah'ın hoşuna gitmeyen bir tavırda bulunduğu kaçınılmaz olarak bulunduğu tavırdan Allah hoşlanmadığına dair tembih edilirler. Bu tembih bazen uykuda, bazen gerçek hayatta Hz. Yûnus'un başına geldiği olaylar gibi ve bazen de vahiy arkalı gerçekleşir.⁴⁵⁵

Dihlevî başka bir olayı da naklediyor: Şöyle ki, "Hz. Yûnus'un kavmi ağaçlardan meyve toplarken yere atıyorlardı Hz. Yûnus onlara neden bu meyvelere acımıyorsunuz dediği an Allah ona sen neden sayıları yüz bini aşan bir topluma acımıyorsun diye vahiy etti ve buna benzer birkaç olay daha yaşadı. Sonra Hz. Yûnus hatasının farkına varıp bütün kalbiyle Allah'a teveccüh ederek af diledi. Allah onu af edip kaybolan eşi, denizde kaybettiği oğlu ve kurtların götürdüğü oğluna yeniden kavuşturdu. Üstelik eski makamına ve kavminin nezdinde büyük saygıya erişti. Bu kıssada yaşanan bütün olayların sırrı ise Allah Teâlâ bütün kullarının aynası olduğu, sâlih amellere ödül vereceği yanlış ve hatalara ceza vereceğidir. Tıpkı Hz. Yûnus gibi bazen Allah dilerse en yakın kulunu toplumun yüreğinden çıkarır ve o toplumdaki insanlarla onu cezalandırır sonra hatasından dönüp af dilediğinde yeniden bütün insanların kalbinde ona karşı sevgi saygıyı yerleştirir.⁴⁵⁶

⁴⁵⁵ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 68-69.

⁴⁵⁶ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 69-70.

XI. HZ. ZEKERİYYÂ, HZ. MERYEM HZ. YÂHYÂ VE HZ. İSÂ KISSALARININ TE'VİLİ

Bu dönem İsrâiloğulları'nın tarihinde İsrâil ailesinde peygamberliğin bitiş noktasıdır. Hz. Zekeriya ile oğlu Hz. Yahyâ hayattayken en son nebi ve resul olarak Hz. İsâ'nın gönderilmesiyle nübüvvet kapısı İsrâiloğulları'na kapanmıştır. Bir başlık altında zikrettiğimiz bu peygamberlerin kıssaları birbiriyle irtibatlıdır. Kur'ân-i Kerim'in âl-i İmrân ve Meryem sûrelerinde bu peygamberlerin kıssası art arda takdim edilmektedir. Dihlevî Kur'ân'ın üslubuna uyarak bir başlık altında değerlendirmişken araştırmamızda aynı sistem takip edilmiştir.

A. HZ. MERYEM'İN GİZEMLİ DOĞUMU

Bu Kıssa Kur'ân'da Hz. Meryem'in annesi “karnındaki yavrusunu rabbine kayıtsız şartsız adadığından ve onu doğurunca rabbinin iradesine teslim oluşunu dile getirip adını Meryem koyduğundan⁴⁵⁷ söz ederek başlamaktadır. Dihlevî'de dâhil olmak üzere müfessirler Âl-i İmrân sûresinin 35-37 âyetlerinin tefsirinde Hz. Meryem'in annesi Hanna'nın akim bir kadın olduğunu, bir gün yavrusunu okşayan bir güvercini gördüğünde. Eğer Allah kendisine bir oğul verirse Beytülmu-kaddes'in hizmetine vereceğine yemin ettiğini ve çocuğu olması için Allah'a yalvarıp dua ettiğinde duası kabul olduğunu, hamile kaldığından sonra karnındaki yavrusunu nezir ettiğini ancak isteği dışında erkek yerine kızı olduğunu. İsrâiloğulları'nın geleneğinde kızların Beytülmu-kaddes'in hizmetine atanması âdet olmadığı için yeminini yerine getiremeyeceğini düşünerek endişelendiğini. Fakat Allah'ın yardımıyla alışılmış âdetin aksine Hz. Meryem'in bu göreve kabul edilmesini ve teyzesinin kocası Hz. Zekeriya'nın kefaletinde büyüdüğünü nakletmişler.⁴⁵⁸ Soru şu ki, civcivini okşayan bir kuşun durumuyla Hanna'nın durumu arasındaki irtibat nedir? Bir kuşun yavrusuna gösterdiği sevgi bir akim kadının gençliğine dönüp hamile kalacak seviyede sağlığına kavuşacak kadar etkileye bilir mi? Bu olayın sırrı neydi? Dihlevî'nin ifadesine göre, Hz. Meryem'in annesi Hanna kısırdı ve yaşlıydı. Bir gün bir güvercin yavrusunu doydururken görünce bir oğlu olmasını isteyip ağladı ve Allah'a yalvarıp dua etti. O anda Allah Teâlâ Hanna'nın gördüğü o manzarayı

⁴⁵⁷ Âl-i İmrân, 3/35-36.

⁴⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Şur'âni'l-'azîm*, III, 48-52.

onun için mübarek kıldı ve duaları kabul olup kısırlığı ortadan kalktığı gibi gençliği de geri döndü. Doktorlar derler ki bazen aniden hayvanların cinsel ilişkilerini gözlemlemek şahsın cinsel gücünün aktivasyonuna, hamile kalma gücünün uyanmasına ve bazı hastalıklarının iyileşmesine neden olur. Böylece Hanna güvercinin civciviyle ilgilenip okşadığını gördüğünde çocuğu olmasını isteyerek çocuğa karşı içinde büyük bir şevk ve tutku uyandı. Bu coşku ve tutku sayesinde hastalığı iyileşip çocuk sahibi olma yeteneğine ulaştı.⁴⁵⁹

Böylece Dihlevî olayın te'vîlinde tıbbi bir tecrübeye başvurduğunu görüyoruz ve bundan yola çıkarak Hz. Meryem'in annesinin civcivini okşayan güvercini izlemesi kendi hayatıyla alakasız bir olay olmadığı anlaşılmaktadır.

Dihlevî'ye göre Hz. Meryem kişilik gelişimi açısından mükemmel bir insandı. Hz. karakterinden bahsederken der ki: "Hanna bir erkek çocuğu olmasının arzu etti. Bu arzu onun hayal gücünü etkiledi ve bu etki rahmindeki cenine oturdu. Sonuç olarak Hz. Meryem öyle mübarek bir insan oldu ki büyüdü. Büyük adamlar gibi güçlü bir karaktere sahip oldu. Nitekim Rasûlullah (s.a.v)'dan rivâyet edilen sahih bir hadiste "*erkeklerden kâmil insanlar çoktur, fakat kadınlardan ancak Firavun'un karısı Âsiye ve İmran'ın kızı Meryem kâmidirler.*"⁴⁶⁰ Buyurmuştur. Bu şekilde Hz. Meryem'in annesinin Allah'tan dilediği bütün güzel sıfatlar kızının karakterinde ve şahsiyetinde bulunmuştur.⁴⁶¹

B. HZ. MERYEM

Kur'ân'da Hz. Meryem'in annesi *onu doğdurunca rabbim ben kız doğdurdum*⁴⁶² demesinden bahsedilmiş ve Dihlevî göre Hz. Meryem'in annesi kız doğurduğu için İsrâîloğulları'nın geleneğine göre kız çocuğun Beytûlmukaddes'in hizmetçisi olarak atanması mümkün olmadığını bildiği için Allah'a özrünü ilettiler. Fakat Allah Teâlâ Hz. Meryem'i mübarek kulu olarak kabul edip birçok erkeklerden daha kâmil olduğunu annesinin kalbine ilham etti. Sonra âdetin aksine Allah Hz. Zekeriyâ'nın ve bütüm Beytûlmukaddes'in hadimlerinin kalplerine Hz. Meryem'in

⁴⁵⁹ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 70.

⁴⁶⁰ Buhâri, *Enbiyâ*, 46. Fedail-Eshâbü'n-Nebî 30.

⁴⁶¹ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 70-71.

⁴⁶² Âl-i İmrân, 3/36.

bakımını zimmetlerine alma sevgisini saldı ki bunların hepsi Allah'ın Hz Meryem'e olan özel inayeti idi. Allah'ın Hz. Meryem üzerindeki lütfu hayatının bütün sahnelerinde devam etmiş ve o sahnelerden biri Beytül mukaddes'in bütün hadimleri arasından Hz. Zekeriyâ gibi bir peygamberin bakımında bulunmasıdır.⁴⁶³ Kur'ân-i Kerim'de Âl-i İmrân sûresinin 37-41 ci âyetlerinde Hz. Zekeriyâ'nın nasıl Hz. Meryem'e verilen çeşitli nimetleri görünce evlat isteyip rabbine dua ettiğinden ve Allah ona Hz. Yahyâ'yı müjdelediğinden⁴⁶⁴ bahsedilmiştir. Hz. Zekeriya Hz. Meryem'in teyzesinin kocası⁴⁶⁵ olduğu nakledilmektedir.

Hz. Zekeriya peygamber olduğu için Allah'ın iradesi ve fiilleri sadece doğal sebeplere dayanmadığını iyi bildiği kesindir. Peki, Hz. Zekeriyâ gibi bir peygamberin bu meseleden habersiz olması ve Hz. Meryem'in huzurunda olağanüstü durumları gözlemlemesi ve bu meseleyi idrak edememesi nasıl mümkün olabilir? Gibi soruların cevabı Dihlevî'nin bu husustaki ifadesinde bulunmaktadır.

Dihlevî olayı şöyle gerekçelendirir: "Allah'ın lütfuyla Hz. Meryem'in hayatında harikulâde gücün belirtileri tıpkı Allah'ın cennet ehli için ol diye oldurduğu gibi meyvelerin kendi mevsimi dışında maddi sebeplere dayanmaksızın ona çeşitli meyvelerin indirilmesiyle başlamıştı. Hz. Zekeriyâ Allah'ın ârif kulu olduğu için Allah bütün mahlûkatının işlerini nasıl tedbir ettiğini biliyordu ve bu bilgi ışığında o günlerde doğaüstü manevi güçlerin şaşırtıcı derecede yüksek dalgayla zuhur ettiğini anladı. Hz. Zekeriyâ Hz. Meryem'in yanında o nimetleri gördüğü günler Hz. Âdem'in yaratılışından önceki günler mesabesinde olduğunu ve o günlerde var olacak her şey sadece maddi sebeplere dayanmadığını anlayınca hemen bütün kalbiyle Allah'tan kendisinden sonra tevhit davetini sürdürüp Allah'ın emirlerini yerine getirecek oğul istedi. Cenâbı Hak duasını kabul edip gençlik gücüne kavuştu ve eşinin de kısırlığını kaldırdı. Sonra Allah'ın emirlerine uyan, hikmetten anlayan olan ve kadınlarla nikâh etmeyen Hz. Yahyâ'yı ona verdi. Hz. Yahyâ'nın kadınlara yaklaşmadığının nedeni yaratılışı dünyevi sebeplere dayanmayan şeylerin hayvani eğilimleri yönü zayıf oldukları gibi dünyevi zevklerine düşkün olmayacaklar fakat Allah'a yakınlık sağlayacak şeylerde çok seçkin ve

⁴⁶³ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 71-72.

⁴⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/37-41.

⁴⁶⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, III, 37.

mübarek şahsiyete sahip olarak ortaya çıkarlar. Dolayısıyla Hz. Yahyâ ve Îsâ'nın zühtleri, inzivaya çekilip iktidardan uzak durmaları yaratılışlarındaki özelliklerine dayanır. Çünkü her bir insan karakterine göre mükemmelliğini soyundan alır. Bazı zeki insanlar ilim ve hikmet yönünden yükselirken kimilerinin kemâli liderlik, adalet ve hilafet alanlarında tecelli edip bu yönden Allah'ın rızasına yönelir.⁴⁶⁶

Hz. Zekeriyyâ Allah'tan eşinin hamile kaldığını bildiren bir alâmet isteyerek *Rabbim, dedi, bana bir alâmet göster.*” Şöyle buyurdu: “*Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır. Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et.*”⁴⁶⁷ Ve bu alâmetin sırrını Dihlevî şöyle çözümlüyor. “Allah'ın inayetiyle birlikte Mele-i Âlânın gücü ve teveccühü bir kişinin maddesini kavradığında melekûti bir halet o kişiye hâkim olup işaret dışında sesli konuşmaktan aciz kalır.⁴⁶⁸

C. HZ. MERYEM'İN HAMİLELİĞİ

Peygamberler kıssası arasında en gizemli olaylardan biri Hz. Meryem'in Hz. Îsâ'ya hamile kalmasıdır ve bu olay Kur'ân-i Kerim'de Hz. Cebrâil'in Hz. Meryem'e bir insan şeklinde görüldüğünde. Hz. Meryem esirgeyici olan Allah'a sığınca Hz. Cebrâil ona Allah'ın elçisi olduğunu bildirerek bir erkek çocuk bağışlamak için görevlendirildiğini anlattığından ve Hz. Meryem'in bana bir erkeğin eli değmediği halde nasıl çocuğum olacak dediğinden⁴⁶⁹ bahsedilmiştir.

Hz. Îsâ'nın kıssasındaki önemli nokta doğal sebepler kullanılmaksızın harikulâde bir şekilde Hz. Cebrâil vasıtasıyla Allah'ın ruhunun Hz. Meryem'e üflenmesi neticesinde hamile kalmasıdır ve Hz. Îsâ'ya verilen mucizeler de tıpkı yaratılışı gibi özeldi. Mesela Allah'ın izniyle ölüyü diriltmesi ona özel olarak verilen mucizedir.

Araştırmamızın bütün bölümlerinde incelediğimiz gibi Dihlevî'ye göre her bir mucizenin ardında gizli sebep vardır ve her bir mucizenin o gizli sebebi üzerinden çözümlenmesi mümkündür. Mesela Hz. Meryem'in nasıl hamile kaldığını Dihlevî şöyle çözümlüyor: “Ruhâniyât gücünün aktığı günlerde Hz. Meryem'in âdet

⁴⁶⁶ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 72-73.

⁴⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/41.

⁴⁶⁸ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 73.

⁴⁶⁹ Meryem, 19/16-21.

kanaması başladı ve âdet günlerinin süresi bitince yıkanmak için toplumdan uzaklaşıp etrafı örtülü bir yerde elbisesini çıkardığı anda Hz. Cebrâil çok güzel bir genç şeklinde zahir olunca Hz. Meryem de genç kız olduğu için gınahtan korkup bütün kalbiyle Allah'a sığındı. Fakat o anda Hz. Meryem'e bir erkekle birleşen kadının durumu gibi özel bir halet yüz verdi. Yani Hz. Cebrâil'i gördüğünde menisi geldi. Ancak Hz. Meryem bu durumu yaşarken ruhuyla ve kalbiyle sürekli Allah'a yönelip durduğu için ruhani bir hal içindeyken Hz. Cebrâil'in *Ben ancak sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için rabbim tarafından gönderilmiş bir elçiyim*⁴⁷⁰ demesiyle ruhu ferahlanıp sakinleşti. Hz. Cebrâil o anda Hz. Meryem'in rahmine ruhu üfleyince menisi geldi ve Hz. Meryem'in spermi kadın sperminin özelliği yanında erkeğin sperminin özelliğini de taşımaktaydı. Böylece Hz. Meryem hamile kaldı ve devamlı Allah'a iltica halinde olması karnındaki cenini etkiledi. Tıpkı doktorların erkek çocuğu olmasını isteyen bir kimseye eşiyile birlikte olduğu esnada erkek çocuğu hayal etmelerini tavsiye eder ve bu durum misal âlemindeki bir şekil hükmünü alır. Hz. Meryem'in bu mübarek hamileliği Hz. Cebrâil'in ruhu onun rahmine üflemesiyle gerçekleştiği için Hz. Îsâ melekûti özellikleri açısından Hz. Cebrâil'e benziyordu ki *"ve onu Rûhulkudüs ile destekledik"*⁴⁷¹ ifadesi de bu anlamdadır.⁴⁷²

Dihlevî Hz. Îsâ'nın doğumundan Kur'ân'da bahsedildiği⁴⁷³ gibi naklederek Hz. Meryem ve oğlu Hz. Îsâ devamlı Allah'ın lütfu sayesinde hayatlarını sürdürdüğüne değinmektedir.⁴⁷⁴ Kur'ân'da Hz. Îsâ'ya verilenlerden *İşte o zaman Allah şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu Îsâ! Sana ve annene lütfettiğim nimetleri hatırla! Seni Rûhulkudüs'le (Cebrâil) desteklemiştim de hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşuyordun. Sana yazmayı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp ona üflüyordun ve benim iznimle derhal kuş oluyordu. Benim iznimle körü ve cüzzamlıyı iyileştiriyordun. Yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun. Onlara açık kanıtlar getirdiğin zaman buna karşı içlerinden inkâr edenler 'Bu düpedüz bir büyü!'*

⁴⁷⁰ Meryem, 19/19.

⁴⁷¹ Bakara, 2/87.

⁴⁷² Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 73-74.

⁴⁷³ Meryem, 19/23-33.

⁴⁷⁴ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 74-75.

*dediklerinde İsrâiloğulları'nın sana zarar vermelerini önlemiştim.*⁴⁷⁵ Şeklinde bahsedilmiştir. Bu hususta Dihlevî der ki. Hz. İsa'ya verilen şeriat birçok kolaylıkları içermekteydi. Yahudilere haram kılınan şeylerin birçoğu Hz. İsa'nın şeriatında helal kılınp kolaylıklar getirilmesinin nedeni Hz. İsa'nın melekûtî gücü daha ön planda olduğu ve insanlar arasında gezen bir melek mesabesinde olmasıydı ki onun karakteri zorlukları kabul etmezdi. Hz. İsa böyle kolaylıklarla gelince Yahudiler ona zındık diye öldürmesini istediler. Ancak sonunda Allah onların kurduğu tuzağını bozmuştur.⁴⁷⁶

XII. HZ. MUHAMMED (S.A.V)

İslâm kaynaklarında zikredilen Hz. Peygamber tarafından kabul edilen soy kütüğü şöyledir: Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib (Şeybe) b. Hâşim b. Abdümenâf b. Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Kâ'b b. Lüey b. Gâlib b. Fihri (Kureyş) b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Mead b. Adnân.⁴⁷⁷

Şevki Ebu Halil (ö. 2010) *Etlesü's-Sîretü'n-Nebeviyye* Hz. Peygamber (s.a.v)'im en kâmil akla sahip olduğunu, zekânın zirvesine ulaşan kişi olduğunu, hislerinin güçlülüğünü, fesih dile sahip olduğunu, yürüyüşünü, şemailinin güzelliğini, yumuşak davranışlarını, kendisine kötülük yapanlardan intikam almaya kadir olduğu halde af ettiğini, sabrını, cömertliğini, hayâsını, cesaretini, sevip sevilen kişi olduğunu, bütün insanlara şefkatli davranışlarını, insanların iman etmeleri hususunda çok hırslı olduğunu, vefasını, her konuda mütevazılığını, doğru sözlülüğünü, vakarını, zühdünü, Allah'a isyan etmekten ne kadar korktuğunu, Allah'a şükredip tövbe etmenin hakkıyla yerine getirdiğini, Allah'a tevekkülünü ve Allah'ı sevdiğini Kur'ân-ı Kerim'in dilinden aktarmıştır.⁴⁷⁸

Dihlevî ilk olarak Hz. Peygamber efendimize verilen ilimden bahsederken Hz. Peygamber (s.a.v) yaratılışından itibaren karakteri açısından Mele-i Âlâ ile

⁴⁷⁵ Mâide, 5/111.

⁴⁷⁶ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 75-76.

⁴⁷⁷ Bkz. Şevkî, Ebu Halil, *Etlesü's-Sîretü'n-Nebeviyye*, (Beyrut: Dârul-Fikr'ül-Meâsir, 2003/1423), s. 29.

⁴⁷⁸ Geniş bilgi için Bkz. Şevkî, Ebu Halil, *Etlesü's-Sîretü'n-Nebeviyye*, (Beyrut: Dârul-Fikr'ül-Meâsir, 2003/1423), s. 7-14.

ilişkiye sahip olduğundan ve Hz. Peygamber mizacı açısından da *en üstün ahlâka sahip olduğu*⁴⁷⁹ için Mele-i Âlâ ile her an ilişkide olmaya hazır olduğundan bahsetmiştir.⁴⁸⁰ Dihlevî *Fethürrahmân*'da Kalem sûresinin dördüncü ayetini “*muhakkak ki sen harika mizaca sahipsin.*”⁴⁸¹ Şeklinde çevirmiştir. Hz. Peygamber'e verilen bu özellikler kalbini sürekli Mele-i Âlâ ile irtibatta olmasını sağmaktaydı ki bazen Hz. Cebrâil ve diğer melekler hakiki şekliyle ona zahir olur, bazen kalbine bir şeyi ilham eder ve bazen rüyasında Mele-i Âlâdan gelen mesajları alıyordu. Bu yüzden Hz. Peygamber müşriklere karşı cihat meydanında olsun veya mescitte itikâfta olsun hayatının bütün sahnelerinde büyük mucizesi her alanda kendisine bereket verilmesidir.⁴⁸² Dihlevî Hz. Peygamber'in en büyük mucizesini bereket olduğunu söylemektedir.

Sadece Hz. Peygamber'e verilen nimetlerden biri sadrının bütün kötülüklerden temizlenmesi ve “*Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götürün Allah eksikliklerden münezzehdir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir.*”⁴⁸³ Ki o gece peygamberlerin ruhlarını ve melekleri hakiki şekilleriyle görmesinin gerçekleşmesi ruhunun ne kadar güçlü olduğunu bildirmektedir.⁴⁸⁴ Miraç gecesi olayı Allah'ın iradesi ve kudretiyle gerçekleşen bir fiildir.⁴⁸⁵ Ancak Hz. Peygamber Allah'ın bu lütfuna laik olduğu için önce Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya sonra göğe yükseltilmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.v)'e verilen istidatlarından biri nefsin tezkiyesini Mele-i Âlâ'dan öğrenmesidir. Ki, o en temiz nefse sahip olduğu için karanın nizamını yürüten dört ahlâkı kavramış ve bu dört faziletin aksi olan isyanların ölçüsünü de öğrenmiştir. Bu iki tür ilmi bir arada kavradıktan sonra sâlih amellerin sevabının ölçüsünü bildiği gibi günahların ağırlığının ölçüsüne de dikkat ederek sâlih amel insanın nefsini nasıl temizliyorsa günahlar da o kadar çirkinleştirdiğini anlamıştır. Bu

⁴⁷⁹ Kalem, 68/4.

⁴⁸⁰ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 76.

⁴⁸¹ Dihlevî, *Fethürrahmân*, (PDF, Akide kütüphanesi, www.aqedeh.com. Erişim tarih 12/10/2021), s. 564.

⁴⁸² Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 77.

⁴⁸³ İsrâ, 17/1.

⁴⁸⁴ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 78.

⁴⁸⁵ Muhammed Mütevelli eş-Şa'râvî, *Tefsîr eş-Şa'râvî*, (Kahire: Ahbârü'l-Yevm), s. 8310.

istidadı sayesinde dünyada ve ahirette sâlih amellerin hayra kötü amellerin ise şerre dönüşeceğini anladığı gibi sâlih amellerin bütün adabıyla nasıl yapılması gerektiğini ve kötü amellerden nasıl sakınılması gerektiğini vicdanının aynasıyla bakarak öğrenmiştir.⁴⁸⁶

Dihlevî Hz. Muhammed (s.a.v) diğer peygamberlere nispeten geniş bir karaktere sahip olduğundan bahsederken Hz. Peygamber'in birçok özelliklerini örnek verir. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e şöyle zekâ vermişti ki hayatın bütün alanlarının ilmine ulaşmıştı. Şöyle ki yaşam geçim hususunda en güzel örnek olan şahsiyeti. Toplumun sıkıntılarını iyi kavrayıp çözüm bulandı. Savaş meydanında iyi komutan, siyaset meydanında başarılı siyasetçi ve ticaret alanında zeki bir tüccardı. Zararların gelecek yönlerini iyi bilir ve o zararı defetmek için önlem alırdı. Hz. Peygamber Araplar ve acemler için suyu bitmeyen bir bereketli ırmaktı. Cömertlik konusunda bütün önlemleri geçip yer altında birikerek çeşme olup her kesi doyduran bir sel gibiydi.⁴⁸⁷ Bu özellikler önceki peygamberlerin özellikleriyle kıyas edildiğinde diğer peygamberler bazı alanlarda başarıları, istidatları ve özellikleri öne çıkarak o özellikleriyle meşhur olmuşlar. Fakat Hz. Peygamber hayatın bütün alanlarının ilmini bir arada toplayıp kapsamlı bir karaktere sahip olduğunu görüyoruz.

Hz. Peygamber'in iradesinin Mele-i Âlâ'daki zuhurunun sayesinde orada peygamberlerin peygamberi lakabını aldıktan sonra o bereket ve rahmet Hz. peygamberin yeryüzündeki karakterine dökülmüş. Yani Hz. Peygamberin kendisi yeryüzündeyken iradesi Mele-i Âlâda yansıyor tıpkı bir insanın gerçek sureti nasıl ise aynada da aynı şekilde yansıdığı gibi ve bu yansımadan kasıt Hz. Peygamberin fiillerine mukaddes ruhun üflenmesidir ki ona Mele-i Âlâya ulaşan iradesi dedik. Aslında o irade Hz. Peygamber'in zatını temsil etmekteydi. Bu melekûti irtibat onu, ümmetini yormayacak, tahrife uğramayacak ve üzerinden ne kadar zaman geçse geçsin toplumdan topluma bütün bir şekilde intikal edecek sâlih amellere ulaştırdı ve bunun üzerine Allah kendisine Kur'ân-ı indirdi. Hac ibadetinin kurallarını tıpkı Hz. İbrâhim'in uyguladığı şekilde yerine getirilmesini emretti. Sonra Allah'ın emaneti yani İslam dininin tebliği Hz. Peygamber'in ashabının kalplerine yerleşti ve onlar

⁴⁸⁶ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 79.

⁴⁸⁷ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 79-81.

İslam dinini cihana yaymak için türlü mücadeleler verdiler.⁴⁸⁸ Tıpkı Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoymazsınız ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i kitap da inanmış olsalardı elbette onlar için hayırlı olurdu; içlerinden inananlar da var, fakat çoğu yoldan çıkmıştır.”⁴⁸⁹ Buyurduğu gibi, İslam dini her şeyde dengeyi sağlayan bir din olduğuna dair sizedin konusunda hiçbir güçlük yükledi.”⁴⁹⁰ Buyurmuştur.

Dihlevî'ye göre Hz. Peygamber mukaddes bir nefis ile ruha sahip olduğu için mazinin ve müstakbelin bütün olaylardan haberdardı. Çünkü küllî (büyük) hâdiselerin yahut olayların Âlem-i Misal deki gölgesi yahut tasviri Mele-i Âlâda zahir olur. Ancak cüz'î olaylar ise küçük sebeplerden kaynaklandığı için Mele-i Âlânın rızasına veya lanetine neden olmayacağından dolayı sadece olayın gerçekleşeceğine yakın bir zamanda âlemi misaldeki şekli Mele-i Âlâ'da zahir olur. Genelde müstakbelde gerçekleşecek olayların Mele-i Âlâdaki zuhurunun durumu şöyledir. Gelecekte gerçekleşecek her bir olay bir sebebe dayanır ve o sebepten sebepler doğar bu şekilde bütün sebepler tamamlandıktan sonra Allah'ın rahmeti sayesinde o sebeplerden doğulacak olay hakkında Mele-i Âlâ haberdar olur olayın gerçekleşmesi yakınlaşınca Mele-i Âlâdaki gölgesi yahut tasviri parlak hale gelir. Bunların sırrı ise küllî nefsin cüz'î şekli olan doğal sistem bilgisi en yüksek ilimdir ki en zeki olan küllî nefis onu ilk yansımasında hemen anlayandır. Hz. Peygamber öyle bir istidada sahip olan kişiydi.⁴⁹¹ Dihlevî Mazide gerçekleşen olayları tarikatçıların kullandığı keşif yoluyla idrak ettiğini söyleyerek der ki. Mele-i Âlâ meleklerinin bir arada toplandıkları yerde yani “haziretü'l-Kuds'ta” bütün kulların şekilleri asılıdır. Kul bir sâlih amel işlediğinde nefsi kâmilleşir, Mele-i Âlâ onun amelinden razı olur ve Allah Teâlâ rahmetiyle oradaki şeklini o sâlih amelinden dolayı aydınlatıp nurlandırır ki neticede beyaz bir nokta olarak o haziretü'l-Kuds'ta asılı olan şeklinin üzerinde devamlı kalır. Aksine Kul bir kötü amel işlediğinde nefsi bozulur, Mele-i Âlâ o amelinden hoşnut olmuyor, Allah o amelini lanetliyor, sonra şekli zulmet içinde kalır ve siyah nokta olarak o Haziretü'l-Kuds'ta asılı olan şeklinin üzerinde Allah'ın laneti bertaraf olana kadar kalır. Genelde Mele-i Âlâya ulaşıp onların

⁴⁸⁸ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 81-82.

⁴⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/110.

⁴⁹⁰ Hac, 22.

⁴⁹¹ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 83.

ilminden haberdar olan kişi çok azdır. Böyle kişinin karakterine münasip bir şekilde nefsinin derinliklerinde oradan öğrendiği büyük olayların bilgisi yerleşir.⁴⁹² Dihlevî bütün peygamberlerin kıssalarını te'vîl ederken aynı ıstılahları ve aynı teknikleri kullanmaktadır. Her bir peygamberin Mele-i Âlâ ile irtibatının seviyesine göre karakterini tespit etmiş sonra her bir karakterin bir takım özelliklerini kendi yöntemiyle beyan etmiştir. Hz. Peygamber'in özelliklerine gelince karakterinin genişliği kadar özellikleri de kapsamlı olduğunu öne sürmüştür.

Dihlevî'ye göre Hz. Muhammed (s.a.v) dünyanın liderliğini ve Hak dinin imamlığını üstlene bilen mükemmelliğe sahip olduğu için bütün büyük olaylarda Mele-i Âlâya eşlik ediyordu. Hz. Peygamber mazi olaylardan haberdar olduğu gibi gelecekteki bütün büyük olaylardan da haberi vardı. Mesela kıyamet alametlerinden, Deccaldan ve Hz. Îsâ'nın yeryüzüne ineceği gibi olaylardan söz etmesi. Kendisinin yaşadığı asra yakın asırlarda gerçekleşecek olaylardan söz etmesi ve tıpkı söz ettiği gibi gerçekleşmiş olması Mele-i Âlâya eşlik ettiğine delalet etmektedir.⁴⁹³ Peygamberlerin peygamberi dediğimiz Hz. Muhammed Cenâbı Hakk'ın rahmetinin mazharı olmayı hak eden şahsiyet olduğu için günahkâr insanlara doğru yolu göstermiş, kötü ameller silinip yerinde iyi ameller yazılacağından söz etmiş ve bu kazancı elde etmenin yollarını göstermiştir.⁴⁹⁴

Dihlevî der ki insanlar soyları bakımından Hz. Âdem'in soyundandır. Ancak onun dışında bütün insanoğlu Hz. Peygamber (s.a.v)'in bayrağı altında toplanmaları emrolunmuş çünkü o peygamberlerin peygamberidir ve Allah onu bu makama laik görmüştür. Büyük şefaata ona ayıttır. Hz. Muhammed'in sevgisi dört ilmi getirir. Muhasebe ilmi bu ilim insana kendisini nasıl sorguya çekme, iyi amelleri kötü amellerden ayırt edebilme hususunda yol gösterir. Bu hususta Hz. Peygamber her bir amelin kendine mahsus şekli olduğunu mesela zekâtını vermeyenlerin ahirette karşılaşacakları şekilleri açıklamıştır.⁴⁹⁵ Dihlevî Hz. Peygamberin ahirete müezzin kişinin boynu uzun olacağını söylemesi, amel terazisinde kelimeyi tevhidin ağırlığından bahsetmesi, Allah'ın bazı kullarının sırattan şimşek gibi hızlı

⁴⁹² Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 83-84.

⁴⁹³ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 84-86.

⁴⁹⁴ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 87.

⁴⁹⁵ İbn Mâce, *Zekât*, 1.

geçmelerini söylemesi ve bunların hepsi dünyada işlenen amellerden yansıyan şekillerdir. Peygamberlerin şefaati, Kur'ân'ın şefaati, şehitlerin şefaati ve Havzi Kevser de öyledir. Dihlevî sözünün devamında insan dünyada yaşadığı süre içerisinde birçok haletler ve olayları geçiriyor Hz. Peygamber insanların dünyada geçirdiği bütün sahnelerin sonucundan söz ettiğini söylemektedir.⁴⁹⁶

Dihlevî'ye göre cennet ehlinin Allah'ın cemalini görmeleri bir ikram ve lütuf olduğunu söyler. Ameller ise sadece parlak görmeyi sağlar ve bu yüzden Hz. Peygamber Allah'ın zatına tefekkür etmekten ümmetini men etmiştir.⁴⁹⁷

Dihlevî'nin yukarıdaki ifadelerine dikkat edildiğinde sözünün temeli üç köke dayanır. Birincisi: Hz. Peygamber'in ilminin türü Dihlevî'ye göre ıstılâhî bir ilimdir. İstılâhî ilimden kasıt kapsamlı ilimdir. İstılâhî ilime sahip olmak için en yüksek zekâya ulaşan nefis yani natika nefis ve dengeli bir mizaç gerekir ve bu ikisi birleşince kişi ıstılâhî yahut kapsamlı ilme ulaşır. Bu özellik sadece Hz. Peygamber'de bulunmaktaydı. İkincisi: Hz. Peygamber'in kapsamlı İrtifâkî ilme sahip olmasıdır. Önceki bölümlerde detaylı açıkladığımız gibi irtifâkî ilimden kasıt yaşam geçim kuralları ve fenler ilmidir. Üçüncüsü: Hz. Peygamber'in karakteridir. Dihlevî'nin bakış açısından bakılınca Hz. Peygamber'in bütün özelliklerinin kaynağı ilk olarak bu üç nokta olduğunu görebiliriz.

Dihlevî Hz. Peygamber'in elleriyle gerçekleşen harikulâde olayları ve mucizeleri diğer peygamberlerden sadır olan mucizeler gibi olduğunu öne sürerek tüm harikulâde olayların kökü baht, kaza, kader, mizaç gibi konulara dayandığını söyler. Sonra bahtın gerçekleşmesini şöyle açıklıyor: insanların vücudunda yahut nefsinde başka insanları kendine çekip etkisi altında alabilen bir nokta vardır. Tıpkı bir mıknatısın demiri kendisine çektiği gibi insanları kendisine çeker. Eğer o şahıs nefsi çok sâlih ise kendisini saadete ve refaha ulaştırdığı gibi etrafındaki insanları, hayvanları, hatta ki melekleri de olumlu etkileyip onlara ferahlık bahşeder. Eğer o şahıs isyankâr ise kendi nefsinin olumsuz etkileyip afetlere, belalara sürüklediği gibi kendisine çektiği insanları, hayvanları ve melekleri de olumsuz etkiler. Aslında baht çoğalmanın sebeplerinden biridir ve bazı şahsiyetlerin nefsindeki yahut varlığındaki

⁴⁹⁶ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 89-92.

⁴⁹⁷ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 92.

çekici nokta parlayan yıldız gibidir ki onun nuru bütün insanları, hayvanları, melekleri aydınlatıp etkisi altında alır. Hz. Peygamber böyle bir karaktere sahipti. Dihlevî sözünün devamında kaza ve kaderden bahsederek der ki: bazen şöyle durum olabilir ki, “القضاء” göre yani kadere göre bir kişinin helâk olması yahut ölmesi gerekir. Sonra o kader gerçekleşmek için birçok sebeplere yönelir. Tıpkı suyun yeşillik bir bölgeye akması veya güneşin ışığının yırtık bir çadıra vurması gibi, mesela, yeşillik bölgede su akarken boş noktalarda rahat akabilir ancak yeşillik yoğun olduğu noktalar suyun rahatça akabilmesini önlüyor. Yırtık bir çadıra vuran güneşin ışığı sadece yırtık yerlerden içeriye girebilir. Yani şöyle ki yeşillik bir alanda akan su sadece mecrasından aka bilir yani boş alanlardan ilerleyebildiği ve güneşin ışığı da sadece çadırın yırtık yerinden gire bildiği gibi eğer o şahsın başına gelebilecek helaki veya ölümü gerçekleşmesinin yolu ne kadar müsait olduğuna bağlıdır. Eğer o kaderin gerçekleşmesinin yolu müsaitse ayağı bir taşa çarpıp düşmesi ölümüne sebep olabilir veya mesela düşmanı varsa öldürecek seviyede kinli olmasa da düşmanına küfrederek neticesinde düşmanı tarafında öldürülmesine neden olur. Sonuçta o kaderin gerçekleşmesine en yakın sebep ne ise o sebep arkalı gerçekleşir. Hz. Peygamber’in diğer bir özelliği kâmil bir mizaca sahip olmasıdır. Bundan dolayı Araplar ve acemler ona boyun eğmişler. Kıyamete kadar insanlar Hz. Peygamber’e inam etme sorumlulukları devam edecektir.⁴⁹⁸

Dihlevî’ye göre tüm mucizeler sebeplere dayandığı gibi baht ile kaza ve kader de sebeplere dayanmakta olup gerçekleşmesini sağlayacak en yakın sebep kullanılır.

Peygamberlerin ilminin kaynağı kesinlikle sağlam ve sadıktır. *Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır.*⁴⁹⁹ İnsanlar hepsine inanmakla mükelleftirler. Evliyanın ilmi halden hale şahıstan şahsa değişir. Duruma göre bazı hallerde sadıktır. Ancak peygamberlerin varisi olanlar yani hem âlim hem arif olanlar bazılarının fitratları cüz’î olayların keşfine uygunken bazılarının fitratı ise büyük olayların sırrının keşfine hazırdır. Bu hususta dikkat edilmesi gereken diğer bir husus şu ki

⁴⁹⁸ Dihlevî, *Te’vîlü’l-Ehâdis*, s. 93-97.

⁴⁹⁹ Necm, 53/3.

nefs dünyadaki engellerden kurtulup âzat olduğunda bir takım gizli sebeplerin müsebbibi olabilir.⁵⁰⁰

Yukarıda bahsi geçtiği gibi, Hz. Peygamber'in meşhur mucizesi bereketti. Hz. Peygamber bir yemeğe veya içeceğe dua ederdi ve onun bereketi çoğalırdı. O bereket bazen o yemek veya içeceğin kemiyetini arttırmadan bütün toplumu doydururdu. Bazen ise Mele-i Âlânın nuru o yemek veya içeceğin maddesine karışırdı ve kemiyetini artırırdu. Az bir şey çok olmuş gibi oluyordu. Bu harikulâde olay Allah'ın evlyâ kullarından keramet, keşf ve dua yoluyla sadır olmuştur.⁵⁰¹ Dihlevî'ye göre bütün harikulâde şeyler aslında normal olaylar gibidir fakat çok nadiren gerçekleştiği için harikulâde denilir ve normal âdeti aşan bir olay olarak algılanır.⁵⁰²

Son olarak Dihlevî der ki: “bil ki bize göre bütün âlem tek bir cismi ile tek bir nefsi olan ve nefsinin yahut ruhunun cismi üzerindeki tedbirleri tek bir nizam üzerine kaim olan bir şahıstır. Madenler, bitkiler, hayvanlar ve insanlar üzerine gelen olayların hepsi aynaya yansıyan şekillerdir. Bu şekiller sadece yıldızların gücünün elementlerle kurduğu temasının neticesinde ortaya çıkan bir şekilden ibarettir. Mesela aynaya yansıyan şekil iki şeklin hükmünü taşımakta, biri asıl şekil ve diğeri aynadaki şekildir. Tıpkı bu gibi olaylar da yıldızların gücünün temasının hükmüyle elementlerin hükmünü taşır. Bu şöyle açıklanabilir mesela bir insan aynaya baktığında insan şeklini aynada görür. Elleri, ayakları, kulakları ve gözleri gerçek cisminde asılsa öyle görür. Mesela bir insan aynaya baktığında kendi şeklini hayvan veya taş şeklinde görmez. Böyleyken aynaya bakanla aynanın hükmü küllîdir çünkü birbirine mutabakat eder ve gerçek neyse aynadaki de o dur. Bu gibi olayların da hükmü aynıdır yani iki gücün temasından ortaya çıkıyor. Mesela ilk olarak yeryüzünün doğasının ilmi çerçevesinde olayın hakiki şekli ortaya çıkmaya yönelirken bazı engeller nedeniyle sadece yeryüzündeki sebepler kabz ve bast yoluyla olayın gerçekleşmesini sağlamaktan aciz kalınca felekten incek sebeplerin tahakkukunu beklemek zorunda kalır. Sonra yıldızların gücü o olayı kuşatıp bütün engelleri kaldırır ve olay gerçekleşir.⁵⁰³ Dihlevî sözünün devamında bu iki sebebin

⁵⁰⁰ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 98-99.

⁵⁰¹ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 100-101.

⁵⁰² Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 101.

⁵⁰³ Dihlevî, *Te'vilü'l-Ehâdis*, s. 104-105.

arkasında bir başka sebep de olduğunu ve o sebep küllî nefsin küllî cisim üzerindeki tedbirinin nizamından kaynaklandığını söyler ve bütün insanların maddi varlıkları açısından birlikte taşıdıkları özelliklerini buna örnek getirir.⁵⁰⁴

Dihlevî her bir olayın gerçekleşmesi için sadece yeryüzünün sebepleri yeterli olmayıp göğün sebepleri de eklendikten sonra olayın gerçekleşeceğini öne sürmüştü. Sonra bu iki sebep küllî nefsin küllî cisim üzerindeki tedbirinin nizamından kaynaklanan bir sebebe dayandığını söylemektedir.

Dihlevî Hz. Peygamber'in âdetleri, şemâli ve seferleriyle alakalı durumuna bakıldığında en güzel biçimde yaratıldığını, Haziretü'l-Kuds tarafından teyit edilip bereketlendirildiğini⁵⁰⁵ söyleyerek sonlandırmaktadır.

Hz. Muhammed (s.a.v)'in kıssasında Dihlevî'nin temas ettiği hususlar Hz. Peygamber'in ilmi, karakteri, özel istidadı, bazı sıfatları, Mele-i Âlâ ile ilişkisi ve mucizeleridir. Dihlevî'ye göre Hz. Peygamber'in ilmi diğer peygamberlerin ilminden daha kapsamlı bir ilimdir. Bu ilme sahip olmasını sağlayan şey onun özel istidadı zekâsı karakteri ve Allah'ın ona olan özel inayetidir. Dihlevî'nin kıssalarının te'vîlindeki yöntemini göz önünde getirildiğinde Hz. Muhammed (s.a.v)'in kıssasında temas edilecek en önemli noktalar ilmi, istidadı, karakteri, mucizeleri ve manevi makamıdır ki Dihlevî kendi yöntemiyle bu hususların sırlarını çözümlenmiştir.

⁵⁰⁴ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 105-106.

⁵⁰⁵ Dihlevî, *Te'vîlü'l-Ehâdis*, s. 108.

SONUÇ

Kıssalar Kur'ân'ın temel konularından biridir. Kur'ân'da zikri geçen kıssaların gerçekliğinde şüphe yoktur. Kur'ân-i Kerim Hz. Âdem'den Hz. Muhammed (s.a.v)'e kadar bazı peygamberlerin kıssalarını ibret alınacak yönleriyle sunmaktadır. Kur'ân âyetlerinin büyük bir kısmı İlâhi risaletin gayesini kıssalar içinde beyan etmektedir. Nitekim Kur'ân âyetlerinin bu kısmı tevhid konusunu çeşitli boyutlarıyla, tarih bağlamında ortaya koyup insanlar, kavimler ve medeniyetlerin durumlarını ilerleme-gerileme, istikamette kalma-sapma, adalet-zulüm, kurtuluş-yıkım gibi açılardan nesnel sonuçlarını somut olarak takdim etmektedir. Kıssaların problemleri tarafı, İsrâiliattan giren nakillerdir. Birçok müfessirin tefsîrinde İsrâilî rivayetler çokça yer almıştır. İsrâilî rivayetlerin, Kur'ân ve sünnetin ruhuna uygun kısımları kaynak olabilir.

Bu konuda dikkat edilmesi gereken nokta, ilim adamlarının Peygamber Kıssalarına dair yazdığı eserlerin büyük ölçüde İsrailî rivayetlere yer verdikleri görülür. Fakat her bir kıssanın arka planındaki hikmetleri keşfedip onları kıssadaki karakterlerin istidatlarına bağlamaya önem vermemişlerdir. Hâlbuki Kur'ân'ın üslubu tarihi ortaya koyup, eksik bir kıssayı tamamlamaya çalışan bir üslup değil, seçici ve mesaj verici bir üsluptur.

Çalışmamızdan elde ettiğimiz sonucu şöyle özetleyebiliriz: Müellifimize göre Kur'ân kıssaları sunum bakımından işârî ve felsefi bir metoda sahiptir. Bu ilmin ilkeleri Kur'ân âyetleri ve hadislerle desteklenerek temellendirilmiştir. Bu ilme göre dünyadaki bütün hâdiselerin zahirî ve batınî iki yönü vardır. Büyük olaylar dünyada yaşanmadan önce Mele-i Âlâda zahir olur. Dünyada yaşanan bütün olayların arkasında bir kısım gizli sebepler vardır. Harikulade olaylar ve mucizeler, çoğu insanın nazarında âdet dışı yahut sebepsiz ortaya çıkan bir olay olarak algılandıkça basiret ehlinin nezdinde sebepler dünyasının ötesinde değildir. Te'vîlü'l-Ehâdis ilminin yöntemi, tamamen İslâm âlimlerinin te'vîlde kullandıkları mecaz ve kinâye ile ilgili değildir. Bu ilmin yöntemi sâdik rüya tabiri ilminde kullanılan, doğal münasebetler ve manevi ilişkilere dayanan, "tecevvüz-i tabî" yoluylaadır. Bu açıdan peygamberlerin hayatında gerçekleşen olaylar ve değişimlerin tümü rüya türlerinin sembollerindedir. Allah'ın irade ve fiilî tecellileri her bir peygamber zamanında

farklıdır. Her bir olay Allah'ın o zamandaki iradesinin yansıması olup o peygamber ve kavminin istidatlarını tasvir eder. Bu ilme göre, Allah'ın âlemi yönetmesindeki nizamı Hz. Âdem'den Hz. İbrâhîm'e kadar farklıydı. Hz. İbrâhîm zamanında Allah Teâlâ'nın cihanın nizamındaki tedbiri yön değiştirmiştir. Hz. İbrâhîm'e Kadar dünyadaki bütün olaylar, yıldızlar ve gezegenlerin güçleri aracılığıyla gerçekleşirken; Hz.İbrâhîm döneminde Allah'ın iradesi gereği artık dünyadaki olaylar Mele-i Âlâ meleklerinin güçleri aracılığıyla gerçeklemeye başlamıştır.

Dihlevî'nin kıssaların te'vîndeki yöntemi, sistematik ilkelere dayanan bir metot olduğu âşikârdır. Fakat bazı konularda daha çok somut bir şekilde sunulmaya ihtiyaç duyulurken, Dihlevî, cumhurun aksine soyut bir yöntemle konuları ele almıştır. Ki, bu işârî yöntemin dilini ahval ve makamlar ilmiyle iştilal eden âlimler daha iyi bilirler. Ancak Dihlevî Kur'ân ilimlerinden bir ilim ortaya koyduğunu iddia etmesi açısından bakıldığında kıssaların te'vîli ilminin yöntemi ve metodu daha somutlaştırılmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu çalışmada Dihlevî'nin kıssaların te'vîlindeki metodunu farklı eserlerinden bir araya toplayıp analiz ederek tesbit ettik. Çalışmamızda Kur'ân kıssalarının te'vîli alanındaki yeni bir ilim ve yeni bir metodu analitik derleme ve akademik çalışmaları alanına getirilmesi amaçlandığı çalışmanın muhtevâsından anlaşılmaktadır.

Bu bilgilere bakıldığında Te'vîl-Ehâdis ilminin Kur'ân ilimleri alanında büyük bir boşluğu doldurduğunu görüyoruz. Bu çalışma, bu ilmin kıssalar üzerinde tesbit ve tahlilinden ibarettir.

Vemâ tevfikî illa billah

KAYNAKLAR

- ÂLÛSÎ**, Şehâbuddin Mahmûd (ö. 1270/1854), *Ruhu'l-Meânî Fi Tefsiri'l-Kur'ani'lAzim ve's Sebi'l-Mesânî*, I-XXX, Beyrut: İhya-i Tûrasi'l Arabî, Tarihsiz.
- BEĞAVÎ**, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' (ö. 516/1122), *Meâlimü't-Tenzîl*, I-VIII, Thk. Muhammed Abdullah enNemr, Osman Cum'a Damîriyye, Süleyman Müslim el-Harş, Beyrut: Dâru'tTayyibe, 1411/1990.
- BEYZÂVÎ**, Nâsiruddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el- (ö. 685/1286), *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, I-V, Beyrut: Dâr-u İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Tarihsiz.
- CUM'A**, Ali Abdulkâdir, *İttihâfü'l- Mennân-fi-Kasasi'l-Kur'an*, Kâhire: Câmi'atü'l-Ezher-Külliyetü-Üsulüddîn, 2003/1428.
- DİHLEVÎ**, Şâh Veliyyullah Ahmet b. Abdurrahim b. Vecihüddin Ömer'î ed-Dihlevî, (ö. 1176/1762), *et-Tefhîmâtü'l-ilâhîye*, I-II, Haydârâbâd: Meclisü'l-İlmi, 1387/1967.
- DİHLEVÎ**, Şâh Veliyyullah Ahmet b. Abdurrahim b. Vecihüddin Ömer'î ed-Dihlevî, (ö. 1176/1762), *Te'vîlü'l-Ehâdîs fi Rumûz-i Kısâsi'l-Enbiyâ*, Thk. Gulam Mustafa el-Kâsimi, Haydârâbâd: Akademiyetü Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî, 1385/1966.
- DİHLEVÎ**, Şâh Veliyyullah Ahmet b. Abdurrahim b. Vecihüddin Ömer'î ed-Dihlevî, (ö. 1176/1762), *el-Fevzü'l-Kebîr*, Dehli: Matba'a- İlmi-Dehli, trs.
- DİHLEVÎ**, Şâh Veliyyullah Ahmet b. Abdurrahim b. Vecihüddin Ömer'î ed-Dihlevî, (ö. 1176/1762), *el-Fevzü'l-Kebîr*, Thk. Muhammad Enver el-Badaşânî, Karaçi: Beytü'l-İlim, 2006/1426.
- DİHLEVÎ**, Şâh Veliyyullah Ahmet b. Abdurrahim b. Vecihüddin Ömer'î ed-Dihlevî, (ö. 1176/1762), *Hüccetüllahi'l-Bâliğa*, I-II, Thk. Seyyid Sâbık, Kahire: Dârul-Cîl, 2005/1426.
- DİHLEVÎ**, Şâh Veliyyullah Ahmet b. Abdurrahim b. Vecihüddin Ömer'î ed-Dihlevî, (ö. 1176/1762), *Fethürrahmân*, PDF, Akide kütüphanesi, www.aqeedeh.com. (erişim tarih 12/10/2021).
- DİHLEVÎ**, Şâh Veliyyullah Ahmet b. Abdurrahim b. Vecihüddin Ömer'î ed-Dihlevî, (ö. 1176/1762), *Füyûz-ul-Haremeyn*, çev. Orduca, Abdurrahim, Karâçi: darul İşâ'a, 1412.
- DİHLEVÎ**, Şâh Veliyyullah Ahmet b. Abdurrahim b. Vecihüddin Ömer'î ed-Dihlevî, (ö. 1176/1762), *el-Hayr-ül-Kesîr*, çev. Urduca, Abdurrahim, Karaçi: Darul İşâ'a, 1412.

- DİHLEVÎ**, Şâh Veliyyullah Ahmet b. Abdurrahim b. Vecihüddin Ömer'î ed-Dihlevî, (ö. 1176/1762), *Hemeat*, çev. Urduca, Abdürrahim, Karaçi: Darul İşâ'a, 1412.
- DİHLEVÎ**, Şâh Veliyyullah Ahmet b. Abdurrahim b. Vecihüddin Ömer'î ed-Dihlevî, (ö. 1176/1762), *el-Buduru'l-Bâziğa*, Haydârâbâd: Akademiyetü Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, 1385/1966.
- DİHLEVÎ**, Abdülaziz b. Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî, (ö. 1239/1824). *Tefsîru Fethi'l- 'Azîz*, Farsça, Karâçi: darul İşâ'a, 1412.
- EBÛ HALİL**, Şevkî, *Atlasü'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Fikru'l-Ma'asir, 2003/1423.
- EBÛ HALİL**, Şevkî, *Atlasü's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Beyrut: Dâru'l-Fikr'ül-Meâsir, 2003/1423.
- EBÛ SA'DE** Raûf Ebû Sa'de, *el-'Âlemü'l-E'cemiyyu fi'l-Kur'ân Müfesseren bi'l-Kur'ân*, I-II, Kâhire: Dâru'l-Hilâl, tz.
- ELMALILI**, Muhammed Hamdi Yazır, (ö. 1942) *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, İstanbul: Zehraveyn, 1935.
- ERDOĞAN**, Mehmet Erdoğan, "*Şah Veliyyullah*", *DİA*, TDV Yay. İstanbul 2010, I-XXXVIII, 260.
- HALİL**, Kılıç, *Kur'ân'da Hz. Nûh kıssası*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2014.
- HARMAN**, Ömer Faruk Harman, "*Nûh*", *DİA*, TDV Yay, Ankara 2007, I-XXXIII, 224.
- İBN ÂŞUR**, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî (1973), *Tefsîrut-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, Tunus: ed-Dâru'l-Tûnusiyye, 1984.
- İBN KESİR**, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373) *Tefsîru'lKur'âni'l-Azîm*, I-XV, Thk. Mustafa Seyyid Muhammed, vdğr., Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1421/2000.
- İBN KESİR**, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373) *Kasasü'l-Enbiyâ*, Dımaşk: Darul-Hayr, Riyâd: İdaretü'l-Metbûât, 1988/1408.
- İBN KESİR**, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Kâhire: Dâru'l-Menâr, 1421/2001.

- İBN ARABÎ**, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî (ö. 638/1240), *Fusûsu'l-Hikem*, çev. Ahmed Avni Konuk (ö. 1938), İstanbul: Mega Basım Yayın, 2017.
- İBNÜ'L-ARABÎ**, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el- Meâfirî(ö. 543/1148), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I-IV, Beyrut: Darul Kütübü'l-İlmiyye, 2003/1424.
- İBU'L KAYYİM**, el-CEVZİYYE, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350), , *Hâdi'l-ervâh*, (*er-Rûh*), Thk. M. İskender Yeldâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982.
- KEŞMİRÎ**, Muhammed Enver Şâh Hüseyinî, (ö.1933), *Müşkilâtü'l-Kur'ân*, Delhi 1938; Mültan: ts. İdâre-i Te'lifât-ı Eşrefiyye.
- KIZILGEÇİT**, Muhammed Kızılgeçit, “*Şâh Veliyyullah Dihlevî'nin (1703-1762) Bazı Tasavvufî görüşlerine Felsefî Bir Bakış*”,Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, yıl: 7/2006.
- KIZILGEÇİT**, Muhammed, Kızılgeçit, *İslam Düşüncesinin İhyasında Şah Veliyyullah Dihlevî, Bilge Adam*, Yay. Van 2006, 37.
- KURTUBÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, el-Kurtubî, (ö. 671/1273), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XXII, Thk. Dr.Abdullah b Abdulmuhsin et-Türkî, (Beyrut: Messesetü'r-Risâle 1427/2006),
- KUTUB**, Prof. Dr. Muhammed Kutub,(ö. 1919-2014), *min-Kadaya-el-Fikri'l-Ma'asir*, Kâhire: Dâru'ş-Şurûk, 2003/1423.
- MÂTURÎDÎ**, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd esSemerkandî (ö. 333/944), *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, I-XVIII, Thk. Hatice Boynukalın, İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 1427/2006.
- el-MEHDÎ**, Muhtâr, *ed-Dîn İlmu'n-ve-leyse-Felsefe*, Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1999.
- MEVDÛDÎ**, Ebü'l-A'lâ Mevdûdi, (ö.1903/1979), *Tefhîmu'l-Kurân*, I-VII, Lahor: Darul urûbe.
- MEVLÂNÂ**, Celâleddin Muhammed, Belhî,(ö. 672/1273), *Meşnevî*, I-VI, Konya: Büyükşehir belediyesi, Bahçıvanlar, 1384.
- MUHAMMED**, Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l Kur'âni'l-Hakîm*, (*Tefsîrü'l-Menâr*),Kahire: daru'l Menâr, 1366 – 1947.
- MUKÂTİL**, Ebü'l-Hasen b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö. 150/767), *Tefsîrü Mukâtil b. Süleymân*, I-V, Thk. Abdullah Mahmud Şehhade, Beyrut: Müessesetü'l-Tarihi'l-Arabî, 1423/2002.

- MÜTTAKÎ EL-HİNDÎ**, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî el-Hindî (ö. 975/1567) *Kenzü'l-ummâl*, I-VIII, Haydarâbâd: Muhammed Vahîdüzzamân,1312/1895.
- NEDEVÎ**, Ebu'l-Hasan,(1999), *Ricâlü'l-Fikir- ved-Dâ've fi'l-İslâm*, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2007/1428.
- NESEFÎ**, Ebü'l-Berekât (ö. 710/1310), *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, I-III, Thk. Yusuf Ali el-Bedevî, Dimaşk: Dâru-İbn Kesîr, 1439/2018.
- OSMANÎ**, Müftü Muhammed Şefî, *Maârifü'l-Kur'ân*, çev. Farsça, Muhammed Yusuf Hüseyinpur, İntişârât Ahmed Câm, Pdf. www.aqeedeh.com. (erişim tarih 12/10/2021).
- OSMÂNÎ**, Şebbir Ahmed, *Tefsîri-Kabulî*,Farsça, Katar: Abdullah Abdulgani, 1991/1411, Pdf. www.aqeedeh.com. (erişim tarih 12/10/2021).
- RÂZÎ**, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî (ö. 606/1210), *Mefâtihi'l-Gayb*, I-XXXII, Beyrut: Dâru'l Fikr, 1401/1981.
- SA'LEBÎ**, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nisâbü'rî (ö. 427/1035), *Arâisü'l-mecâlis*, Beyrut: Müssetü'r-Risâle, 2015/1436.
- SİYALKÛTÎ**, Muhammed Beşir, *eş-Şah Velîyyullah ed-Dihlevî hayâtuhu ve da'vetühü*, Beyrut: Daru-İbn-Hazm, 1999/1420.
- ŞA'RÂVÎ**, Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî, (ö. 1998)*Kasasü'l Enbiyâ*, Kahire: Darul Kudüs, 1426/2006.
- ŞA'RÂVÎ**, Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî, (ö. 1998) *Tefsîr eş-Şa'râvî*, Kahire: Ahbârü'l-Yevm.
- ŞEHRİSTÂNÎ**, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerîm,(ö. 548/1153)*el-Milel ve'n-Nihal*, I-II, Thk, Muhammed Ferîd, Kâhire: Mektebetü't-Tevfîkiye ts.
- ŞEVKÂNÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834) *Fethü'l Kadir*, I-V, Thk, dr.Abdurrahman Umayra, Beyrut: Dârul-Vefâ, ts.
- ŞEYBÂNÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (ö. 189/805)*el-Câmi'u'l-kebîr*, Beyrut: Müssetü'r-Risâle, 2015/1436.
- TABERÎ**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, I-XXIV, Thk. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire: Dâr-u Hicr, 1422-2001.
- TABERÎ**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî (ö. 310/923),*Târihi't-Taberî*, Kahire: Dâr-u Hicr, 1422-2001.

TANTÂVÎ, Muhammed Seyyid Tantâvî, (ö. 2010) *et-Tefsîru'l-Vasît li'l-Kur'âni'l-Kerim*, I-XV, Kahire: Darun-Nahdetü-Mısır, 1997.

ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*, I-VI, Thk. Âdil Ahmet Abdulmecîd, ve dğr, (Riyâd: Mektebetü'l-Abîkân, 1418/1998).